T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELÂM VE İSLÂM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN TEMEL İSLÂM İNANÇ ESASLARINA DAİR TASAVVURU: ANTALYA ÖRNEĞİ

HİLAL ACAR

1208253151

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MUHAMMET ALTAYTAŞ

EDİRNE 2024

ÖZET

İnsan, fıtratı gereği dünyadaki varlığını anlamlandırmak için bir inanca ihtiyaç duymaktadır. İnanç sahibi olabilmesindeki en önemli etken ise onun akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yaratılmasıdır. İnsan sahip olduğu akıl ve irade sayesinde yaratılmış olan diğer tüm varlıklardan ayrılır ve bu ayrım kişiye bazı sorumluluklar yükler. İslâmiyet'te kişinin sorumlu kabul edilebilmesi için akıl baliğ olması gerekmektedir. Bu sebeple akıl sahibi kişinin aynı zamanda edinmiş olduğu dinî bilgileri zihninde sıhhatli bir zemine yerleştirmesi gerekir. Bu bilgilerin işlenmesi ve sıhhatli şekilde zihne yerleştirilmesi işlemi ise kişinin doğumuyla başlayan bir süreçtir. Tezde 11-14 yaş arası ortaokul öğrencilerinin bu bilgileri zihinlerine sıhhatli bir şekilde yerleştirmeye çalışırken karşılaşılabilecekleri problemler ile aile ve dinî eğitim veren diğer kurumların çocuğun zihnindeki tasavvurlara etki ve katkıları ele alındı.

Ortaokul dönemi öğrencilerinin İslâm inanç esaslarına dair zihinlerindeki tasavvurlarını tespit etmek amacıyla Antalya ilindeki 3 ilçede toplamda 444 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiş olan anket araştırmasının sonuçları İslâm akaidi çerçevesinde değerlendirilirdi.

Anahtar Kelimeler: İslâm İnanç Esasları, Tasavvur, Ortaokul Öğrencileri

ABSTRACT

Human beings need a belief in order to make sense of their existence in the world. The most important factor for him to have faith is that he was created as a being with reason and will. Human beings are distinguished from all other created beings by their intellect and will, and this distinction imposes certain responsibilities on them. In Islam, a person must be of sound mind in order to be considered responsible. For this reason, the person with reason must also place the religious knowledge he has acquired on a sound basis in his mind. The process of processing this information and placing it in the mind in a healthy way is a process that begins with the birth of the person. In this thesis, the problems that middle school students between the ages of 11-14 may encounter while trying to place this information in their minds in a healthy way and the effects and contributions of the family and other institutions that provide religious education on the imaginations in the child's mind were discussed.

The results of the survey research conducted with the participation of 444 students in 3 districts of Antalya province in order to determine the conceptions of middle school students about the principles of Islamic belief in their minds were evaluated within the framework of Islamic theology.

Key Words: Principles of Islamic Belief, Conception, Secondary School Students

ÖN SÖZ

İnsanın dinî hayatının temelinde inanç esasları vardır. İnanç esasları birbirinden ayrılmayan ve birbirinin üzerine eklenerek bütünü oluşturan bir yapıya sahiptir. Bu yapı içerisinden herhangi birinin çekilmesi durumunda ise tüm inanç sisteminin bozulduğu ve dağıldığı görülmektedir.

Çalışmamız giriş kısmı dışında iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı ve önemi, sınırları, yöntemi, problemi, araştırma evreni ve örneklem grubu ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir. Birinci bölümde ise çalışmamızın kavramsal ve kuramsal çerçevesini oluşturup, dinin tanımını yapıp devamında dinin kaynağı ve gerekliliği hakkında bilgi verilmiştir. Tasavvur ve iman kavramları temellendirerek meselemiz ile ilişkili bulduğumuz iman ve İslâm, iman ve insan, iman ve amel ilişkisini başlıkları altında görüşlerimizi bu bağlam ekseninde biçimlendirdik. Birinci bölümün son kısmında ise inanç esaslarını genel hatlarıyla tarif edip devamında çalışma grubumuz olan 11- 14 yaş arası öğrencilerinin bilmesi gereken ideal inanç esasları çerçevesini oluşturduk. İkinci bölümde ise yöntem, bulgular ve anket sonuçlarının yorumlarına yer verilmiştir. İlk bölümde oluşturmuş olduğumuz ideal inanç esasları çerçevesi doğrultusunda almış olduğumuz cevapların yorumlanması yapılmıştır.

Çalışmaya başladığım günden itibaren benden yardımını, desteğini esirgemeyen ve çalışma boyunca sabırla bana yol gösteren saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Muhammet ALTAYTAŞ'a teşekkürlerimi sunarım. Bu süreçte bana anlayış gösteren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli annem, babam ve kardeşime, çalışmam boyunca maddi ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim sevgili eşime şükran ve minnetlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……I

ABSTRACT……II

ÖNSÖZ……III

İÇİNDEKİLER……...IV

KISALTMALAR…….……VII

GİRİŞ…….……1

1.Araştırmanın Konusu……....1

2.Araştırmanın Amacı ve Önemi…….2

3.Araştırmanın Sınırları……...3

4.Araştırmanın Yöntemi……...4

5.Araştırmanın Problemi……...……...5

6.Veriler ve Toplanması……...5

7.Verilerin Çözümü ve Yorumlanması……...5

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE……...6

1.1. Dinin Tanımı ve Lüzûmu……...7

1.1.1 Dinin Kaynağı ve Gelişimi…….……..11

1.1.2 İslâm Dini……..……13

1.2. Tasavvur……16

1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Düşünce Çeşitleri…….17

1.3. Dinî Gelişim Teorileri……...19

1.3.1. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi…… 19

1.3.2. Sosyal Öğrenme Teorisi…….. 20

1.3.3. Evre Teorileri…….. 21
1.3.4. Ömür Boyu Dinî Gelişim Teorileri…… 22
1.3.5. İslami Perspektif…….…… 23
1.3.5.1. Karaca Modeli…… 23
1.4. İman……..…….26
1.4.1. İman Esasları……...28
1.4.2. İman ve İslâm…….……..28
1.4.3. İman ve İnsan……30
1.4.4. İman ve Amel İlişkisi……...….32
1.5. İnanç Esasları……...…….33
1.5.1. Allah'a İman……..33
1.5.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği……..……..34
1.5.2. Meleklere İman……...…..36
1.5.3. İlahî Kitaplara İman…….……37
1.5.4. Peygamberlere İman……...…….38
1.5.5. Ahirete İman……...……..40
1.5.6. Kadere İman……..41

2. BÖLÜM

YÖNTEM……44

2.1. Araştırmanın Modeli……45
2.2. Evrem ve Örneklem…….….45
2.3. Veri Toplama Araçları…….……46
2.3.1. Anket Bilgi Formu……...…….46
2.4. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi……..…46
2.5. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri……..…46

2.5.1. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı……..…47
2.5.2. Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı……....48
2.5.3. Katılımcıların Sınıflara Göre Dağılımı ……..49
2.5.4. Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı……..…50
2.5.5. Katılımcıların Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı…….51
2.5.6. Katılımcıların Anne Çalışma Durumuna Göre Dağılımı……..52
2.5.7. Katılımcıların Anne Meslek Durumuna Göre Dağılımı……..53
2.5.8. Katılımcıların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı……..54
2.5.9. Katılımcıların Baba Çalışma Durumuna Göre Dağılımı…….….55
2.5.10. Katılımcıların Baba Meslek Durumuna Göre Dağılımı…….….56
2.6. Anket Soruları ve Yorumları……...57
2.6.1. Öğrencilerin Din Eğitimi Kaynakları…….57
2.6.2. Öğrencilerin Dinî Sorulara Cevap Aradıkları Yerler…….58
2.6.3. Allah Tasavvuru ile İlgili Sorular……...62
2.6.4. Melek Tasavvuru ile İlgili Sorular……..64
2.6.5. İlahi Kitap Tasavvuru ile İlgili Sorular……..66
2.6.6. Peygamber Tasavvuru ile İlgili Sorular…….69
2.6.7. Ahiret Tasavvuru ile İlgili Sorular……..71
2.6.8. Kader Tasavvuru ile İlgili Sorular……..75

2.7. Değerlendirme……...78

SONUÇ……82

KAYNAKÇA……..……..85

EKLER……..…88

KISALTMALAR

Adı Geçen Eser : a.g.e.

Adı Geçen Makale : a.g.m.

Sayfa : s.

Ve Diğerleri : vd.

Editör : ed.

Çeviren : çev.

Cilt : c.

GİRİŞ

1. Araştırma Konusu

Her insan fıtratı itibari ile hayatını anlamlandırmak için inanmaya mecburdur. Zira hayatın manasına dair "nereden geldim, niçin buradayım ve nereye gidiyorum" gibi soruları kendi bilgi imkânlarımızla cevaplamaktan aciziz. İşte din, bize hayatta bulunuş amacımız, nasıl bir hayat sürmemiz gerektiği ölümün mahiyeti, ölüm sonrası gibi temel varoluşsal konularda bize rehberlik etmek üzere vardır. İster ilahi ister beşerî kaynaklı olsun tüm dinler temelde hayatın anlam ve gayesine dair bu varoluşsal sorulara duyulan ihtiyaç karşılık gelir.

Araştırmamızın konusu toplumun geleceği olan çocukların, temel İslâm inanç esaslarına dair tasavvurlarını ölçmektir. Araştırmamızı ortaokul seviyesinde öğrencilerle sınırlandırdık. Ortaokul seviyesinde öğrenciler son çocukluk evresinden ergenlik dönemine geçiş döneminde olmaları hasebiyle ergenlik öncesi dönemde bulunan neslin inanç esaslarına dair tasavvurlarını bize net bir şekilde vermektedir. Bu tarz çalışmaların genel itibariyle lise ve üzeri düzeylerde yapıldığı göz önünde bulundurulursa çalışmamızın bahsini ettiğimiz yaş grubuyla alakalı literatürde bulunan önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmüştür.

Bu tez çalışmasında temel İslam inançlarından kastımız ise; "Âmentü" diye de tabi edilen imanın şartlarıdır. Arapça'da "âmene" fiilinin birinci tekil şahsı olan ve "inandım" mânasına gelen "âmentü" duasında imanın muhtevası şu şekilde açıklanır: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna iman ettim. Ölümden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (sav) O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim." İşte insan sıralanan akaid esasların hepsine iman etmekle mümin olur.

İman esaslarından Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına ve ahiret gününe inanmak gibi hususlara pek çok Kur'an ayetinde de temas edilmiştir.[1] şeklinde gibi daha pek çok ayette sıralanmıştır. Burada sıralanan ve çalışmamızın asıl konusu

[1] Bk. Maide 5/5, Nisa 4/124,136, Enbiya 21/94 ve Bakara 2/177.

olan inanç esasları Ahkam-ı Şer'iyye'nin üç başlığından ilki olan itikadi meselelerdendir. İtikadi esaslar kat'idir, kesin bilgiye dayanır, şek ve şüphe barındıramaz. Bu konuda şüphe inkâr ve küfür sebebidir. Aslında aslu'l-usûl olan en temel inanç tevhid inancıdır. Diğer esaslar tevhidin tamamlayıcı unsurları olarak bir bütün kabul edilmiştir. Bu sebeple bir kısmı kabul edilirken bir kısmının inkârı söz konusu değildir. Esaslar; zamana, zemine, mekâna, fert ve toplumlara göre değişmez, daima sabit kalırlar. İlk insan Hz. Âdem (as)'den son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e kadar aynıdır. Hiçbir değişikliğe uğramamıştır.

Çalışmada öğrencilere yönelttiğimiz soruları bu temeller üzerine oluşturmuş bulunmaktayız. Öğrencilerin cevaplarını da yine bu temeller üzerine değerlendirmeye tabi tutmaktayız.

Bu bağlamda çalışmada ortaokul öğrencilerinin gerek ilk eğitim yeri olan ailelerinin gerek dini eğitim gördükleri Kur'an Kursu ve okul gibi örgün eğitim kurumlarının gerekse çevre, medya gibi kültür ortamlarının sonucu olarak inanç konularında edindikleri tasavvur, tespit ve tahlil edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada Antalya özelinden yola çıkarak ortaokullarda öğrenim gören 11-14 yaş aralığında farklı yaş, cinsiyet ve aile özelliklerine sahip öğrencilerin temel İslâm inançlarına dair olan tasavvurlarının incelenmesi; araştırmaya katılan öğrencilerin inanç esaslarını anlayış ve kavrayış düzeyi ve onların üzerindeki etkileri incelenmiştir. Tespit edilen yaş grupları ölçeğinde eğitim süreci içinde İslâm inanç tasavvuru hususunda bir değişim gözlenip gözlenmediği, öğrencilerde oluşan tasavvurların hangi etkenlere bağlı olarak değiştiği ve alınan din eğitiminin İslâm inanç esaslarına dair tasavvurları üzerine etkisi olup olmadığının belirlenmesi de amaçlanmıştır. Elde edilen veriler, yaş, cinsiyet ve aile özellikleri değişkenleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Bahsi geçen hususların, bu yaş grubu tarafından nasıl algılandığı açısından değerlendirilmesi ve incelenmesi İslâm akaidi ile yakın alakası sebebiyle Kelâm ilmi açısından da önem arz etmektedir. Öğrencilerin algı ve tasavvurlar örgün eğitimle hedeflenen ideal ile reel durum arasındaki mesafenin tespiti ve din

öğretiminin başarısı için alınacak tedbirler ver dersi veren öğretmenler açısından da önemli faydalar sağlayacaktır.

Araştırmada ele alınan grup ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıflarda eğitim gören 11, 12, 13 ve 14 yaşlarındaki öğrenci gurubudur. Belirtilen bu yaşlar II. çocukluktan ergenliğe geçiş dönemidir. Geçiş dönemi özelliği taşıması bakımından hassas bir yaş aralığıdır.[2] "*Aynı zamanda Piaget'in bilişsel gelişim kuramına göre 12 yaş ve üzeri soyut işlemler dönemini ifade eder. 12 yaşından önce çocukta bulunan ben merkezcilik oranı, bu yaş dilimi ile daha da düşmektedir*."[3] Konuyla ilgili yapılan literatür tarama çalışmasıyla makale, tez ve kitaplar incelenmiştir. Çalışma konusuna benzer ve ortak özelliklere sahip, temel İslâm inanç esasları tasavvuruna dair bazı çalışmalar tespit edilmiş lakin bu çalışmaların arasında ortaokul öğrencilerini ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Kaldı ki çağımızda nesiller arasında zihniyet dönüşüm hızı, gidişatı anlamak ve yönünü tayin etmek için bu türden çalışmaların sürekli yapılmasını zorunlu kılmaktadır. 10 yıl önce yapılmış bir çalışmanın sunduğu veriler bugün pekâlâ geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiş olabilir. Dolayısıyla bu çalışma alanında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Öte yandan elde edilen veriler sayesinde gelecek neslin inanç yapısı hakkında elde edilecek olan bulgular gençlerin eğitimi konusunda önemli katkılar sağlayacaktır.

3. Araştırmanın Sınırları

Söz konusu çalışmada yer alan okullar düz ve imam hatip devlet ortaokulları arasından karışık şekilde seçilmiştir. Antalya ilindeki 3 ilçeden, merkez ilçe Muratpaşa'dan 7 ortaokul, Manavgat ve Alanya ilçelerinden 6'şar ortaokul seçilmiştir. Okul sayıları ilçedeki nüfus yoğunluğuna göre ortalama sonucu bize verecek şekilde

---

[2] Ahmet Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi*", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 2008, s. 148.

[3] Semra Ayaz Yılmaz, *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/ Esenler İlçesi Örneği*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s.27.

seçilmiştir. Aynı şekilde öğrenciler de her okuldan; her seviyeden dörder farklı sınıftan rasgele seçilerek ortalama bir düzey tutturulmaya çalışılmıştır.

Örnek olarak, Meryem Mustafa Ege Ortaokulu öğrencileri 5. sınıflarda dört farklı şubeden birer öğrenci, 6. sınıflarda dört farklı şubeden birer öğrenci, 7. sınıflarda dört farklı şubeden birer öğrenci ve 8. sınıflarda dört farklı şubeden birer öğrenci şeklinde seçilmiştir. Araştırmamıza konu olan örneklem grubu seçilmiş olan 444 öğrenci ile sınırlı olup Antalya ilinde ve 2022-2023 eğitim öğrenim yılı zaman dilimiyle sınırlı tutulmuştur. Anket çalışmasının büyük Gaziantep depremi sonrası yapılması, depremden etkilenen öğrenci ve velilerinin de bir kısmının deprem bölgesinden Antalya'ya yerleştirilen öğrencilerden olması sebebiyle, çalışmaya katılan öğrenciler arasında bizzat depremden etkilenen öğrenci olmamasına rağmen o dönemki psikolojileri sebebiyle özellikle kader tasavvurlarına bazı etkileri olduğunu söylemek mümkündür.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda temelde iki metot izlenmiştir. Çalışmanın ilk kısmında kavramsal ve kuramsal çerçevesinde dokümantasyon metodu kullanılacaktır. "*Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir. Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir."*[4] İkinci kısmında ise tarama araştırması metodu kullanılmış bu yöntem kullanılırken nicel araştırma yöntemlerinden tarama yöntemine müracaat edilmiştir. ''*Araştırmanın sorularını cevaplamak ya da hipotezlerini test etmek amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen bir plandır. Araştırma amacına uygun verilerin toplanması ve çözümlenebilmesi için gerekli koşulların düzenlenmesidir.*''[5] Örneklem grubundan elde edilen veriler katılımcıların anket formundan doğrudan alıntılar yapılarak uygulanan betimsel analiz tekniği kullanılarak yorumlanmıştır.

[4] Bilgen, Kıral, ''Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi'', *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of Social Sciences Institute* 15, 2020, s. 170-189.
[5] Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi'*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2016.

Betimsel analiz gereği aynı soru hakkında farklı kişilerden elde edilen düşünceler olduğu gibi aktarılmıştır.

5. Araştırmanın Problemi

Araştırmamızda, yaşadığımız modern dönemin en önemli problemlerinden biri olan hızlı değişimin inanç meselelerine olan etkisini gençleri nasıl etkilediğini, hangi şekilde etkilediğini, hangi kaynaklar aracılığı ile etkilendiğini tespit ve tahlil etmek hedeflenmiştir. Daha önceki dönemlerde köklü değişimler asırlar süren süreçlerde gerçekleşirken günümüzde ise bu değişimler 3-5 yıl gibi hatta bazı alan ve durumlarda daha da kısa sürmektedir. Ele aldığımız bu mesele sınırlı bir alanda uygulanmasına rağmen geleceğe dair inanç esasları açısından gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde önümüzü görmemize ve almamız gereken tedbirleri tespite katkı sağlayacaktır.

6. Veriler ve Toplanması

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan ve öğrencilerin genel değerlendirmesinin yapılabilmesi için 9, Allah tasavvurlarının ölçülebilmesi için 3, melek tasavvurlarının ölçülebilmesi için 4, ilahi kitap tasavvurlarının ölçülebilmesi için 5, peygamber tasavvurlarının ölçülebilmesi için 4, ahiret tasavvurlarının ölçülebilmesi için 7 ve son olarak kader tasavvurlarının ölçülebilmesi için 4 soru toplamda 32 sorudan oluşan anket yardımıyla toplanmıştır. Yaklaşık olarak 540 ortaöğretim öğrencisine anketler uygulanıp yalnızca 444 adedi kullanılabilir sonuçlar vermiştir.

7. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Çalışma sonucunda elde edilen veriler ve bilgiler amacımız doğrultusunda SPSS-27 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sosyodemografik sorular için frekans tablosu ve pasta grafikleri oluşturulmuş. Anket soruları içinde frekans tabloları oluşturulmuş ve 2. bölümde yorumlanmıştır.

I.BÖLÜM

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Dinin Tanımı ve Lüzûmu

Din kelimesi; Arapça "deyn" kökünden türemiş isim veya mastardır.[6] Dilde deyn kelimesi ceza, karşılık vermek, mükafat, itaat, bir şeyi birine teslim etmek, hakimiyet gibi farklı anlamlarda kullanılır. Bu sebeple kelimeye tek bir mana vermek oldukça zordur. Din iki boyutludur. Bir boyutu uluhiyet yani var olmak için hiçbir şeye ihtiyaç duymayan, yüce ve kudretli varlık olan Allah'tır. Diğer boyutu ise yüce varlığa boyun eğmiş, itaat etmiş olan insandır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de doksandan fazla yerde[7] din kavramı; hüküm, kanun, hesap, ceza, ödüllendirme, itaat, teslimiyet, saygı, hizmet, ibadet, üstün gelme, egemenlik, yol, mezhep, millet gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de din kelimesinin geçtiği bağlamlara ve manalarına baktığımızda genel itibariyle insanın dünyada bulunuş amacını, bağlandığı değerler sistemini ve hayata dair temel kabullerini, dünya görüşünü ifade ettiğini görmekteyiz. İnsan, dinin temel konulara yoğunlaştığında Allah-insan, insan-insan ve insan ile tabiat arasındaki ilişkilere dair sistematik bir tasavvura ulaşır. Böylece varoluş gayesini ve diğerler varlıklarla ilişkisini kavrar ve başta kendisini yaratmış olan yüce varlığa karşı sorumlulukları olmak üzere hemcinslerine, hayvanlara, bitkilere ve tabiata dair bir şuura sahip olur.

İnsan kendi bilgi imkânlarıyla varlığının boyutlarını kuşatamaması sebebiyle hayatını anlamlandırmak için metafizik sahaya uzanmak zorundadır. Bu sahada akıl önemli fakat yeterli olmadığından bir bilgi kaynağı olarak vahiy zorunlu hale gelmektedir. Vahiy doğruyu göstermek üzere hikmetine binaen Allah tarafından peygamberler aracığıyla insanlara gönderilen bilgidir. İnsan, duyularıyla maddeyi aşan bilgilere ulaşmadığı aklıyla da metafizik sahayı kuşatamadığı için inanmaya mecburdur. Her insan muhakkak bir inanca sahiptir, fakat tarihî süreç içerisinde yalnızca Allah'ın gönderdiği peygamberlere ve ilahi kitaplara iman edenler, başka bir deyişle Allah'ın dini olan İslâm'a tabi olanlar mümin olurlar.

---

[6] Günay Tümer, "Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 9 – s. 312-320.
[7] El-Bakara 2 / 120, Al-i İmran 3 / 19, en- Nisa 4 / 46, el- Mâide 5 / 54, el- En'âm 6 / 70, el- A'raf 7 / 51, el- Enfâl 8 / 39, et- Tevbe 9 / 11.

İnanç, insana özgüdür ve tarihin her safhasında insanların dinî inançlara sahip olduğu görülür. Aynı zamanda din hem bireysel hem de toplumsal boyutlara sahip olması hasebiyle her dönemde insanın gündem ettiği meselelerin başında gelmiştir. İnsanlığın var olduğu andan günümüze kadar olan süreçte din, birey ve toplum açısından önem arz etmiş ve sonraki süreçlerde de böyle devam edecektir. Tarihi süreç boyunca dinsiz bir topluma rastlanmayışı insanın yaratılışıyla din arasında zorunlu bir bağa işaret etmektedir. Bu da bize insanın doğuştan inanca muhtaç bir varlık olduğunu fakat neye, nasıl ve ne ölçüde inanacağı noktasında hür olmakla birlikte rehberliğe muhtaç olduğunu da göstermektedir. Günümüzde insanlar her ne kadar dinsizlikten bahsediyor olsalar da aslında kendilerine dinsizliğin de bir çeşit inanç ve din olduğunu söylemek gerekir. Hayatlarını sürdürmek ve sosyal ilişkileri adaletle tanzim etmek için insanların gönüllü olarak bağlandıkları kurallara ihtiyaç vardır. Bu sebeple din tabiatı itibariyle medeni olan insanın toplumsal yaşamı için de önemlidir. Din insanlık için zorunlu bir kurumdur. Bu sebeple hakiki bir dine erişemeyenler sahte de olsa, insan ürünü de olsa mutlaka bir değerler sistemine nihayetinde bir dine bağlanır. Karşılaştığı zorluklarla baş edebilmek ya da toplumun düzenini sağlayabilmek için kendisini kendisinden daha üstün bir varlığa veya metafizik bir sisteme bağlamaya ihtiyaç duyar. İlahi bir gücün varlığını bilmek ve ona güvenmek insana güç verir. Tarihi süreçte İslâm'ın kısa sürede bu kadar hızlı şekilde yayılması İslamiyet'in insan tabiatı ile uygun, anlaşılır ve tutarlı oluşu özetle hakiki oluşu ile alakalıdır.

İnsanların dinle bu bağı sebebiyle peygamberler tüm bu süreç içerisinde insanları bir dine ve tanrıya ikna etmekten ziyade; tevhide yani tek bir yaratıcıya iman etmeye ve yalnızca O'na ibadet etmeye davet etmişlerdir. Peygamberlerin gelmiş oldukları toplumlarda zaten yerleşik bir inanç söz konusuydu lakin bu inanç yalnızca yüce Allah'a değildi. Bu sebeple ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den son peygamber olan Hz. Muhammed'e kadar olan süreçte gelmiş olan tüm peygamberler tek din olan İslamiyet'i anlatmış ve insanlığı tevhide davet etmiştir. İslamiyet, tarihin hiçbir zamanında dinsizlik ile mücadele etmemiştir. Her zaman hakikatten şaşmış, şirke düşmüş olan insanları her şeyden evvel kendi menfaatleri için tekrardan hidayete çağırmıştır. Günümüzde de durum böyledir. Ateist, deist olan, dinsiz olduğunu iddia eden insanlar hala azınlıktadır. Üstelik inançsızlığın bir inanç ve bir nevi dini bir

sistemi olduğunu göz önünde bulundurulunca kendilerini inançsız olarak niteleyenler dahi bir inanç sistemi içerisindedirler.

İnsanın bir şeye inanma, iman etme, ibadet etme, yüce bir varlığa bağlanma ihtiyacı varlığının ilk zamanlarından itibaren bir zorunluluk olarak yaşamının merkezinde yer almıştır. Çünkü insan olarak varlığımız yalnızca fiziki bir bedenden ibaret değildir. Bu fizik ve beden dahilinde ruh, duygular ve letafetler de vardır. Nasıl ki fiziksel ve bedeni ihtiyaçları gidermek, hayatımızın devamı ve sonucunda sağlıklı bir birey olabilmek için yeme, içme ve havayı teneffüs etme gibi ihtiyaçlarımızı karşılamamız gerekli ise aynı şekilde bütüncül olarak sağlıklı olabilmek için ruhumuzun da ihtiyacı olan besini ve gıdayı ona vermemiz gerekmektedir.

Dinin zorunluluğu ve önemi hakkında insanlar bir büyük bir uzlaşı sağlamış olsalar da dinin tanımı ile ilgili olarak aynı şeyi söylemek zordur. Tarih boyunca dinin tanımı onu tanımlayan kimselerin kimliklerine, dönemlerine ve alanlarına göre farklılaşmıştır. Bu sebeple ne Batı dünyasında ne de İslâm dünyasında herkesin üzerinde ittifak ettiği bir tanım yoktur.

İnsanlığın var olduğu andan günümüze kadar olan süreçte din kavramı ve olgusu, birey ve toplum açıcından önem arz etmiştir. Aynı şekilde sonraki süreçte de böyle devam edecektir. Tarihi süreç boyunca dinsiz bir topluma rastlanılmayışı insanın yaratılışı ile din arasında zorunlu bir bağ kurmaktadır. Bu da bize insanın doğuştan inanan bir varlık olduğunu fakat neye nasıl ve ne ölçüde inanacağı noktasında serbest bırakılmış olduğunu göstermektedir. Henry Bergson bu konuda şöyle demiştir; "*Geçmişte olduğu gibi, bugün de ilimsiz, sanatsız, felsefesiz toplum vardır. Fakat dinsiz toplum asla."*[8] Günümüzde insanlar her ne kadar dinsizlikten bahsediyor olsalar da aslında kendilerine dinsizliği din olarak kabul etmişlerdir. Hayatlarını sürdürmek ve sosyal ilişkiler içerisinde bulunabilmek için belirli ve kendilerince uygun gördükleri kurallar içerisinde yaşamaktadırlar. Din insanlık için zorunlu bir yapıdır. İster hakiki ister uydurma olsun inanç hayatı içerisinde yaşadığı zorluklarla baş edebilmek için ya da toplumun düzenini sağlayabilmek için kendisini kendisinden daha üstün bir varlığa

[8] Henri Bergson, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, çev. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2020, s. 127.

bağlamaya ihtiyaç duyar. İnsan ilahi bir gücün onun için her daim orada olduğunu bilmeye ihtiyaç duyar.

Modern dönemde insanın artık dine ihtiyacı olmadığı görüşü ise insanın fıtratına tamamen ters bir tutum sergilemektedir. Aydınlanma ile başlayan ve özellikle 20. Yüzyılın başlarında pozitivizm ile insanın her şeyi aklıyla bilebileceği düşüncesi popülerlik kazanmıştır. Lakin görmekteyiz ki insan tüm bu süreç içerisinde bilimle birçok şeyi açıklayabilmiş ve yeni bilgiler öğrenmiş olmasına rağmen içerisindeki inanç gereksinimini yalnızca bilimsel verilerle gideremeyiştir. İnsanların tamamı hak din olan İslam'ı kendilerine yol olarak seçmemiş olsalar dahi, tahrif edilmiş olan dinleri ya da kendilerince oluşturmuş oldukları dinlere inanca ve ibadete devam etmişlerdir. Biz artık her bilgiye bilimle sahip olabiliyoruz deyip inançlarını bırakmamışlardır.

Bizim geleneğimizde din tarifi yapılırken; şer'i kaynaklar asıl kabul edilmiş ve öncelikle hak dinin tanımları yapılmıştır. Bu tanımlamaların en meşhurlarından olan Seyyid Şerif Cürcani'nin tanımına göre: ***"****Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur."*[9] yine meşhur olan başka bir tanıma göre *"Akıl sahiplerini hüsn-i ihtiyarlarıyla bizzat hayır ve nimete sevk eden bir vaz'-ı ilâhî, şeriat ve millet, beşerin ihtiyarî fiillerinin hayır ve saadet gayesine doğru cereyanını temin eden bir yol, bir kanun, bir âmil-i ma'nevî"*[10] olarak tanımlanmıştır. Tariflerin geneline baktığımız zaman Allah'ın insana lütfetmiş olduğu en değerli nimet olan akıl ve irade ile dünya hayatında, Allah'ın rızasına ve ahirette kurtuluşa erişebilmek için hayırlı olan işlerin peşinde olmak ve Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmak hak dinin özünü içerdiği görülmektedir. Bu tanımlardan yola çıkarak kâmil dinin temelinde olması gereken unsurları şöyle sıralamak mümkün olabilir; Dinin kaynağı Allah'tır ve dini insanlara iletmek için peygamberleri aracı olarak kullanır. Dinin diğer bir muhatabı ise insandır. Lakin akıl ve irade sahibi olan insan dini hiçbir zorlama altında olmadan kendi özgür iradesi ve aklı ile seçip kabul etmelidir. Dinin temel hususiyetlerinden bir diğeri ise insanın kendi aklı ile bilgi sahibi olamayacağı bilgileri peygamberler ve vahiy aracılığı ile insanlara bildirilmiş

[9] Tümer Günay, *a.g.e*, s. 312-320
[10] Tümer Günay, *a.g.e*, s. 312-320.

olmasıdır. İnsan aklı ne kadar gelişmiş olursa olsun sınırlı olduğundan her sorunun cevabını bizzat kendisi bulmaktan acizdir. Bu sıhhatli ve âkil bâliğ olan hemen bütün insanlar nereden geldiği, dünyada bulunuş sebebi, ölümden sonra ne olacağı, insanın özünün, nefsinin mahiyeti gibi aklının kuşatamadığı soruların cevaplarını vahiy ve peygamberler sayesinde dinin ona sunduğu imkanlarla edinerek ancak tatmin olabilmektedir. Böylece insan dünyada yaşadığı hayatın bir anlamı olduğunu ve yaptığı her şeyin bir karşılığının bulunduğunu bilerek daha dikkatli bir yaşam sürmektedir. Bu sayede insanın her zaman iyiyi ve hayrı seçmesi ile ahlakı da güzelleşir, toplumun huzuru da artar. Din tüm iyi, güzellikleri ve kötü, uzak durulması gerekenleri bildirmiştir. İnsanların nasıl yaşamaları gerektiğini, dünya ve ahiret saadetine nasıl ulaşabilecekleri konusunda peygamberler aracılığıyla insanlara rehberlik etmiştir. Böylece insanın iki cihanda saadete ulaşması yüksek bir ahlaka erişmesi için başka hiçbir kaynaktan sağlayamayacağı lütuflara nail olmuştur.

Dinin toplumsal ahlaki yapıyı dönüştürmedeki tesirini en güzel şekilde İslâmiyet'in Arap cahiliye toplumunu dönüştürmesinde görmekteyiz. İslamiyet öncesinde toplumda yaşanan kan davaları, putperestlik, içki kullanımı, haksız kazanç, faiz gibi kötü adetler İslamiyet'in tebliğ edilmeye başlanmasıyla bu toplum 23 yıl gibi kısa bir süre içerisinde cahiliye toplumundan asr-ı saadet toplumuna dönüşmüştür. Bu kadar kısa süre içerisinde bir toplumun devrim niteliğinde yaşadığı kalıcı değişim İslâm'ın en büyük başarılarındandır. İslâmiyet'in insanı ve toplumu öylesine kuşatıcı boyutları ve mükemmelliği vardır ki bu derece köklü değişimlerin seküler eğitim yoluyla oluşabilmesi için yüzyılların geçmesi bile yetersizken İslamiyet öncesi Arap toplumu kısa sürede insanlığa örnek olacak bir değişim sergilemesi İslâmiyet'in hak oluşunun da en güzel göstergelerindendir.

1.1.1. Dinin Kaynağı ve Gelişimi

İslam inancına göre dinin kaynağı insan dahil her şeyin yaratıcısı olan Allah'tır. İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem ile başlayan İslam dini, kıyamete kadar varlığını sürdürecektir. Allah insanı kendinden daha kuvvetli ve yüce bir varlığa

inanmaya meyilli ve İslâm fıtratı üzerine yaratmıştır[11]. Hz. Adem'den başlayarak Hz. Peygambere kadar olan süreçte farklı zamanlarda insanların tevhidi unutup Allah'tan başka varlıklara, yaratılmış olan basit şeylere, hatta bazen kendi elleriyle hazırlamış oldukları putlara, dönemlerinin önemli bazı şahsiyetlerine tapmışlar, bazen de bazı tabiat olaylarını kendilerince tanrılaştırmışlardır. Tevhidin unutulup insanın kendince tanrılar edindiği bu dönemlerde Allah tarafından tüm toplumlara tekrardan doğru yolu bulabilmeleri amacıyla peygamberler ve nebiler; uyarıcı, yol gösterici ve hatırlatıcı olarak gönderilmiştir. Bu bağlamda ilahi uyarıların sona ve kemâle ermesi Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle olmuştur. Kur'an-ı Kerim kıyamete kadar olan süreçte tüm insanlık için yeterli bir kaynak olacaktır.

Modern dönemle birlikte Batı'da özellikle 19. yüzyılın başından itibaren, bilgi kaynaklarının ilahiden beşeriye doğru evrildiğini görmek mümkündür. Bilginin kaynağının değişmesiyle birlikte insanın tanrı ve tabiatla ilişkisi buna bağlı olarak din tasavvuru da değişmiştir. Önceleri yüce ve aşkın bir varlık olan Tanrı'ya iman var iken insan merkezli, hümanist anlayışın revaç bulmasıyla birlikte, başta Tanrı ve tanrılar olmak üzere metafizik sahaya atıflar değerini materyalist dünya görüşüne uygun olarak sermaye gibi bazı maddi varlıklar ve bedeni hazlar kutsallaştırılmak suretiyle adeta tanrılaştırılmıştır. Batı'da Aydınlanma dönemiyle başlayıp özellikle 20. yüzyılda revaç bulan materyalist ve pozitivist anlayışlar yeni kutsallar üreterek bambaşka bir noktaya ilerlemiştir.

Bu durumun öncesine baktığımızda ise Batı'daki değişimin başlangıcında ilk olarak dinin kaynağının ve insanların inanış şekillerinin bizzat insanın kendisinin gelişmesi, evrimselleşmesi ile paralel şekilde dinî inanışlarının da şekillendiğini öne sürmüşlerdir. Bu anlayış doğrultusunda insan başlangıçta vahşi bir yaşama sahipti. Süreç içerisinde vahşilikten kurtulup daha medenî bir yaşama ve bununla beraber daha medenî bir inanç sistemine geçiş göstermişlerdir. Sonuç itibariyle tek tanrı inancına ve tek bir yüce varlığa iman ve ibadet noktasına ulaşabilmişlerdir.[12]

---

[11] Kur'an Yolu, çev. Hayreddin Karaman – Mustafa Çağırıcı – İbrahim Kâfi Dönmez – Sadrettin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), er- Rûm 30 / 30.

[12] Muhammed Altaytaş, "Genel Olarak Din ve İslam", *İslâm İnanç Esasları*, Salih Sabri Yavuz, Faruk Sancar (ed.), İstanbul: Lisans Yayıncılık, 2018, s. 13 – 34.

Batı'da Aydınlanma sonrası süreçle başlayıp 20. yüzyılda özellikle parlayan pozitivist düşünce, dinin gelişim aşamaları konusunda yeni bir tasavvur ortaya koydu. Pozitivizm deyince akla gelen ilk isim olarak Aguste Comte'un bu meseleyle ilgili görüşlerini şöyle sıralamak mümkündür. Ona göre insanlık tarihi üç evreden oluşmaktadır. Bunlardan sırasıyla ilki teolojik ya da mitolojik evredir. Bu evrede insanlar çeşitli tabiat olaylarının tanrının, yüce bir varlığın sebep olduğunu düşündükleri evredir. İkinci olarak metafizik evredir. İnsanın pozitif düşünceye hazırlandığı artık zihninde soyut kavramların ve ideallerin oluşabildiği aşamadır. Üçüncü ve son evre ise pozitif evredir. Bu evreyle birlikte insan artık her şeye bilimle ulaşabileceğini, toplumsal problemlerin çözümlerini deney ve gözlemle açıklayabileceğini anlar. Bu bağlamda Batı'da oluşmuş ve insanların yüzyıllardır etkisi altında olduğu kilisenin belli sınırlara çekilmesiyle oluşan boşluğu da pozitivizm düşüncesi üzerine inşa edilmiş bir insanlık dini olarak takdim edilen hümanizm doldurmuştur. Yeni oluşan bu dinde tanrı insana indirgenmiştir. İnsan kul olmaktan kendini merkeze ikame ederek adeta tanrılaştırmıştır. İnsanın varlığın ve bilginin merkezine yerleştirilince bilim insanları da adeta peygamber gibi konumlandırılmıştır. Zira onların ürettiği bilim her şeyi aydınlatacak yegâne mürşit olarak konumlandırılmıştır.

Başta ortaya koyduğumuz İslâm'ın dine dair tasavvuru göz önünde bulundurulunca; dinin ve insanın evrim ve tekâmülüne dayalı bu tasavvur İslâm'a muhaliftir. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem ile birlikte de tevhid dini İslamiyet başlamıştır. Dinin kaynağı ve yaratıcısı yüce Allah insanın fıtratında bulunan tüm gereksinimlerini giderebilmesi amacıyla İslamiyet'i insanlara peygamberleri aracılığıyla iletmiştir.

1.1.2. İslâm Dini

İslâm kelimesi s-l-m kökünden gelmektedir. Bu kök ile kelimenin manası "*barış yapmak, teslim olmak, kurtuluşa ermek"*[13]. Kur'an-ı Kerim'de on yerde sekiz farklı

[13] Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 23 / s. 37-42.

şekilde İslam kelimesi geçmektedir.[14] İslâm dini, Allah'ın son peygamber olan Hz. Muhammed (sav) vasıtasıyla insanlara bildirdiği son dindir ve bizzat Allah tarafından kıyamete kadar en ufak bir tahrifata dahi uğramadan geçerliliğini koruyacaktır[15]. İslâmiyet Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Peygamberle kemâle ermiştir.

Son peygamberin risaletiyle, önceki peygamberlere gelmiş ve zaman içerisinde tahrif edilmiş, olan Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dinlerin hükmü sona ermiştir.

İslam Dini semavi dinlerin sonuncusudur ve Hz. Adem'den kıyamete kadar Yaradan'ın insanlar için seçtiği ve razı olduğu yegâne dindir. Zira Kur'an-ı Kerim'de: "*Allah katında din, şüphesiz İslâmdır".*[16]; "*Kim İslâm'dan başka bir din ararsa bilsin ki kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır."*[17] "*Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetlerimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."*[18] Gibi mealini aktardığımız ayeti kerimeler hep aynı gerçeğe işaret ederler.

İslâm'ın esasını teşkil eden şer'î hükümler üçe ayrılır: Bunlar itikadî, amelî ve ahlakî hükümlerdir. Bunlar iman, İslam ve ihsandır. İslamî çerçeveyi ortaya koyabilmek adına imanın esasları dediğimiz kısım İslamiyet'in itikad noktasını, İslam'ın şartları dediğimiz kısım İslamiyet'in amel noktasını, ihsan kavramıyla ise insanın uyması gereken İslamiyet'in ahlak kısmına değinilerek bu üç sac ayağı üzerine İslamiyet formüle edilmiştir.

Bu bağlamda İslam'ın hükümleri (ahkam-ı şeriyye) üç başlıkta incelenmektedir.

a. İtikadî Hükümler: İtikad kelime manası olarak bir fikre, inanca bağlanma veya inanma. Bir dinin temel inanç değerlerinin çerçevesidir. İman esasları itikadi hükümlerdir. İslâm itikadını oluşturan hükümler Hz. Adem'den başlayarak son Peygamber'e (sav) kadar olan süreç içerisinden gelmiş olan tüm

---

[14] El- Bakara 2 / 112,131, Âl-i İmran 3 / 19,67,85, el-Maide 5 / 3, el-Enbiya 21 / 108, el- Lokman 31 / 22, ez-Zümer 39 / 54, el-Mü'min 40 / 66.

[15] إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ "Kesin olarak bilesiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyanda yine biziz." El- Hicr 15 / 9.

[16] إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ Âl-î İmrân 3 / 19.

[17] وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِيناً فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ Âl-î İmrân 3 / 85..

[18] لْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِيناً el-Mâide 5 / 5.

peygamberlerin tebliğleri aynıdır. Bütün peygamberlerde esas olan itikadî hüküm ise tevhittir. Tevhid kelimesi vahd kökünden gelmekte *olup "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek demektir."*[19] Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ettikten sonra ise Hz. Peygamber'e imanla birlikte onun getirdiklerinin hepsine toplu bir şekilde iman etmek gerekmektedir ki imanın şartları dediğimiz; Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplarına, ahiret gününe ve kaza ve kadere, hayrın ve şerrin Allah'tan olduğuna inanmak bunlardandır.

b. Amel-î Hükümler: Amel *Dünya ve âhirette ceza ve mükâfat konusu olan her türlü iş ve davranışı ifade eden bir terimdir.*[20] Ameli iki kısmında incelemek mümkündür. İlki ibadetler yani Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken kulluğun gerekliliğidir. İkincisi ise muamelât yani insanlar arasındaki hukukî meseleleri düzenleyen kısımdır. Tüm peygamberlerin şeriatları aynı olmasına rağmen amelî kısımda farklılıklar, söz konusu olabilmektedir.
c. Ahlakî/Kalbî Hükümler: "*İnsanın İyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya konan iradeli davranışlar bütünüdür.*"[21] İslâm'ın ahlak ile ilgili esasları aslında vicdanın terbiye edilmesi ve ruhun manevi açıdan yükselmesi içindir.

Bu üç esas ile ilgili meseleler hem şahsın hem de toplumun mutluluğu için önemlidir. Bunların herhangi birinde yaşanan bir eksiklik veya yanlışlık günümüzde yaşandığı gibi özelde kişiye ve ailesine genelde ise toplum ilişkilerine de zarar vermektedir. İman, ibadet ve ahlâk arasında güçlü bir bağ vardır. Bunlardan birinin zaafı diğerlerini etkiler. Bu bağlamda baktığımızda ise itikadı bir ağacın köklerine, insan amellerini ağacın dallarına, güzel ahlâk ise ağacın yaprakları ve meyveleri gibidir. Bir kimse içkiden, kumardan nasıl haram olduğu için uzak duruyorsa aynı şekilde yalan söylemekten, dedikodu yapmaktan ve haset etmekten de o denli uzak durmalıdır. Bu üç sac ayağından birinde oluşabilecek herhangi bir sıkıntının üzerine sağlıklı ve güçlü bir Müslümanlığın inşa

[19] Mevlüt Özler, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 41 / s.22-24.
[20] Süleyman Uludağ, "Amel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3 / s. 16-20.
[21] Mustafa Çağırıcı, "Ahlâk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2 / s. 10-14.

edilebileceği düşünülemez. Temel ne kadar güçlü ve birbirine bağlı olursa üzerine inşa edeceğimiz şeyde o denli güçlü ve kuvvetli olur.

1.2. Tasavvur (Düşünme)

Sözlükte zihinde canlandırma, bir şeyin zihindeki tasarımı, "*zihinde önceden oluşan, idrak edilmiş olan şeylerin tekrar zihinde canlandırılması, yeniden anlam kazanması*[22] *herhangi bir varlık hakkında bilgi edinme sürecinde ilk aşamanın oluşmasıdır. Bu anlamıyla tasavvura mefhum da denir.*[23]*Tasavvur etmek, gözünde canlandırmak, gözünün önüne hayalini getirmek.*" [24] Tasavvur bir şeyin zihindeki izdüşümü demektir. "*Dini tasavvur ise kişinin temel inanç esaslarının zihindeki izdüşümü veya resmidir.''*[25] diyebiliriz.

Dini tasavvur ise kişinin sahip olduğu Allah, melek, cennet, cehennem, peygamber, şeytan gibi dini kavram ve olayların ve dini objelerin zihinde canlandırılmasıdır.

Tasavvur bilinç dışı bir eylem değildir aksine insanın diğer yaratılmış olanlardan ayrılmasını sağlayan akıl ile bu işlemi gerçekleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanın bu yönüyle dünyada olmasının sebebini, içinde yaşamakta olduğu evrenin yaratılışını ve işleyişini, geçmişte yaşamış olan ve onlara bildirilen kavimlerin durumlarını, Allah'ın insana peygamberleri aracılığı ile göndermiş olduğu vahyin aslını düşünmesini ve tasavvurunu amele dönüştürmesi insanın faydasına olmuş olacaktır.

İslâm felsefesinde insan, akıl sahibi olması yönüyle düşünen canlı olarak ayrılır. Gazali (ö.505/1111)[26]'ye baktığımız zaman düşünceyi hayal ve tefekkür ile açıklar. Aklı ise dört kısımda açıklar: "*a) İnsanın doğuştan sahip olduğu, kendisini öteki canlılardan ayıran teorik bilgiler edinme melekesi (garîze). b) Bu melekenin, temyiz*

[22] Hüseyin Peker*, Din Psikolojisi*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2012, s. 97.
[23] Mahmut Kaya, "Tasavvur", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2011, 40 / s. 126-127.
[24] Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995, s. 494.
[25] Hüseyin Peker, *a.g.e,* s. 97.
[26] Mustafa Çağırıcı, "Gazzali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1996, 13 / s. 489-505.

çağında açık seçik ortaya çıkmasıyla mümkünün olabilirliği, imkânsızın olmazlığı, ikinin birden çok olduğu, bir kimsenin aynı anda iki yerde bulunamayacağı gibi ilk prensipler hakkında bilgiler edinme düzeyine ulaşmış şekli. c) Hayatın akışı boyunca tecrübelerle kazanılan bilgiler bütünü. d) Bu bilgi melekesinin, çeşitli durumların ileride doğuracağı sonuçları önceden kestirme ve duyguların tutsağı olmadan hüküm verebilme gücüne ulaşmış şekli."[27] Gazali'ye göre bu dört maddenin ilk ikisi kişiye doğuştan verilir. Diğer ikisi ise sonradan kazanılan akıllardır. Akılların özelikle üçüncüsü her inşada ortak ve eşit olarak var olmaktadır. Bunun sebebi olarak da zorun bilgiye insanın ulaşabilmesinde en önemi etkinin akıl olduğunu düşünmesidir.

1.2.1. Kur'an-ı Kerim'de Düşünce Çeşitleri

Arapçada düşünmeyi ifade eden kelimelerin başında nazar, tefekkür, tedebbür, i'tibâr, taakkul (akl) [28], tezekkür ve tefekkuh gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de düşünce üzerine geçen ayetlerde aslına en yakın manayı bize veren kelimeler tefekkür ve akıldır. *Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır.*[29]

a. Teakkul: İnsanı yaratılmış olan diğer tüm canlılardan ayıran ve insanı tüm davranışlarından sorumlu tutan düşünme yetisini, yaratılış amacına uygun biçimde kullanmasıdır. Aklı uygun biçimde kullanmasından kasıt ise hak ile batılı, hayır ve şerri, iyi ve kötüyü ayırt edebilmesidir.
b. Tedebbür: Sözlükte bir işin sonunu düşünme anlamına gelmektedir.[30] Kur'an'daki ayetleri ve sureleri sahih akıl ve mantık yoluyla irtibatlandırılmasıdır.[31]

---

[27] Çağırıcı, *a.g.m.,* s. 489-505.
[28] İlhan Kutluyer, "Düşünme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1994, 10 / s. 53-57.
[29] Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2 / s.238-242.
[30] TDK (Tür Dil Kurumu), Genel Açıklamalı, Ankara, TDK Yayınları, 2015.
[31] Mehmet Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, İstanbul, 2016.

c. Tezekkür: İnsanın bir şeyi unuttuktan sonra hatırlaması ve ondan ders alması anlamlarına gelmektedir.[32]
d. Tefekkuh: Sahih aklın samimi kalp sahibinin bunlar aracılığı ile Kur'an-ı Kerim hakkında derin bilgiye sahip olmasıdır.[33]
e. Tefekkür: Aklıselim sahibi insanın, evreni, yaratılmış olan tüm varlıkları, kendini ve Allah'ı düşünmesi, bu düşüncenin ardından kainattaki düzen üzerinden ders çıkartmasıdır.

Kuran-ı Kerim'de akletmek ile ilgili, bazı ayet-i kerimelerin manaları şöyledir: "*Göklerin ve yerin melekûtu hakkında düşünmezler mi?*[34] *, Bakmıyorlar mı deveye nasıl yaratılmış!*[35]*, Allah âyetlerini akledesiniz diye açıklamaktadır.*[36]*, Muhakkak biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Böylece siz akıl edersiniz*[37]*., ... Bunda akıl sahipleri için ayetler vardır…"*[38]. Ayetlerde aklın doğru kullanılması ile doğru düşünme ve ayetlerin doğru anlaşılmasının üzerinde durulmuştur. Akıl ile iyinin kötüden ayrılması, Allah'ın emrinin batıldan ayrılması istenmiştir. Çünkü Kur'an'da akıl bilgi edinme aracı olarak kabul edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de akıllarını kullanmayıp Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar için mecaz anlamlı olarak sağır, dilsiz ve kördürler ifadesi birçok ayette geçmektedir.[39]

Kur'an-ı Kerim'e göre akıllı kişi Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, nefsinin ona telkin ettiği kötülüklerden kendini alıkoyan kişidir. Kişinin vahye muhatap olabilmesi için akıl şartını taşıması gerekmektedir. Akıl sahibi olmayan kimseden mümeyyiz

---

[32] Ahmet Madazlı, "Kur'an Okumaktan Maksad Tedebbür ve Tezekkür", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisi*, 3 (2), s.311-330.
[33] Müftüoğlu, *a.g.e.* s. 102.
[34] A'raf 7/ 185.
[35] Gâşiye 88/ 17.
[36] Bakara 2/ 242.
[37] Yusuf 12/ 2.
[38] Tâhâ 20/54.
[39] يَرْجِعُونَ لَا فَهُمْ عُمْيٌ بُكْمٌ صُمٌّ "Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bu sebeple artık gerçeği kabule dönemezler." (Bakara 2/ 18).
إِنَّ يَعْقِلُونَ لَا الَّذِينَ الْبُكْمُ الصُّمُّ اللهِ عِنْدَ الدَّوَابِّ شَرَّ "Şüphesiz ki, Allah katında canlıların en şerlisi, İlâhî gerçekleri düşünüp anlamayan o sağırlar ve dilsizlerdir." (Enfâl 8/ 22).
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اللهُ لَعَنَهُمُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعْمَىٰ أَبْصَارَهُمْ "İşte onlar, Allah'ın rahmetinden büsbütün kovduğu, kulaklarını sağır ve gözlerini kör ettiği kimselerdir." (Muhammed 47/ 23).

olmasını bekleyemeyiz. Böylece akıl ve vahiy arasında vahyin doğru anlaşılması açısından bir bağ olduğunu söyleyebiliriz.

Tüm bu düşünce çeşitlerini kullanmak insanı; Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine devamında peygamberlik müessesinin gerekliliğe ve sonucunda ise ahiret inancına ulaştırmaktadır.

1.3. Dinî Gelişim Teorileri

Dinî gelişim teorileri, insanda dini tasavvurun gerek bilişsel gerekse duygusal boyutlarıyla gelişim süreçlerini açıklamak amacıyla ortaya konulmuş olan teorik yaklaşımlardır. Bunlar üç temel gruba ayrılmıştır[40]. İlki evre teorileri, ikincisi ömür boyu gelişim teorileri ve son olarak ise bütünsel yaklaşım teorileridir.

Piaget'in öncülerinden olduğu bilişsel gelişim yaklaşımı başta evre teorileri olmak üzere pek çok teoriye kaynaklık etmektedir.

1.3.1. Piaget ve Bilişsel Gelişim Teorisi

Piaget'in dört evreden oluşturmuş olduğu bilişsel gelişim kuramı bizzat dinî gelişime dair bir açıklama olmamasına rağmen, çalışma sonuçlarını yorumlarken yapmış olduğu açıklamalar günümüzde dinî gelişim ile alakalı teorilere kaynak oluşturmaktadır.[41] Bilişsel gelişimi temele alan yaklaşımlarda, düşünme ve tasavvur etme gibi zihinsel işlemlerin gerçekleştirilebilmesinde en önemli etkenin bilişsel gelişim olduğu kabul edilmektedir. Kişinin hem din kavramı ile alakalı hem de Tanrı kavramı ile alakalı olarak zihninde oluşturmuş olduğu tasavvurlar, zihinsel etkinlikler olarak kabul edildiğinden bilişsel gelişim içerisinde değerlendirilmiştir.[42]

Çalışmamızda Piaget'in bilişsel gelişim evrelerini ele almak yerine, teorinin inanç meselesiyle alakalı yönlerine temas edilecektir. İlk evre 0-2 yaş arasını kapsayan duyumsal- devinimsel evredir. Bu dönemde bebek için gördüğü nesne o an için vardır

---

[40] Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri*, İstanbul: DEM Yayınları, 2007.
[41] Murat Yıldız, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007, s.53.
[42] Celal Çayır, Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 (2013), 32.

ama görsel alanından ayrıldığı anda kaybolmaktadır. Sonrasında tekrar görüş alanına girdiğinde ise o artık bebek için yeni bir nesnedir ve bebek için dünyadaki her nesne onun görsel alanına girip çıktığı takdirde tekrardan ve yeniden var olmaktadır.[43] Bu dönemin sona ermesi ile bebek artık nesnelere dair nesne sürekliliği kazanmıştır ve onlara ait içsel temsiller oluşturabilmektedir.[44]

İkinci evre ise 2-7 yaş aralığını kapsayan işlem öncesi dönemdir. Bu dönemde çocukların dinî gelişimlerini önemli ölçüde etkileyen Tanrı'yı insanlar gibi fiziksel özelliklerde tahayyül etme eğilimindedir. Çocuk Tanrı kavramını henüz zihninde tam olarak yerleştiremediği için daha rahat kavrayabilmek adına çevresinde görmüş olduğu; güçlü, lider ya da süper kahraman olarak düşünmektedir.[45] Ayrıca bu dönemdeki çocuk yine Allah, ahiret, melek, cin ve şeytan gibi idrak etmede zorluk yaşadığı mücerret varlıkları yaşantısında daha önce tecrübe etmiş olduğu müşahhas olaylarla irtibatlandırarak mücerret kavramları anlamaya çalışmaktadır.[46]

Üçüncü evre 7-11 yaşlarını kapsayan somut işlemler dönemidir. Dönemin başlarında çocuk yine somutlaştırılmış Tanrı anlayışına sahipken, mücerret varlıkların idraki arttıkça soyut bir Tanrı anlayışına geçilmektedir. Devamında dördüncü ve son evre olarak 12 yaş ve üstünü kapsayan soyut işlemler dönemi gelmektedir. Bu evreye gelmiş olan çocuk artık soyut kavramları çok daha net tahayyül edebildiği için Tanrı, melek, cennet, cehennem gibi mücerret kavramları düşünüp, sorgulamaya başlayabilir. Sorgulamalarla birlikte inancında şüpheye düşebilir. Daha önceden hiç sorgulamadan kabul edilmiş olan bilgiler bu dönemle birlikte sorguya tabii tutulur. Bu sebeple bu döneme dini uyanış dönemi de denilmektedir.[47]

1.3.2. Sosyal Öğrenme Teorisi

Bu yaklaşımda sosyal öğrenmenin gerçekleşebilmesi için; ödül, ceza, pekiştirme, taklit ve model almanın yaşanması gerekmektedir. Çocuğun yapmış olduğu bir davranıştan dolayı almış olduğu ödül ile yaptığını tekrarlaması ya da aldığı ceza

[43] Karaca, *a.g.e.*, s.52.
[44] Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.
[45] Yıldız, *a.g.e.*, s.59.
[46] Habil Şentürk, "Dini Gelişim Psikolojisi", *Diyanet İlmi Dergi* 31/4 (1995), 65.
[47] Şentürk, *a.g.m.* s.66.

nedeniyle o davranışı tekrarlamaması muhtemeldir. Bu bağlamda taklit veya model alma süreci de aynı şekildedir. Aile ve sosyal çevre tarafından onaylanmaya ihtiyaç duyan çocuk daha önce bir başkasının yapıp takdir kazandığı davranışı taklit ederek onay almak ister. Bu süreç de çocuğun bilişsel gelişim sisteminde bellek parçacıkları olarak kaydedilmektedir.

1.3.3. Evre Teorileri

Evre teorileri, insanın bebeklik döneminden başlayarak ergenliğe kadar geçen süreci kapsayan ve dinî gelişim süreçlerini inceleyen teorileri içinde barındırır. Evre teorileri sırasıyla:

- Baldwin ve Gizem Teorisi
- Harms ve Dini Düşünce Gelişimi
- Elkind ve Arayış Teorisi
- Goldman ve Dini Düşünce Gelişim Teorisi
- Kirkpatrick ve Bağlanma Teorisi

Çalışmamızda tüm teorileri incelemek yerine konumuz ile alakalı olan Elkind'in arayış teorisi ele alınmaktadır.

Elkind, Piaget'in bilişsel gelişim teorisini dinî gelişime ilk defa uyarlamış ve dört basamaklı bir arayış teorisi oluşturmuştur.[48] Araştırmalarının sonucunda, Piaget'in bilişsel gelişim teorisi ile paralellik gösterdiğini ve çocukların yaşlarının ilerlemesi ile dinî düşünce gelişiminin somuttan soyuta doğru ilerlediğini fark etmiştir. Bu paralellikten hareketle dört evreden oluşan arayış teorisini oluşturmuştur. İlk dönem 0-2 yaş aralığını kapsar. Koruma/ himaye arayışı dönemidir. Çocuk bu dönemde nesne sürekliliği kazanır. Çocuktaki bu süreklilik arayışı hayatı boyunca devam edecek olan bir arayışa dönüşür ve ölüm ile karşılaşılıncaya kadar devam eder. Ölümle tanışınca

[48] David Elkind, "The Origins of Religion in The Child", *Review of Religious Research* 12/1 1970.

ise hayatın sürekliliğiyle alakalı problem ortaya çıkmaktadır. Bu problemin çözümü ise din tarafından yapılmaktadır.[49]

İkinci evre 3-6 yaş aralığını kapsar ve temsil arayışı dönemidir. Çocuk bu dönemde ilk dönemde kazanmış olduğu süreklilik arayışı yaşamı boyu devam edecek olan temsil arayışına dönüşmektedir. Bu bağlamda çocuklar Tanrı'yı temsil eden ya edecek olan şeyleri aramaya başlamaktadır.[50] Üçüncü evre 7-12 yaş aralığını kapsar, ilişki arayışı dönemidir. Tanrı'yı temsiller yoluyla tanıyan ve kabul eden çocuk artık O'nunla nasıl iletişim halinde olabileceği arayışına girer. Dinler zaten insanlara Tanrı ile nasıl iletişim kurabileceğini bildirmiştir. Çocuk ister toplu ister bireysel olarak yapacağı ibadetlerle Tanrı ile iletişim kurmanın yolunu bulmaktadır. Dördüncü ve son evre ise 12 yaş ve üzeri ergenlik dönemidir. Ergenlik dönemiyle çocuğun idrak arayışı dönemi başlar. Bu dönemde çocuğun düşünme yetileri gelişir ve bu yeterlilik ile idrak arayışına girer. Zihninde idrak edemediği her şeyin açıklaması için dine başvurur.[51]

1.3.4. Ömür Boyu Dinî Gelişim Teorileri

Ömür boyu gelişim teorileri, dinî gelişimi açıklarken evre teorilerinde olduğunun aksine öğrenmeyi bir zaman dilimi ile sınırlandırmamışlarıdır. Çocuğun dinî gelişimini dışa bağlı inançtan bireysele doğru bir inanç gelişimi olarak değerlendirmişlerdir. Bu bağlamdaki teoriler ise:

- Fowler ve İnanç Gelişimi Teorisi
- Oser- Gmünder Dini Yargı Gelişim Teorisi

Konumuz kapsamında Fowler ve inanç gelişimi teorisi ele alınmaktadır. Fowler inanç gelişimi teorisini oluştururken yukarıda adı geçen tüm Tanrı tasavvuru teorileriyle benzerlik taşımanın yanında dini olmayan inanç sistemlerini de içinde barındıracak biçimde genel bir yaklaşım sergilemektedir.[52] Teori yedi basamaktan oluşmaktadır. İlk evre 0-2 yaş aralığı evre öncesi dönemdir. Daha sonrasında inancın

[49] Karaca, *a.g.e.*, s.61.
[50] Karaca, *a.g.e.*, s.62.
[51] Karaca, a.g.e., s.62.
[52] Karaca, *a.g.e.*, s.68.

üzerine kurulacağı alanın hazırlandığı evredir. İkinci evre ise 3-7 yaş aralığı sezgisel-yansıtıcı inanç dönemidir. Tanrı tasavvuru bu evrede ebeveynlerden etkilenmektedir, ölüm, cinsiyet ve sosyal çevrede gerçekleşen olayları tasavvurlar aracılığı ile sezgisel olarak algılar.[53] Üçüncü evre 7-11 yaş aralığı öyküsel-lafzi inanç dönemidir. Bu evre de insan biçimci (antropomorfik) Tanrı anlayışı söz konusudur. Bu yaş aralığında çocuklar her ne kadar mantıksal düşünebilseler de henüz soyut biçimde bir düşünceye sahip değillerdir. Tanrı'yı iyi kullarına ödül, kötü kötü kullarına ceza veren ebeveyn biçiminde tasavvur eder.[54] Dördüncü evre ilk ergenlik dönemidir. Önceki iki evreye kıyasla çok daha bireysel bir Tanrı tasavvuru söz konusudur. Beşinci evre son ergenlik- genç yetişkinlik dönemidir. Hayal ve gerçek arasındaki farka varabilen yetişkin birey, daha önceleri zihninde oluşmuş olan Tanrı tasavvurlarını sorgulayarak yeniden inşa eder. Altıncı evre orta yaş ve sonrası dönemdir. Bu evrede birey artık evrenselleştirici, birleştirici bir bakış açısına sahip olmaktadır. Son olarak ise evrenselleştirici inançtır. Bu son basamağa ulaşmış olan kimselerin evrenselleştirilmiş Tanrı ve benlik tasavvuruna sahip olması beklenmektedir.[55]

1.3.5. İslami Perspektif

1.3.5.1. Karaca Modeli

Karaca modeli[56], yukarıda bahsedilmiş olan dini gelişim modellerinden farklı olarak Müslümanlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda İslâmî bir temelde oluşturulmuştur.

Karaca modeline göre, insan içinde Tanrısal bir öz ile yaratılmış olup bu özün geliştirilmesi için insanın bir dine ihtiyacı vardır. Dini gelişimin oluşabilmesi içinse sosyal çevre faktörünün etkisi gerekmektedir. İslam dini, dini gelişimi yalnızca kişinin dinî gelişimi olarak ele almaz, aynı zamanda da sosyal yaşamda insanileşme açısından da ele almaktadır.[57]

---

[53] Ali Ulvi Mehmedoğlu, Tanrıyı Tasavvur Etmek, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
[54] Mehmedoğlu, *a.g.e.*, s.136.
[55] Mehmedoğlu, *a.g.e.*, s.137-139.
[56] Prof. Dr. Faruk Karaca hocanın teklif etmiş olduğu dini gelişim teorisidir.
[57] Karaca, *a.g.e.*, s.77.

Karaca modelinde dinî gelişim üç ana başlık ve yedi alt başlıkta açıklanmaktadır.

- **Duygusal Eğilimler ve Dinsel Hazırlık Evresi (0-12 yaş aralığı)**
  1. Temel İhtiyaçlar ve Arzular (0-2 yaş): Bu aşamada çocuk doğumla birlikte bir ayrılık kaygısı yaşar. Dünyadaki bu ilk yıllarında hayatını sürdürebilmesi için güvenle bağlanabileceği kişiyi bulması gerekmektedir. Çocuktaki Tanrısal gizil güç bu evrede henüz ortaya çıkmamıştır ancak daha sonrasında kolaylıkla ortaya çıkmasına vesile olacak ilişki ve bağlılığı öğrenmektedir.[58]
  2. Duygusal Bağlılık ve Taklit (3-6 yaş): Bu aşamadaki çocuk bebeklikten getirmiş olduğu özellikle anneye olan bağlılığını genişleterek baba başta olmak üzere diğer aile fertleriyle ilişki içerisine girmeye başlamıştır. Çocuk onaylanma ve takdir görmek ihtiyacıyla ebeveynlerini taklit etmeye başlamaktadır. Eğer aile ortamında dini ritüeller yapılıyorsa çocuk bu dönemden itibaren Allah fikriyle karşılaşmaktadır. Çoğunlukla anlamını bilmediği davranışları taklit yoluyla sergilemektedir.[59]
  3. Şaşkınlık ve Özlem (7-12 yaş): Bu aşamadaki çocuk artık ebeveynlerinin güçlerinin her şeye yetmediğini ve her şeyi bilemediklerini fark eder. Bu ilk farkındalık ile çocuk bir güven boşluğuna düşmektedir. İslâm hukukunda 7 yaşın temyiz[60] kabul edilmesi ve Hz. Peygamber'in çocuklara bu yaştan itibaren dini eğitim verilmesini tavsiye etmesi[61] ise çocuktaki bu farkındalığa paralel olarak dini gelişimin oluşmasına ilk basamak olmaktadır. Bilişsel açıdan somut düşünme döneminde olan çocuğun ebeveynlerinden oluşmuş olan üstün varlık boşluğunu Allah ile doldurmaya başlar. Çocuk bu dönemde istek ve ihtiyaçları için sık sık dua eder.[62]

[58] Karaca, *a.g.e.*, s.80.
[59] Karaca, *a.g.e.*, s.80.
[60] İnsanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücü anlamındaki fıkıh terimidir.
[61] "Çocuklarınız yedi yaşına geldiğinde, onlara namaz kılmayı öğretiniz." Ebû Davut, Salât 25.
[62] Karaca, *a.g.e.*, s.81.

- **Dinî İlginin Uyanışı ve Sorgulama Evresi (13-22 yaş)**

  1. Dini Uyanış (13-16 yaş): Piaget'in bilişsel gelişim teorisine göre çocuklar bu döneme kadar soyut düşünme yetisine sahip değillerdir. Bir önceki dönemde ebeveynlerinin yerine koymuş olduğu Allah'ı bu dönemde daha yakından tanımak ve dinî algılamak isteyen çocuk çevresindekilere sıklıkla sorular sormaktadır. Ayrıca gelişen soyut işlem aşamasına geçmiş olan çocuk Allah'ı sıfatlarıyla birlikte tahayyül edebilmektedir. Allah'a sıklıkla dua eden ve isteklerinin, dualarının gerçekleşmesini isteyen çocuk Allah'ın hoşnut olacağı davranışları daha sık sergilemeye başlamaktadır. Genişleyen sosyal çevre sebebiyle dışarıdan öğrenilen ve aileden öğrenilen şeyler arasındaki zıtlıklar, çocukların zihinlerinde çatışmalara yol açmaktadır. [63]

  2. Sorgulama ve Tahkik (17-22 yaş): Daha önceki aşamalarda dini faaliyetleri taklit yoluyla yapan çocuk, artık genç bir birey olarak yaptığı faaliyetlerin anlamlarını keşfetmeye yönelmektedir. Bu yaş aralığındaki genç dini sorgulama kaynağı olarak artık ailesini değil dış kaynakları kullanmaya başlamaktadır. Ailesinden öğrenmiş olduğu şeylerin bir kısmının doğru olmadığı öğrenen genç bu döneme kadar olan tüm dinî birikimini sorgulamaya başlamaktadır. [64]

- **Uyum ve İstikrar Evresi (23-40+)**

  1.Uyum (23-39 yaş): Bir önceki aşamada yaşanan sorgulamalar sonrasında gencin dinî inancı daha sağlam temeller üzerine inşa olmuş olur. Dinî kişiliğin istikrarlı bir yapı kazanmasını devam eden ibadetler ve evlilikle sosyal yaşamının da istikrara ulaşmasını sağlar.[65]

  2. Dinsel Olgunluk (40+ yaş): İnsanın dinî gelişiminin son aşaması olan bu dönemde insani ve dini olgunluk sağlanmış olur. Önceki aşamaları sağlıklı bir biçimde tamamlamış olan kişi bu aşamaya ulaşmaktadır. [66]

[63] Karaca, *a.g.e.*, s.82.
[64] Karaca, *a.g.e.*, s.83.
[65] Karaca, *a.g.e.*, s.85.
[66] Karaca, *a.g.e.*, s.86.

Bu başlık altında din psikolojisi disiplinin Tanrı'yı ve inanç esaslarını ele alış tarzı işlenmiştir. Farklı evre teoriler ile bilişsel ve ilişkisel kuramlara yer verilmiştir.

1.4. İman

İmanın lügat mânası "*bir şeye gönülden bağlanmak,*[67]*, güven içinde bulunmak, korkusuz olmak"*[68] gibi anlamlara gelmektedir. "Akd" kökünden türeyen i'tikâd kelimesi de "*kesin karar vermek, tasdik etmek"*[69] anlamıyla iman kelimesiyle aynı mânaya gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de iman kelimesi birçok yerde geçmektedir. Örnek olarak: "*Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.*[70] *Ey İman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman edin. Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır.*[71] *Müminlerin erkekleri de kadınları da birbirlerine velîleridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. İşte onları Allah merhametiyle kuşatacaktır. Kuşkusuz Allah mutlak güç ve hikmet sahibidir. Allah mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler vaad etmiştir. Allah'ın rızâsı ise hepsinden büyüktür, işe büyük bahtiyarlık da odur."*[72]

İman mahalli kalp ve gönül olan ruhî bir hadisedir. İmana girişin anahtarı ve muhtevası en muhtasar olarak kelime-i şehadette ifadesini bulur. "Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve Eşhedü enne Muhammeden abdühû ve resûlüh"[73], "Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şehadet ederim."

Akaid ve Kelam kaynaklarımızda imanı "icmali, tafsili, taklidi ve tahkiki" genel olarak dört kısma ayrılır.

---

[67] Topaloğlu vd., *a.g.e*.
[68] Mustafa Sinanoğlu, "İman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 22/ s. 216-219.
[69] Mustafa Sinanoğlu, *a.g.e*, s.216-219.
[70] El- Bakara 2 /153.
[71] En-Nisâ 4 / 136.
[72] Et-Tevbe 9 / 71,72.
[73] وَرَسُولُهُ عَبْدُهُ مُحَمَّدًا اَنَّ وَاَشْهَدُ اللهُ اِلاَّ اِلٰهَ لاَ اَنْ اَشْهَدُ

İcmali İman: İman edilmesi gereken her şeye topluca iman etmektir. Kelime-i Şehadeti diliyle söyleyip kalbiyle tasdik eden kimse böyledir.

Tafsili İman: İmanın muhtevasına dair hususları tafsilatlı olarak öğrenerek, inceleyerek gerçekleştirilen şuurlu imandır. Başka bir deyişle Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehenneme, kaza ve kadere ve Hz. Peygamber'in (sav) getirdiği her şeyi bilgiye dayanarak tasdik etmesidir.

Taklidi İman: Kişinin delil ve kaideleri bilmeksizin, ailesinden ve çevresinden görerek öğrendiği kadarıyla iman etmesidir. Taklidi iman, imanın en düşük seviyesidir. Çünkü kişi akli ve dini delilleri öğrenmeden yalnızca gördüğünü taklit ederek mümin olması durumunda karşısına çıkacak olan inkârcı akımlar imanında sarsıntıya sebep olacaktır.

Tahkiki İman: İman etmiş olan kimsenin tüm delil ve kaideleri araştırıp, bunlar üzerinde bilgi sahibi olup şuurlu bir şekilde iman etmesidir. Asıl olan iman ise; tafsili ve tahkiki imandır.

Günümüzde toplumumuzda en yaygın olarak görülen taklidi imandır. Taklidi iman sahipleri imanını sorgulamaya açmamaya gayret eder. Fakat baş edemeyeceği bir sorunla karşılaşınca da imanı sarsılır. İnsan taklidi imanla iman sahasına adım attıktan sonra ideali taklitten kurtularak tahkiki seviyeye çıkmak olmalıdır. Kişi eğer Müslüman bir ailede ve çevrede büyümüş ise, ailesinden edinmiş olduğu dini tasavvuru aklen araştırıp temellendirmesi ve kalbini tatmin etmesi gerekir Bu konuda yeni iman etmiş kimseler bizim için de örnek teşkil edebilir. Zira bazen yeni Müslüman olan kimselerde henüz Müslüman olmadan derin bir araştırmaya girdiklerini ve sonrasında iman ettiklerine şahit oluyoruz. Bunun yanında Gazzali kişinin ailesi ve çevresinden görüp taklit ederek inanmaya ve uygulamaya başladığı taklidi imanının hayatının bir döneminde inandığı şeyleri sorgulaması, araştırması ve devamında yaptığı araştırmaları kendi içerisinde sağlam bir zemine oturtması ve artık imanını tahkiki mertebeye çıkartıp öyle yaşaması gerektiğini savunmuştur.

Taklidi iman sahipleri dinin kaynaklarında ziyade içinde büyüdükleri geleneğe itibar ederler. "Biz ailemizden, çevremizden böyle gördük onun için böyle yapıyoruz"

derler. Evet bu kimseler kalpleri ile tasdik etmişlerdir lakin Kur'an-ı Kerim'de gördüğümüz üzere kalp birçok yerde akıl ile hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır. Muhammed Suresi 24. Ayette *"Kur'an'ı okuyup düşünmezler mi? Yoksa kalpleri üzerinde kilit mi var?"*[74] ya da Kâf suresi 37. Ayette[75] metinde *kalbün* kelimesini gördüğümüz halde mealde *"Aklı olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük bir ibret vardır."*[76] Şeklinde görüyoruz. Bu örneklerde bize kalp ve aklın bazı yerlerde ortak manada kullanıldığının bir göstergesi olmuştur. Ayrıca akıl, kalp manasında kullanılmasa dahi iman için gerekli bir şarttır. Kişi akıl sahibi olmadan tahkiki imana ulaşamaz ki asıl makbul olan iman tahkiki imandır.

1.4.1. İman Esasları

İman esasları başta Kur'a ve Sünnet olmak üzere edilleyi ile tespit ve teyit edilir. Mesela Cibril hadisi olarak meşhur olan bir hadisi şerifte iman esasları derli toplu ifade edilmiştir: Hz. Peygamber (sav)'e "İman nedir?" diye sorulduğunda; "İman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve bir de hayrıyla şerriyle birlikte kadere inanmandır."[77] buyurmuştur. İman esasları bir bütün olduğundan birinin inkârı bütünlüğün bozulması dolayısıyla hepsinin inkârı demek olur. Bu sebeple iman esaslarının bazılarına inanıp bazılarını inkâr küfür olarak sayılır.

Kelime-i Tevhid veya Kelime-i Şehadet'ten birini diliyle ikrar edip, kalbiyle tasdik ettiği takdirde kişi iman etmiş olur ve Müslüman kabul edilir.

1.4.2. İman ve İslâm

Kur'an-ı Kerim'de iman/mümin ve İslâm/Müslüman kelimeleri, bazen aynı bazen de ayrı manada kullanılırlar. *İman sözlükte; inanmak, güvenmek ve kalben tasdik etmek anlamına gelirken İslâm; tam teslimiyet, kabul ve rıza manaları taşır*[78]

---

[74] اَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْاٰنَ اَمْ عَلٰى قُلُوبٍ اَقْفَالُهَا

[75] اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ

[76] Kāf 50 / 37.

[77] Müslim, *İman*, 1.

[78] Hilmi Karaağaç, "İtikadî mezheplerde iman-islam ilişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 2, 2012/2.

Bu iki kavramın farkını öne çıkaranlar imanı daha ziyade kalbi fiillere İslâm'ı ise kalpteki imanın zahire yansımasına, başta ibadetler olmak üzere sâlih amel olarak yansımasına hasrederler. İman esaslarının muhtevası ile İslâm'ın şartlarını karşılaştırdığımızda ilkinin daha ziyade soyut inançlardan ikincisinin ise namaz, oruç, hac, zekât gibi görünür ibadetlerden ibaret olduğunu görürüz.

İtikadi mezheplerin iman ve İslâm kavramlarıyla ilgili görüşlerini incelediğimizde başlıca iki yaklaşım görüyoruz: Eş'ariyye ve Selefiyye'nin büyük bir kısmı bu iki kavramın birbirinden farklı şeyler olduğunu söylerken Maturudiye, Mutezile, Mürcie ve Selef âlimlerinden çoğu ise İman ve İslâm'ın müteradif olmasa bile birbirinden ayrılmayacağı görüşündedirler. Yani imansız İslâm'ı veya İslâmsız imanı mümkün görmemişlerdir.

Ebu Hanife ise meseleye farklı bir bakış açısı getirip, iman ve İslâm kelimelerinin yazımlarının birbirinden farklı olmasına rağmen aslında aynı şeyden bahsetmeleri hasebiyle bu iki kavram aynıdır demiştir.[79] Hanefi alimlerden Gaznevi[80]; *İman ve İslam tek bir şeydir ve eş anlamlıdır.*[81] demiştir ve ona göre mümin kimse Müslüman, Müslüman kimse mümin olarak kabul edilmektedir.

İman ve İslâm'ın aynı şey olduğunu savunanlar için; iman ve İslâm bir kâğıdın iki yüzü gibidir. Biri olmadan diğerinin olması mümkün değildir ya da birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. İman etmemiş bir kimsenin Müslüman olduğu söylenemez.[82] Çünkü iman etmiş olan kimse Allah'ın tüm emir ve yasaklarını kalbiyle tasdik etmiş diliyle ikrar etmiş olur. Bu tasdik ile kişi kendisini tamamen Allah'a teslim etmiş olur ve aynı zamanda Müslüman olur. Bundan dolayı iman ve İslam'ı birbirinden ayırmamız mümkün değildir.

Eşariyye itikadının kurucusu olan İmam Eş'ari'ye göre imanın esası; kalp ile tasdikten ibarettir. İslam kelimesi ise; teslim olmak, hüküm karşısında boyun eğmek

---

[79] Engin Erdem, "Ebû Hanife'nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Felsefi Mülahazalar", *Diyanet İlmi Dergi,* 56/4, Aralık 2020.
[80] Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el- Gaznevî (ö. 593/1197) Hanefî fakihi.
[81] Gaznevî, *Kitâbu Usûli'd- Dîn*, çev. Hafzullah Genç, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2021, s. 69.
[82] Muammer Esen, "İman Kavramı Üzeri", *AÜİFD* XLIX, sayı I, 2008, s. 79-91.

ve Allah'ın emir ve yasaklarına tebaiyet göstermek anlamlarını taşımaktadır. İmam Eş'ari aynı zamanda İslam'ın imandan daha geniş bir kavram olup imanı kuşattığını savunmuştur.[83] Bu görüş bağlamında baktığımız zaman bir kimsenin İslâmiyet'i kabul ediyor olması aynı zaman da iman ettiğinin bir göstergesi değildir bu duruma rağmen İslam'ı kabul etmesi sebebiyle kişi Müslüman olarak kabul edilir ve o şekilde anılır. İman özü itibariyle kişi ve Allah arasında olması durumuyla çok daha hususi kabul edilir.

Eş'ari'ye nazarında İslam kavramı iman kavramını içerisinde barındırması sebebiyle iman etmiş olan kimse İslam etmiş olur lakin İslam olan kimse İslamiyet'in tüm esaslarını ihata etmemesi sebebiyle iman etmiş sayılmaz. Özetle her mümin Müslümandır lakin her Müslüman mümin değildir diyebiliriz.[84]

1.4.3. İman ve İnsan

İman, 'İnsan hayatını bütünüyle kapsayan, zihni, iradi, ahlaki ve duygusal unsurların bileşiminden oluşan dışa vurumu davranışlarla gerçekleşen külli psikolojik bir haldir.[85] "*İman, insanın ruh dünyasını inşa edip şekillendiren ve insanın hayatını anlamlandıran bir kavram olması hasebiyle her dönemde insanların yaşamlarının merkezinde yer almış, onların düşünce, fikir, ruh ve zihin dünyalarına yön vermiştir*."[86]

İnsan çevresinde gerçekleşen olayları iki türlü kavrar. İlki duyuları (havvas-ı hamse) ile dış dünyadan tecrübe edip öğrendikleridir. Bu bilgiler genelde rasyoneldir, sınanabilirdir bu sebeple tüm insanlar için genel geçer kaide olarak kabul edilir. İkincisi ise duyular ötesinde yalnızca kişinin kendi inancına bağlı olarak değişiklik gösterebilen ve tüm insanlarca ittifakla kabul görmemiş olan inançtır. İnançlar toplumlar arasında değişiklik gösterebildiği gibi bazı toplumların içinde dahi ortak gelenek ve inançtan gelmelerine rağmen farklılıklar gösterenler söz konusu olabilmektedir. *"Batı düşüncesine göre, tasdik edilen şeyin yanlışlığı imanın*

[83] Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1995, c. 11, s. 447-455.
[84] Yusuf Şevki Yavuz, *a.g.e.*, s.447-455.
[85] Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul: Rağbet Yay., 2020.
[86] Sayın Dalkıran- Deniz Baykan, "Gazzali'nin İman- Amel Anlayışı", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ* 85, Kış 2021.

kesinliğine zarar vermez. İnananda bir endişe veya şüphe bulunmadığı sürece yanlış şeye de inanılırsa bu inançtır."[87] İnanç, özellikle aşkın olana olan inanç insanlık tarihi boyunca süre gelmiş ve toplumların yaşam biçimine, düşüncelerine, bilimlerine, sanatlarına ve daha hayatlarının pek çok alanına sirayetten de öte bizzat şekil vermektedir.

Her insan inandığı varlığı kendince algılar ve yorumlar. Kişinin hayat tecrübesi, eğitim seviyesi, doğup büyüdüğü aile, içinde yaşadığı toplum değiştikçe inandığı varlığa olan bakışı ve onu kendince içselleştirmesi de değişir. Hz. Peygamber'in *"Her doğan çocuk fıtrat üzerine doğar. Anne ve babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar. Eğer ana- baba Müslüman ise, çocuk da Müslümandır."*[88] İlk eğitim yeri olan ailede çocuk ne ile muhatap olursa onu kendine doğru olarak kabul eder ve öğrendiği tecrübe ettiği her şeyi o temeller üzerine inşa eder. Hayata bakışı ve çerçevesi ailesinden aldığı ilk eğitim ile devam eder. Neyin iyi neyin kötü olduğunu neleri yaparsa toplumca hoş karşılanacağını neleri toplum içerisinde yapmaması gerektiğini, aileden öğrenir. Ailenin çocuğa verdiği en önemli eğitim ise dinî ahlâkî eğitimdir. Daha sonrasında etrafında olan olaylara karşı idraki de bu dönemde neyi nasıl algılayacağını öğrenmesine göre değişmektedir.

Çocuğun içine doğmuş olduğu aile, toplumun gelenek yapısı ve medyanın etkisinin dışında özellikle okula başlaması ile dış dünya ile tam iletişim söz konusu olmaya başlamaktadır. Çocuğun başta hayata dair idrakinde ve tabi ki dini tasavvurunda okulda aldığı eğitim ile birlikte arkadaş ve akranlarının etkisi de yüksektir. "*Kişi arkadaşının dini üzerinedir. O halde arkadaş edineceğiniz kimseye dikkat ediniz"*[89] hadisinin ne kadar yerinde bir tavsiye olduğunu günümüzde çok daha iyi anlamaktayız.

Hangi dinden olursa olsun müminler sahip oldukları idrak gücü ile zihinlerindeki inanç dünyasını koruma eğilimi içerisindedirler. Kişi içerisinde yaşadığı toplumdan zihinsel faaliyetleri yönüyle de etkilenir ve idrak sınırlarını kendisiyle ilgili olana

---

[87] Murat Baktır, "İmanın Temellendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 / 2, Aralık 2002, s. 127-138.
[88] Müslim, "Kader", 6. krş. Buhari, "Cenaiz", 80, 93; Ebu Davud, "Sünne", 17.
[89] Ebu Davud, "Edeb", 16; Tirmizi, "Zühd", 45.

doğru yönlendirir. Bu sebeple toplumda kendisiyle ortak değerlere ve düşüncelere sahip kimselerle bir arada olmak ister.

İslam dinine baktığımız da Allah'ın bize ilk emrinin oku olduğunu görmekteyiz. Allah bizden salt bir iman değil bilgi sahibi olmamızı, araştırmamızı, akıl etmemizi edilgen değil bir rol almamızı murat eder.[90] Aslında sahih iman bilgiyi de mündemiçtir. O'nun Kur'an-ı Kerim'de alimlerin Allah'tan layıkıyla korktukları ifade edilmiştir. (35/28)

1.4.4. İman ve Amel İlişkisi

Birbirinden ayrı olmakla birlikte iman ve amel birbiriyle yakın irtibatları bulunan iki kavramdır. Yüce kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in birçok ayet-i kerimesinde iman ve sâlih amel birlikte adeta bir bütün olarak zikredilmiştir. Mümin kulların sâlih ameller işleyerek ebedi mükafata ve Allah'ın rızasına kavuşacakları hatırlatılmıştır.

İmanın muhafazası ve daha da mukavemet kazanması sâlih ameller ile mümkündür. Bununla beraber insanın gerek itikadi gerekse ameli bakımdan kemal yolculuğunda ve Allah'ın rızasına nailiyyeti için de salih ameller son derece mühimdir.

Bu bağlamda iman ve amel ilişkisindeki amelin hem imanı, tahkiki bir merhaleye getirmesinde hem de müminin cehennem azabından uzaklaşıp nimetlere kavuşmasında çok önemli bir rolü vardır.

Mu'tezile, Hariciyye ve Ehl-i hadis'in çoğunluğuna göre iman ve amel ayrılmaz bir bütündür. Ehl-i sünnet alimleri ve Mürcie'den olan kimselere göre ise iman ve amel kavramları birbirinden farklıdır[91]. Amel imandan bir cüz değildir. Zira Kur'an-ı Kerim'de de iman ile amel çoğu zaman birlikte zikredildiğine şahit oluyoruz: "*İman edip sâlih ameller işleyenleri, cennette altlarından ırmaklar akan yüksek köşklere*

[90] El-Bakara 2 / 164, 171, el-En'am 6 / 126, 151, el-Enfâl 8 / 22, er-Ra'd 13 / 4, en-Nahl 16 / 12, 16, el-Mü'minûn 23 / 80, el-Ankebut 29 / 35, 43, el-Mü'min 40 / 67, el-Casiye 45 / 5, el-Hadid 57 / 17, el-Mülk 67 / 10.

[91] Mehmet Baktır, *a.g.m*, s. 127-138.

yerleştireceğiz ve orada ebedî olarak kalacaklardır."[92]*. "Ayrılacaklar da, iman edip sâlih ameller işleyenler, işte o bahtiyâr insanlar, cennetin has bahçelerinde mutluluk içinde ağırlanacaklar."*[93] *"İman edip sâlih ameller yapanlara ise, nimetlerle dolu cennetler vardır."*[94] *"İnkâra saplanıp kalanlara şiddetli bir azap vardır. İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, onlara da bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır."*[95]. Ayetler de iman ve amel birlikte zikredilmekle birlikte "ve" bağlacıyla ayrılmıştır. Bu da iman ve amelin yakınlığına fakat aynı şey olmadıklarına delil olarak gösterilmiştir.

Ehl-i sünnet düşüncesinde iman ile amel birbirinden ayrı mütalaa edilmez. Hatta imanın tanımında buluna "tasdik kavramı" salt bir inanç değil aynı zamanda kendisine iman edilen teslim olunan Allah Teâlâ'nın emir ve nehiylerine boyun eğmek manasını da içerir.[96]

Gazzali'ye göre de iman ve amel birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılmayan iki ögedir. Bu sebeple Gazzali'ye göre sâlih amellerle ilgili olarak, iman ettikten sonra imanını sâlih amellere dökmeyen kişi hiçbir zaman hakiki manada kurtuluşa erenlerden olamayacaktır.[97] Gazzali'ye göre kişinin sâlih ameller işlemesi imanının korunmasına ve gelişmesine destek olurken, imanını sâlih amelleriyle desteklemeyen kimsenin imanının kâmil olamayacağı görüşündedir.

1.5. İnanç Esasları

1.5.1. Allah'a İman

İslam düşünce geleneğinde, Allah'ın varlığını ve birliğini bilme konusu "Ma'rifetullah" olarak tanımlanmıştır. Burada Allah'ı tanımaktan, bilmekten kasıt insanın bir nesneyi tanıması gibi yalnızca duyuları yoluyla ulaşabileceği bir tanıma

[92] El-Ankebut 29 / 58.
[93] Er-Rûm 30 / 15.
[94] Lokman 31 / 8.
[95] Fâtır 35 / 7.
[96] Sa'deddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l Makasıd* I. 196.
[97] Gazzâlî, *İman Kitabı*, çev. Ayhan Ak, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2009, s. 68.

değildir. Allah'ın insana bahşettiği zihin ile çevresindeki hadiseler üzerine düşünerek Allah'ın sıfatlarının tecellilerini onlarda görmeye çalışarak hem zihinde hem de kalpte Allah'ı tanımış olur. Böylelikle insan bilgisi ile imanı arasında bir bağ kurmuş olur. İslam'ın bizim üzerimize farz kılmış olduğu iman da tam olarak böyle bir imandır. Bilgi ve iman arasında sürekli olarak bir bağlantı olması durumudur.

Allah marifetin konusu olarak görülmüştür. O'nu bütünüyle kuşatmak mümkün değildir. Allah'ın vasfını, sıfatlarını, varlık ile ilişkisini yalnızca bize vahiy yoluyla bildirdiği kadar bilebiliriz. Hz. Ebu Bekir bu konuyla ilgili; "Allah'ın hakikatini bilmekten aciz olmak O'nu idrak etmenin bizzat kendisidir." demiştir.

1.5.1.1. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Tevhid kelimesi, sözlük manası olarak tek ve bir olmak manasına gelmekte olan vahd kökünden gelmektedir. Kelime olarak ise bir varlığın tek ve yegâne olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Kur'an-ı Kerim'de bizzat tevhid kelimesi geçmediği halde aynı kökten türemiş olan vahid, ahad ve vahde kelimeleri sıklıkla geçmektedir.[98] Cahiliye dönemi Arap toplumuna baktığımız zaman tanrı tanımazlıktan ziyade şirkin yaygın olduğunu görülüyor. *"Şayet o inkârcılara, "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?" diye soracak olsan, hiç tereddütsüz "Allah'tır" derler."*[99] Kâbe'nin çevresine ve içerisine yerleştirmiş oldukları çok sayıda putları Allah ile aralarında aracı olarak görüyorlardı. Böyle bir ortamda vahyolunan ilk ayetlerde ve Hz. Peygamber'in sünnetinde ise sıklıkla tevhid vurgusu yapıldığı görülmektedir.

Müslümanların, Allah'ı tasavvurunun kuvvetlenebilmesi için O'nu bize tanıtan isim (Esma-ı Hüsna) ve sıfatları son derece önemlidir.

İlk akaid risalelerinden biri olarak bilinen İmam Azam Ebu Hanife'nin el-fıkhu'l-ekber isimli eserinde de aslu'ul usul olarak tevhit vurgulanmıştır. *"Ebu Hanife'ye göre Allah sayı bakımından değil, bir ortağı olmaması yönüyle birdir. O, doğurmamış ve*

[98] Mevlüt Özler, *a.g.m*, s. 22-24.
[99] Ankebût 61. Ayet.

doğrulmamıştır. O'na hiçbir şey denk değildir. O yarattıklarından hiçbirine benzemez. Allah isimleri, zatî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve olacaktır. Allah diğer şeylere benzemeyen bir şey'dir. Allah'ın varlığı cisim, cevher ve araza benzemez, O'nun zıddı, eşi ve benzeri yoktur."[100] Ebu Hanife'nin Allah'a iman hakkında ihlas suresine hususi bir önem atfettiğini görüyoruz. Bunun yanında Allah'ın sıfatlarının tasnifini yapan ilk isim de yine Ebû Hanife olmuştur. O'na göre Allah'ı yalnızca kendisini bize nasıl anlatıyorsa öyle tanıyabiliriz. Kimse Allah'a kâmil ve uygun şekilde ibadet edemez. Zira insan Allah'ın ve Hz. Peygamber'in öğrettiği şekilde ve miktarda kadar ibadet edebilir.[101]

Allah'ın sıfatları Zatî, Subutî, Fiilî ve Haberî olarak tasnif edilir.

Zatî sıfatları; Vücud[102], kıdem[103], bekâ[104], vahdaniyet[105], muhalefetün'lil havadis[106], kıyam bi-nefsihi[107]. Bu sıfatlar yalnızca Allah'a mahsus olan, yaratılmışlarda bulunması mümkün olmayan sıfatlardır. Aynı şekilde zatî sıfatların yaratılmış olan diğer varlıklarla bir ilişkisi yoktur.

Subuti sıfatları; Hayat[108], ilim[109], semi'[110], basar[111], irade[112], kudret[113], kelam[114] ve tekvindir[115]. Mahiyetleri farklı olsa da subuti sıfatların yaratılmışlarda bulunan sıfatlarla ortak bir paydası vardır.

---

[100] Hasan Kurt, "Sistematik Kelam Açısından İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Akaid Risalelerinde İman Esasları*", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV Sayı: 1, 2011, s. 99- 125.
[101] Ebû Hanîfe, el-Fıkhü'l-Ekber.
[102] Var olmak.
[103] Allah ezelidir.
[104] Allah ebedidir.
[105] Allah birdir.
[106] Allah yarattığı hiçbir varlığa benzemez.
[107] Allah kendi zatıyla vardır.
[108] Allah'ın diri olmasıdır.
[109] Allah'ın her şeyi ezelde bilmesidir.
[110] Allah her şeyi işitir.
[111] Allah her şeyi görür.
[112] Allah'ın yapmak istediği her şeyde özgür ve bağımsız olmasıdır.
[113] Allah'ın her şeye gücü yetmesidir.
[114] Allah organa, sese ihtiyaç duymaksızın konuşur.
[115] Allah'ın yoktan yaratmasıdır.

Fiili sıfatlar; Allah'ın fiilleriyle ilgili sıfatlardır. Bu sıfatlar yaratma, yapma, diriltme, öldürme, nimet ve rızık verme, ödüllendirme gibi Allah'ın diğer varlıklar üzerindeki tasarrufuna ilişkin sıfatlardır. "*Allah'ın, zıtlarıyla nitelenmesinin mümkün olduğu sıfatlar*"[116] diyebiliriz.

Haberi sıfatlar; Yüz (vech), el (yed), göz (ayn), yan (cenb), nûr, istiva (yönelmek, kurulmak), ityân ve meçi (gelmek), gurb (yakınlık), rahmet ve gazab, avuç, nüzul (inmek). Allah'ın yaratılmış olan varlıklara bazı yönleri ile benzerliğini anımsatan sıfatlardır. Benzerlik belirtmeleri sebebiyle teşbihî sıfatlar da denilmiştir.

Çalışma grubumuz olan 11-14 yaş aralığındaki öğrencilerde sıhhatli bir Allah tasavvurunun oluşabilmesi için; öğrencinin ilk olarak Allah'ın her şeyin yaratıcısı olduğunu fark etmesi ve kabul etmesi gerekmektedir. Dini eğitimin temeli olan ailede önce Allah'ın varlığı sonra Allah'ın sıfatlarını öğrenmelidir. Allah'ın kendisini bize tanıttığı şekilde O'nu tanımalı ve sıfatlarının tecellilerinin dünya üzerinde nasıl gerçekleştiğini fark etmesi sağlanmalı, evrendeki mükemmel düzen ile Allah'ın varlığı ve birliği arasındaki ilişkiyi kurmaya başlaması sağlanmalıdır. En son olarak ise çocuk Allah'a imanın, insan davranışlarına olan etkilerini çevresinde gözlemleyerek doğru Allah tasavvuru oluşturabilir.

1.5.2. Meleklere İman

Melekler nurdan yaratılmış latif varlıklardır. Havas's-ı hamse (Beş duyu organı; Görme, hissetme, duyma, tatma ve koklama) ile hissedilemezler. İnsanlardaki gibi beşerî sıfatları (yeme- içme, havayı teneffüs etme ve bunun yanında temel ve zaruri hiçbir ihtiyaçları) yoktur. Bizim bildiğimiz şekilde cinsiyetlerinin olmadıkları ayetle sabittir.[117] Yaradılışları ve fıtratları gereği Allah'ın emir ve buyruklarına asla karşı gelmezler, gelemezler. İsyanı murad edemezler.[118]

İnsanların melekleri zihinlerinde bir çerçeveye yerleştirebilmeleri oldukça zordur. Özellikle 11-14 yaş döneminde yapılabilecek en doğru ve en kolay yöntem ise

[116] Hulusi Arslan- Mustafa Bozkurt, *Sistematik Kelâm,* (Ankara: TDVIA, 2. Baskı, Ekim 2016), 184.
[117] "Rahmân'ın kulları olan melekleri dişi saydılar. Yoksa yaratılışlarına tanık mı oldular?.." Zuhruf 43/ 19.
[118] Bakara Sursi 34, Enbiya 27, Nebe Suresi 38,

öğrencinin, melekleri zihninde özelliklerine ve görevlerine göre sınıflandırmasıdır. Bu konuda melek kavramını ve meleklerin görevlerini öğrenciye aktaran öğretmen veya aileye oldukça dikkat edilmesi gereken bir görev düşmektedir. Öğrenciye meleklerin en yalın haliyle görev ve özellikleri açısında sistemli bir şekilde aktarılması gerekmektedir.

1.5.3. İlahî Kitaplara İman

Amentü'de iman edilmesi sıralamasından üçüncü sırada ilahî kitaplara iman gelmektedir. Bu esası "*Yüce Allah'ın peygamberlere inanç, ibadet, ahlak ve dünya hayatına ilişkin hükümler ihtiva eden metinler vahyettiğine kesin olarak iman etmek*"[119] şeklinde tanımlamak mümkündür İlahi kitaplara iman maddesinde yalnızca Kur'an-ı Kerim'e değil Allah tarafından diğer peygamberlere de gönderilmiş olan kitaplara da iman etmek gerekmektedir. Bakara Suresi 213. ayette konuyla ilgili olarak "*İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi; onlar aracılığı ile anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hüküm vermek için gerçeği içeren kitabı indirdi…* [120] *Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik*."[121] Buyurulmaktadır. Kur'an'ı Kerim'de Hz. Adem'e gönderilmiş olan ilk suhuf sonrasında Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya gönderilmiş olan suhuflardan bahsedilmektedir[122] Allah'ın önceki peygamberlere vahyetmiş olduğu suhuflar ve Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya vahyetmiş

[119] Bekir Topaloğlu vd., *a.g.e,* s. 195.
[120] كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشّٖرِينَ وَمُنْذِرِينَۖ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقّٖ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِۜ
[121] اِنَّٓا اَوْحَيْنَٓا اِلَيْكَ كَمَٓا اَوْحَيْنَٓا اِلٰى نُوحٍ وَالنَّبِيّٖنَ مِنْ بَعْدِهٖۚ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اِبْرٰهِيمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطِ وَعِيسٰى وَاَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهٰرُونَ وَسُلَيْمٰنَۚ وَاٰتَيْنَا دَاوُۥدَ زَبُورًاۚ en-Nisa 4/163. Ayet.
[122] Bekir Topaloğlu vd., *a.g.e*, s. 199.

olduğu suhufa Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ suresi 133[123], Necm suresi 36-37[124], A'lâ suresi 18-19[125] ayetlerde temas edilmiştir.

İlahi kitaplara iman meselesinde Müslümanlar için farz olan Allah'ın peygamberlerine indirmiş olduğu kitabın ilk haline iman etmektir. Yüce Allah'ın tüm peygamberlere göndermiş olduğu dinlerin asılları aynıdır. Değişiklik yalnızca uygulayış biçimlerindedir. Hz. Âdem ile başlayan İslam dini Hz. Muhammed ile tamama ermiştir. İkisi arasında gelmiş olan tüm peygamberler aynı dinin aslını savunmuş ve insanları aynı dine davet etmişlerdir. Peygamberler arasında yalnızca dinin vusullerinde toplumlara göre değişiklikler olmuştur. Dinin aslında bir değişim söz konusu değildir toplumlarca farklı isimlendirilse de asıl olan din İslam dinidir. Günümüzde Yahudi ve Hristiyanlar tarafından tahrif edilmiş ve içerisi hurafeler ile doldurulmuş olan haline iman etmek mümkün değildir.

Çalışmada araştırma grubumuz olan 11-14 yaş arası öğrencilerin bu dönemlerinde ilahi kitaplarla ilgili olarak vahyin gönderiliş amacını kavrayabilmesi, ilahi kitapların hangi peygamberlere hangi sırayla gönderilmiş olduğunu bilmesi, tüm ilahi kitapların aslında tek din olan İslam'ın insanlara çeşitli zamanlarda ortak kaidelerle geldiğini ve kutsal kitapların içeriğinin, aslının ortak olduğunu bilmesi, öğrenmesi gerekmektedir.

1.5.4. Peygamberlere İman

İnsan pek çok üstün özelliğe sahip yaratılmış olmasına rağmen, zaman içerisinde nefsine uyarak yanlış yollara sapmaya oldukça meyilli bir yapıda yaratılmıştır. Allah kulunun bu zayıflığını bilerek insanlık tarihinin başından itibaren insanların içlerinden uyarıcılar, nebiler seçmiştir. Çünkü insanın yaratılışı gereği onu hayra teşvik edecek ve kötülüklerden uzaklaştıracak bir rehbere ihtiyacı vardır.

---

[123] وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِنْ رَبِّهِۦٓ أَوَلَمْ تَأْتِهِمْ بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ " 'O, Rabbinden bize bir müzice getirseydi ya!' dediler. Peki önceki sahifelerde bulunan açık kanıt onlara gelmiş değil miydi?"

[124] أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَىٰ * وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّىٰٓ * "Yoksa Musa'nın ve ahde vefa örneği İbrahim'in sahifelerinde bulunan şu hususlardan haberi yok mu?"

[125] إِنَّ هَٰذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ * صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ " Bunlar önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında vardır."

İnsanın akıl ve duyularından başka bilgi kaynağı yoktur. Dünyevi bazı bilgilere bu bilgi kaynakları ile ulaşabiliyor olsa dahi dini bilgilere ulaşmakta yetersizdir. İnsan aklı ile Allah'ın varlığına ulaşabilse dahi Allah'a dair ve Allah'ın muradına dair bilgilere ulaşamaz. Bu sebeple ilahi olan ve beşer arasında bu bağlantının kurulabilmesi için peygamberlik müessesine ihtiyaç vardır.

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar olan süreç içerisinde çeşitli dönemlere farklı yerlere ve bazen de peş peşe aynı bölgelere gönderilmiş olan peygamberler ile insanın Allah'ın muradının ne olduğunu öğrenmesi, Allah'ın emir ve yasaklarına uygun yaşamasıyla da dünya ve ahirette mutluluğa kavuşmasına vesile olmuşlardır.

Peygamberlere iman Kur'an-ı Kerim'de kesin olarak emredilmiş esaslardandır. "*Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandırlar. 'O'nun elçileri arasında ayrım yapmayız' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz, Rabbimiz, gidiş sanadır' dediler.*[126] *...Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin…*[127] *...Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerinden ayırmayanlara gelince…*"[128] İnanç esaslarında dördüncü sırada olan bu esasın gerçekleşebilmesi için ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem'den son peygamber olan Hz. Muhammed'e kadar peygamberlik görevini yerine getirmiş olan isimlerini bildiğimiz ve bilmediğimiz tüm peygamberlere iman etmek gerekmektedir. Peygamberlere iman başta taklidi bir imandır lakin devamında peygamberin özelliklerini, geldikleri toplumları, onların mucizelerini ve verdikleri mücadeleleri öğrenmek gerekmektedir.

11-15 yaş grubundaki öğrencilerden peygamberle iman meselesinde beklenen; Peygamber ve peygamberlik kavramlarını tanımlayabilmesi, peygamberlerin özelliklerini ve görevlerini açıklayabilmesi, peygamberlerde insanlar için güzel örnekler olduğunu fark etmesi ve peygamberleri tanımasıdır. Genel olarak

---

[126] اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۟ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ ۟ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا ۖ غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ el-Bakara 2/285.

[127] مَا كَانَ اللّٰهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلٰى مَا اَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّٰى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ ۟ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهٖ مَنْ يَشَٓاءُ ۖ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ ۚ وَاِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ اَجْرٌ عَظِيمٌ Âl-i İmrân 3/179.

[128] وَالَّذِينَ اٰمَنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ اُجُورَهُمْ ۗ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوراً رَحِيماً en-Nisa 4/152.

peygamberleri ve özel de peygamberimizi tanıyıp onun birbirinden özel ve kıymetli özelliklerini kendi hayatına örnek olarak alması toplumumuzda bozulmuş olan toplumsal ilişkilerinde düzelmesine yardımcı olacaktır. Kişi bir işe kalkıştığı vakitte, çok sinirli olduğu zamanlarda "Acaba peygamberimiz olsa bu durum karşısında ne yapardı?" sorusunu kendi içerisinde sorup ona göre hareket edecek olursa peygambere imanın bir gereği olan onu tanımayı tam olarak gerçekleştirebilmiş demektir.

1.5.5. Ahirete İman

Ahiret kelimesi, son, son gün, son olan gibi anlamlara gelmektedir.[129] Terim olarak ise, dünya hayatının devamında ölümsüz ve ebedi bir âleme geçiş, esas yaşanılacak kalıcı bir yurt olarak kabul edilmiştir. İslamiyet'e göre ahiret hayatı, dünya yaşamının bir devamı şeklinde tezahür edilmiştir. İnsanın dünya da yapıp ettiklerinin karşılığında mükafatlarını veya cezalarını alacağı yerdir. Bu sebeple müminin günlük yaşantısındaki sorumluluğu üstlendiği bir alan olarak görülmektedir.

Ahirete iman, inanç esaslarının içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Tüm inanç sisteminin işler halde olabilmesi için ahirete imanın olması gerekir. Aksi halde öncesinde iman edilen ve dini değer olarak kabul edilen şeylerin hiçbirinin bir dayanağı olamaz. Ahirete iman olmadıktan sonra tüm sorumluluk ortadan kalkmaktadır. Dünyada yapılan iyiliğin ya da kötülüğün bir karşılığının olmaması durumu dünya hayatında insanı dizginleyen bir şeyin kalmayacağı anlamına gelir ve insanlarda ahiret düşüncesi olmadığı takdirde tüm değerler değerini kaybetmiş olacaktır. Ahiretin insanlardaki caydırıcılığı ve diğer yandan iç rahatlatıcı kısmının ortadan kalkması ciddi karmaşalara sebep olmaktadır ki zaten günümüzde bunun örneklerini oldukça sık görmeye başladık.

Herhangi bir şekilde ahiret inancı olmayan kimseler dünya hayatında istedikleri gibi yaşıyor başkalarına verebilecek zararları umursamadan hareket ve yalnızca kendi hazları uğruna yaşamlarını sürdürmeye devam ediyorlar. "*Yoksa kötülüğe*

[129] Bekir Topaloğlu, "Ahiret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1988, c.1, s. 543-548.

gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlarınki gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Verdikleri hüküm ne kötü!" [130] Ahiret hayatına iman etmek insanı başıboşluk ve anlamsızlıktan kurtarır. Kendisine ve topluma olan sorumluluğunun farkında olan insan ilkeli ve erdemli bir hayat yaşar.

Nisa Suresi 136. ayette[131] "*...Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr eden kimse iyice sapıtmıştır.*" Ahiret hayatı gayba dair bir mesele olması hasebiyle akılla ya da gözlem yoluyla ondan bilgi sahibi olma durumumuz söz konusu değildir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ahiret hayatı ve ahiret ile ilişkili kavramlar bize nasıl bildiriliyorsa biz ancak o kadarını bilmekle yetinmek zorundayız. Allah Kur'an-ı Kerim'de ahiret hayatını bize anlatırken benzetme yoluyla dünyadan örnekler vermiştir.[132] Biz yetişkinler dahi ahiret ile ilgili kavramları zihinlerimizde canlandırmaya çalışırken zorluklar yaşamaktayız.

Çalışma grubundaki öğrencilerden ahiret inancıyla ilgili beklenen tutum ise; dünya hayatı ve ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi yorumlayabilmesi, ahiret hayatının aşamalarını açıklayabilmesi, Allah'ın adil, merhametli, affedici olması ile ahiret inancı arasında ilişki kurmasıdır. Sorduğumuz sorularla öğrencilerin bunların ne kadarını yapabildiklerini ölçmeye çalıştık.

1.5.6. Kadere İman

İslâm inanç esaslarının sonuncusu olan kadere iman meselesi diğer tüm esaslarda olduğu gibi Allah'a özellikle tevhide imanın tamamlayıcı unsurlarından biridir. İnanç esaslarını her birini aslu'l usul olan tevhide imanın mütemmim cüzü olarak değerlendirmek gerekir. Bu esaslardan birinin noksanlığı tevhid inancını zedeler, şirke kapı aralar.

---

[130] El-Câsiye 45 / 21.

[131] يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اٰمِنُوا بِاللهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلٰى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي اَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً

[132] El-Bakara 2 / 25, el-Maide 5 / 85, el-A'raf 7 / 46, el-Enfâl 8 / 4, et-Tevbe 9 / 72, Yunus 10 / 9, er-Ra'd 13 / 23,24,25, en-Nahl 16 / 31, el-Kehf 18 / 31, el-Enbiya 21 / 101,102., el-Hac 22 / 14, el-Ankebût 29 / 58, er-Rûm 30 / 15.

Kadere iman meselesini, kader ve kaza başlıkları altında iki şekilde ele alınır. Kader kelimesi sözlükte "*gücü yetmek, bir şeyin niteliğini belirlemek, ölçü ile ayarlamak" gibi anlamlara gelmektedir*. *Allah'ın bütün nesne ve olayları ezelî ilmiyle bilip belirlemesi*"[133] şekilde tarif edilebilir. Kaderle ilgili olarak kaderin dört temel unsuru vardır. Bunlar sırasıyla; "*Allah'ın ezelî ilmi, yazması(kitâbet), meşîeti ve iradesi, yaratmasıdır.*"[134] Kazâ ise hükmetmek, yerine getirmek gibi anlamlarda kullanılmıştır. Tabi ayetler içerisinde birden farklı manada kullanıldığı yerler olmuştur[135].Bir kavram olarak kader "*Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezelî planını gerçekleştirmesi*."[136] şekilde tarif edilebilir.

Kader meselesini daha iyi anlayabilmek için Allah'ın ilim, kudret ve irade sıfatlarını anlayabilmek gerekmektedir. İlim sıfatıyla Allah'ın tüm olayları gizli veya açık, büyük veya küçük, mekân ve zaman ayrımı olmaksızın her şeyi henüz gerçekleşmeden önce bilmesi durumudur. Kudret sıfatıyla her şeyi ve istediğini yapmaya gücü yetmesidir. İrade sıfatı ise kimsenin zoru ve baskısı olmaksızın dilediğini yaratması, dilediğini yaratmamasıdır. Bu üç sıfat bağlamında yaratılmış olan en küçük varlıktan en büyük varlığa kadar ve varlığını devam ettiren her şeyin her anının Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu söylemek gerekir. Hiçbir şey veya hiçbir kimse başı boş bırakılmamıştır. Bir yaprağın dalından düşmesi durumu nasıl ki Allah'ın bilgisi dahilinde gerçekleşiyorsa insanın yapıp ettiği ve hatta düşündüğü her şey de Allah'ın bilgisi dahilindedir. Bunun yanında insanın nasıl ve ne ölçüde özgür olduğu meselesine de değinmek gerekmektedir. Doğduğumuz aile, coğrafya, saç ve ten rengimiz gibi şeylere kendimiz karar veremeyiz bu gibi meselelerde insan kendi kaderine mahkumdur bir seçim şansına sahip olmadığı için hiçbir özgürlüğü de yoktur.

Elbette kader anlaşılması zor ve çok yönlü bir konudur. Fakat şu kadarının iyi anlaşılması gerekir. Allah'ın ezelde takdiri (kader) ve zamanı gelince onu yaratması

---

[133] el-Bakara 2/77, et-Tevbe 9/78, en-Nahl 16/19, el- Hucurât 49/16,18, et-Talâk 65/12.

[134] Muhammet Altaytaş, "İslam İnancı Açısından Çağımızda İnsanın Kaderi ve Özgürlüğü Meselesine Bir Bakış", *Kelam Araştırmaları*, 13:1 2015, s. 23-59.

[135] El-akara 2 / 25, el-Maide 5 / 85, el-A'raf 7 / 46, el-Enfâl 8 / 4, et-Tevbe 9 / 72, Yûnus 10 / 9, er-Ra'd 13 / 23,24,25, en-Nahl 16 / 31, el-Kehf 18 / 31, el-Enbiya 21 / 101,102., el-Hac 22 / 14, el-Ankebût 29 / 58, er-Rûm 30 / 15.

[136] Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24/ s. 58-63.

(kaza) insanın ihtiyari fiillerindeki özgürlüğünü asla ortadan kaldırmaz. Bir diğer önemli husus ise insanın sorumluğunun ancak idrak ve özgürlüğü sınırlarında olduğunu fark etmektir. Buna göre insan tercihleriyle etkili olduğu inancı, ameli, ibadetleri ve ahlakı konusunda hesaba çekilecek, mes'ul tutulacak, ceza veya mükafata uğrayacaktır. Fakat cinsiyeti, bedeni özellikleri, ırkı gibi iradesi dışındaki özelliklerinden mesul olmayacaktır.

11-14 yaş grubu öğrencilerden beklediğimiz kader tasavvurunda ise; kader ve kaza terimlerinin Allah'ın sıfatları ile bağlantısını kurabilmesini, insanların ilmi, iradesi, sorumluluğu ile kader arasında ilişki kurabilmesini, gündelik hayatta kader ve kaza ile ilgili analiz yapabilmesini, kaza ve kaderin hangisinin hangisi olduğunu bilebilmesini, toplumda kader ve kaza ile ilgili yaygın olan yanlış anlayışları sorgulamasını doğrusunun nasıl olması gerektiği ile ilgili fikir sahibi olmasıdır.

II. BÖLÜM

YÖNTEM, BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmanın bu kısmında çalışmada kullanılmış olan; araştırmanın modeli, evren, örneklem, veri toplama araçları ve verilerin istatistiksel analizleri ile araştırmaya katılanlar ve nitelikleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Araştırmanın Modeli

Antalya ili merkez ilçesi Muratpaşa, Manavgat ve Alanya'daki ortaokul ve imam hatip ortaokulu öğrencilerinde temel İslam inanç esasları tasavvurunun incelendiği bu çalışmada iki metot kullanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, kavramsal ve kuramsal kısmında doküman analizi metodu takip edilmiştir. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise tarama araştırması metodu takip edilmiş olup bu yöntem kullanılırken öğrencilerde anket tekniğinden yararlanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Türkiye'de 2022-2023 eğitim öğretim yılı içerisinde eğitim gören tüm ortaokul öğrencileridir. Araştırmanın örneklemi ise Antalya ili; Muratpaşa ilçesinden bulunan Barbaros Ortaokulu, Meryem Mustafa Ege Ortaokulu, Fatih Ortaokulu, Namık Kemal Ortaokulu, Mehmet Akif Ersoy İmam Hatip Ortaokulu, Muratpaşa Ortaokulu, Vali Saim Çotur Ortaokulu, Hamza Taş İmam Hatip Ortaokulu. Manavgat ilçesinde bulunan Şehit Uğur Yıldız İmam Hatip Ortaokulu, Milli Egemenlik Ortaokulu, Manavgat 15 Temmuz Şehitler İmam Hatip Ortaokulu, Atatürk Ortaokulu, Çağlayan Ortaokulu. Alanya ilçesi Ali Nazım Köseoğlu Ortaokulu, Barbaros Azakoğlu Ortaokulu, Fatma Özmüftüoğlu İmam Hatip Ortaokulu, Abdurrahman Alaattinoğlu Ortaokulu, Şehit Ömer Halisdemir Ortaokullarında 2022-2023 eğitim-öğretim yılında eğitim gören 11-14 yaş aralığındaki 5,6,7 ve 8. sınıf öğrencilerinden rasgele seçilmiş olan öğrencilerdir. Muratpaşa ilçesinden her okuldan 28 öğrenciyle, Manavgat ilçesinden her okuldan 24 öğrenciyle ve Alanya ilçesinden her okuldan 20 öğrenciyle çalışma yapılmıştır. Toplamda anket çalışması 444 öğrenci ile tamamlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Anket Bilgi Formu

Çalışmanın uygulamalı kısmında bilgi toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmada yaş, cinsiyet, ailenin eğitim durumu ve çalışma durumları değişkenleriyle ilgili demografik bilgi formu oluşturulmuştur.

Uygulama öncesinde anketin son hali inceletilmiş olup, soru türlerinin amacına ve uygulanacak yaş aralığına uygun olup olmadığı belirlenmiştir.

Anket formunda toplam da 36 soru sorulmuştur. Soruların tamamı çoktan seçmeli olup genel değerlendirme kısmındaki ilk soruda birden fazla seçenek işaretlenebilir ya da şıklar arasında olmayan bir şeyse kısa cevaplı olarak eklenmesi istenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması ve İstatistiksel Analizi

Verilerin toplanması aşamasından önce Trakya Üniversitesi Etik Kurulu'na başvuru yapılmış ve Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden 2022-2023 eğitim öğretim yılı için gerekli izinler alınmıştır. Araştırmanın veri toplama süreci 02.12.2022- 30.03.2023 tarihleri arasında sürdürülmüştür. Çalışmanın uygulamalı kısmında bilgi toplama tekniklerinden anket tekniği kullanılmıştır ve uygulama esansında herhangi bir sorunla karşılaşılmamıştır. Sorular için 30-35 dakika ayrılmıştır. Verilerin analizlerinde basit yüzde analizleri, frekans analizleri ve aritmetik tablolardan faydalanılmıştır. Elde edilen verilerin analizleri veriler SPSS-27 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sosyodemografik sorular için frekans tablosu ve pasta grafikleri oluşturulmuştur. Anket soruları içinde frekans tablosu oluşturulmuştur.

2.5. Araştırmaya Katılanlar ve Nitelikleri

2.5.1. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Okullara Göre Dağılımı

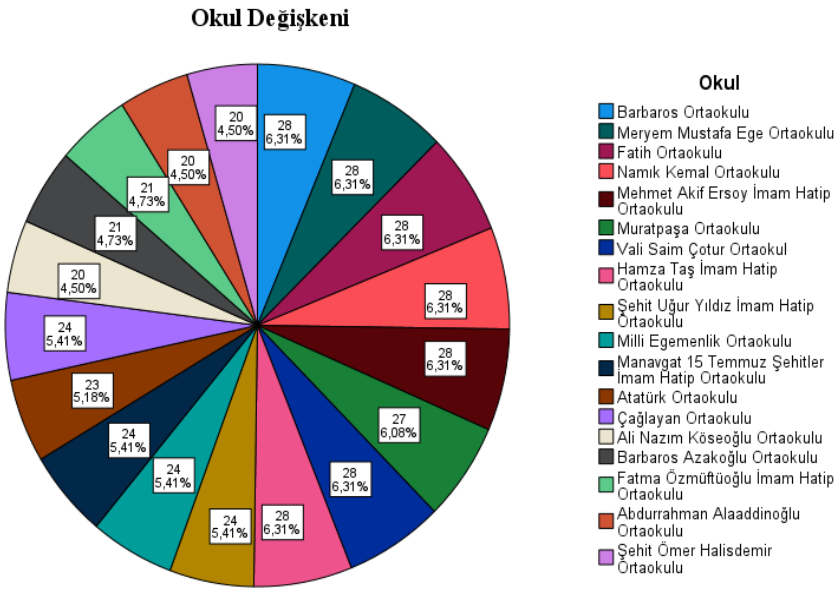

Şekil 5.1 Katılımcıların Okullarına Göre Dağılımı

Tablo 5.1. Sosyo Demografik Bilgiler Tablosu

Değişken	Grup	n	Yüzde (%)
Okul	Barbaros Ortaokulu	28	%6,3
	Meryem Mustafa Ege Ortaokulu	28	%6,3
	Fatih Ortaokulu	28	%6,3
	Namık Kemal Ortaokulu	28	%6,3
	Mehmet Akif Ersoy İmam Hatip Ortaokulu	28	%6,3
	Muratpaşa Ortaokulu	27	%6,1
	Vali Saim Çotur Ortaokul	28	%6,3
	Hamza Taş İmam Hatip Ortaokulu	28	%6,3
	Şehit Uğur Yıldız İmam Hatip Ortaokulu	24	%5,4
	Milli Egemenlik Ortaokulu	24	%5,4
	Manavgat 15 Temmuz Şehitler İmam Hatip Ortaokulu	24	%5,4
	Atatürk Ortaokulu	23	%5,2
	Çağlayan Ortaokulu	24	%5,4
	Ali Nazım Köseoğlu Ortaokulu	20	%4,5
	Barbaros Azakoğlu Ortaokulu	21	%4,7
	Fatma Özmüftüoğlu İmam Hatip Ortaokulu	21	%4,7
	Abdurrahman Alaaddinoğlu Ortaokulu	20	%4,5
	Şehit Ömer Halisdemir Ortaokulu	20	%4,5

2.5.2. Katılımcıların Yaşlara Göre Dağılımı

Şekil 5.2' deki verilere göre 444 öğrencinin 130'u (%29,3) 11 yaşında, 130'u (%29,3) 12 yaşında, 110'u (%24,8) 13 yaşında, 74 (%16,7) 14 yaşındadır. Yaş ve sınıf karşılaştırması yaptığımızda özellikle öğrencilerin yaş dağılımının sınıf dağılımdan farklı olduğunu görmekteyiz. 13 yaşındaki öğrencilerinin bir kısmı 8. sınıf öğrencisidir.

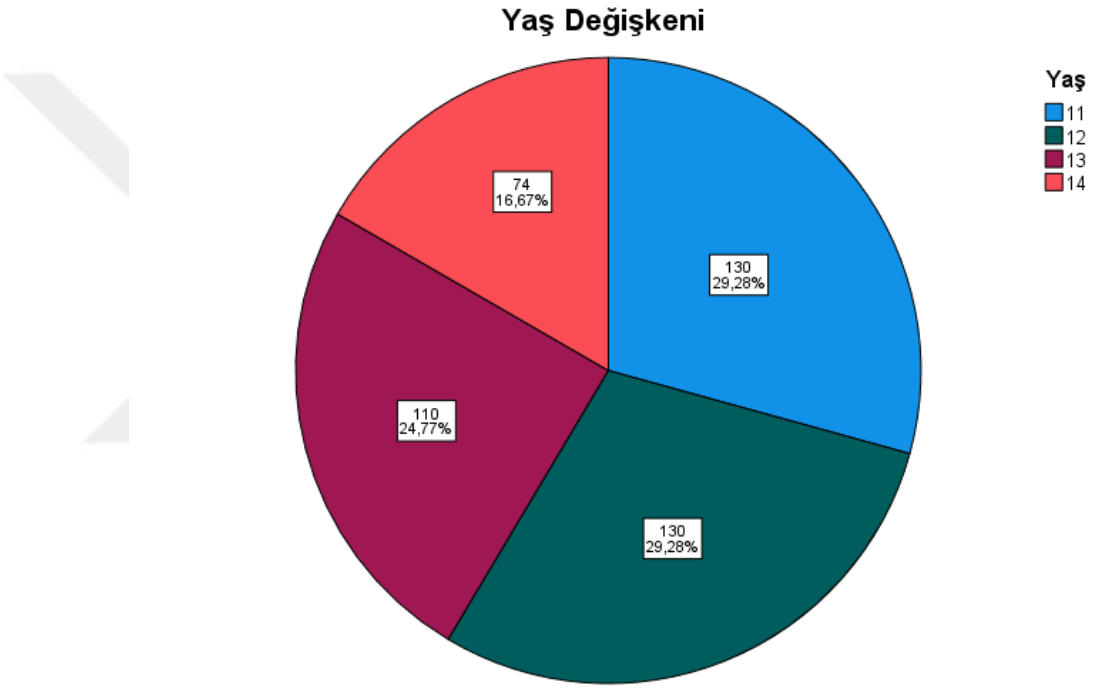

Şekil 5.2 Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılımı

2.5.3. Katılımcıların Sınıflarına Göre Dağılımı

Şekil 5.3' deki verilere göre 444 öğrencinin 108'i (%24,3) 5. sınıf, 114'ü (%25,7) 6. sınıf, 112'si (%25,2) 7. sınıf, 110'u (%25,2) 8. sınıftır.

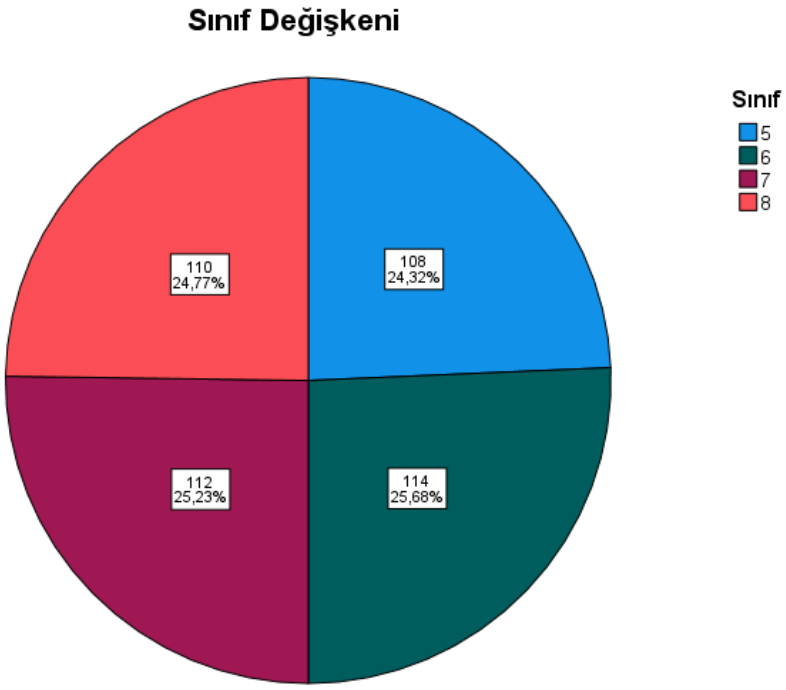

Şekil 5.3 Katılımcıların Sınıflarına Göre Dağılımı

2.5.4. Katılımcıların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Şekil 2.5.4' deki verilere göre 444 öğrencinin 261'i (%58,8) kız, 183'ü (%41,2) erkektir. Kız öğrenciler anket çalışmasında katılmada daha istekli ve iş birliği içerisindedirler. Anket sorularına olabildiğince doğru ve yansız cevap vermeye çalışmışlardır. Anket sırasında onlara yönlendirdiğimiz sorulara daha kesin ve net cevaplar vermişlerdir. Erkek öğrenciler ise daha çok anket odaklı olup soruları hızlı ve net bir şekilde doldurmuşlardır.

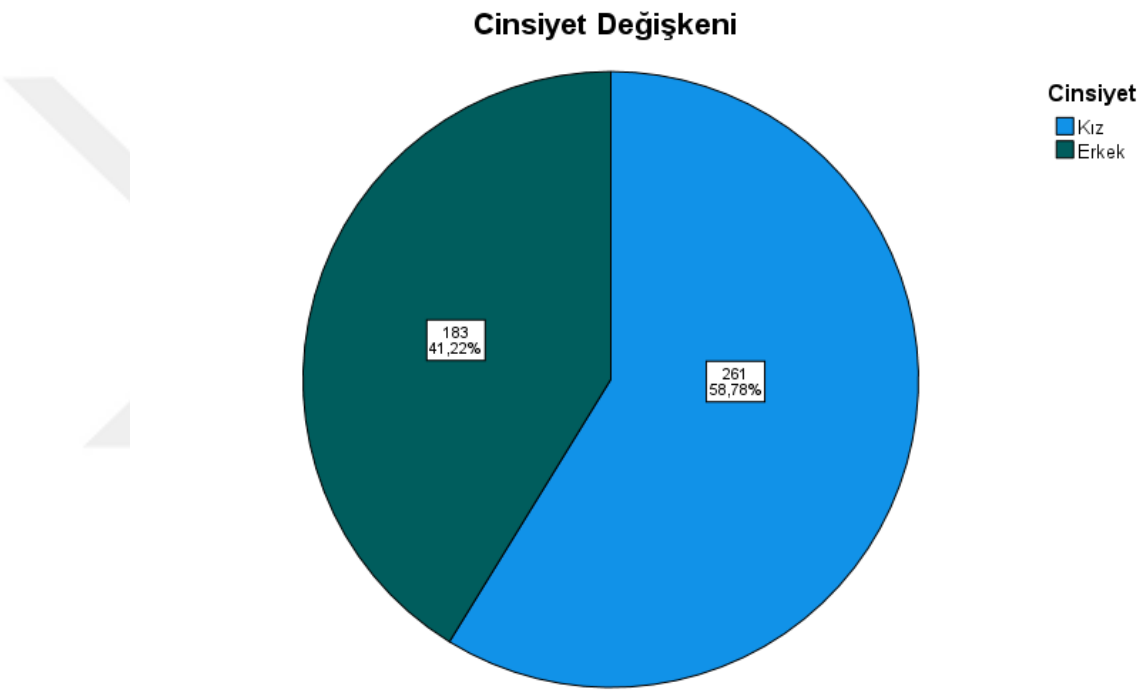

Şekil 2.5.4 Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

2.5.5. Katılımcıların Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.5' deki verilere göre 444 öğrencinin annesinin 95'i (%21,4) ilkokul mezunu, 75'i (%16,9) ortaokul mezunu, 157'si (%35,4) lise mezunu, 110'u (%24,8) üniversite mezunu, 7'si (%1,6) yüksek lisans veya doktora mezunudur.

Çalışma yaptığımız velilerden annelerin hepsinin en az okuma yazma düzeyinde eğitimi vardır. Annelerin çoğunluğunun lise mezunu olduğunu görmekteyiz.

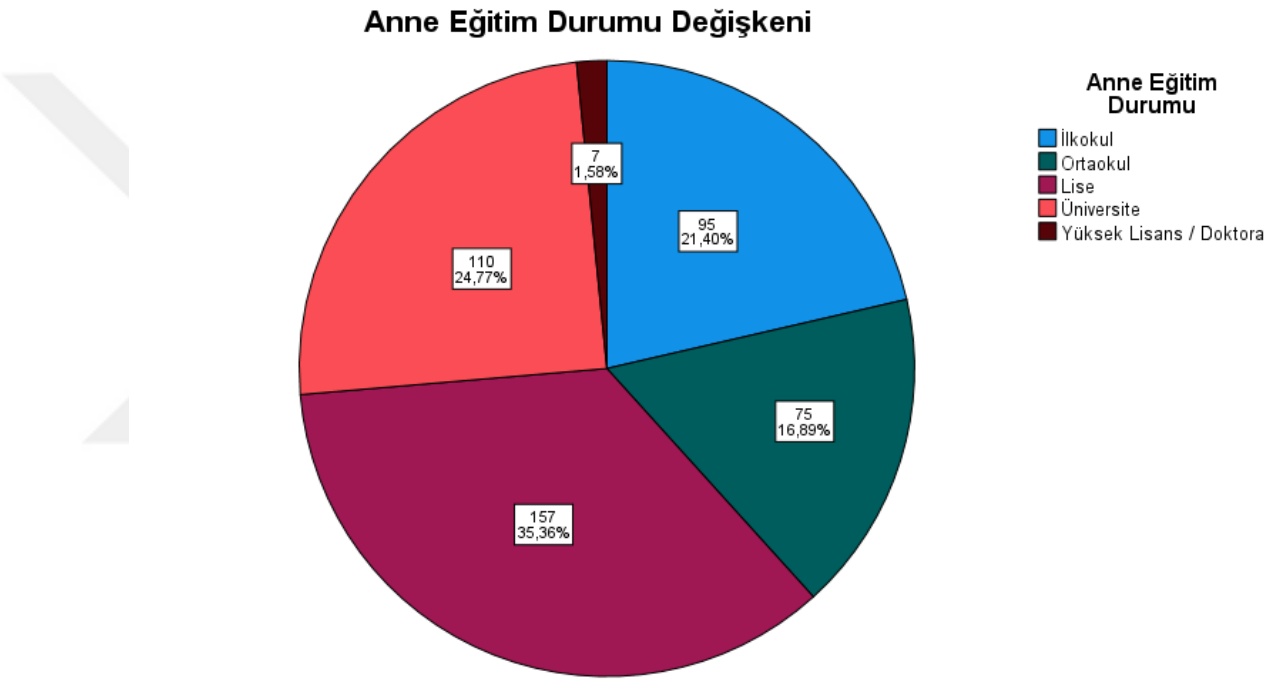

Şekil 2.5.5 Katılımcıların Anne Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

2.5.6. Katılımcıların Anne Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.6' deki verilere göre 444 öğrencinin annesinin 190'ı (%42,8) çalışmakta, 254'ü (%57,2) çalışmamaktadır.

Annelerimizin büyük çoğunluğunun ev hanımı olduğu bu sebeple çalışmadıkları görülmektedir. Çalışmayan annelerin bir kısmı ise emekli ya da doğum sebebiyle bir süre izne çıkan annelerden oluşmaktadır.

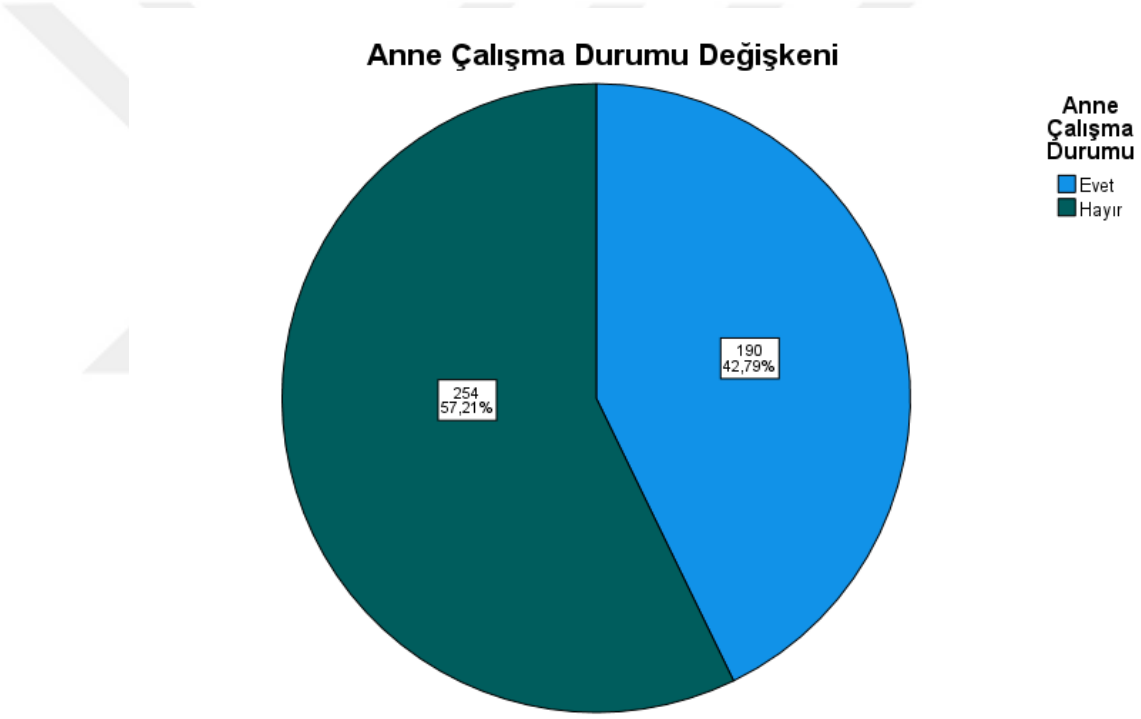

Şekil 2.5.6 Katılımcıların Anne Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

2.5.7. Katılımcıların Anne Meslek Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.7' deki verilere göre 444 öğrencinin annesinin 16'sı(%3,6) emekli, 10'u (%2,3) esnaf, 56'sı (%12,6) işçi, 69'u (%15,5) kamu çalışanı, 51'i (%11,5) özel sektör çalışanı, 242'si (%54,5) ev hanımıdır.

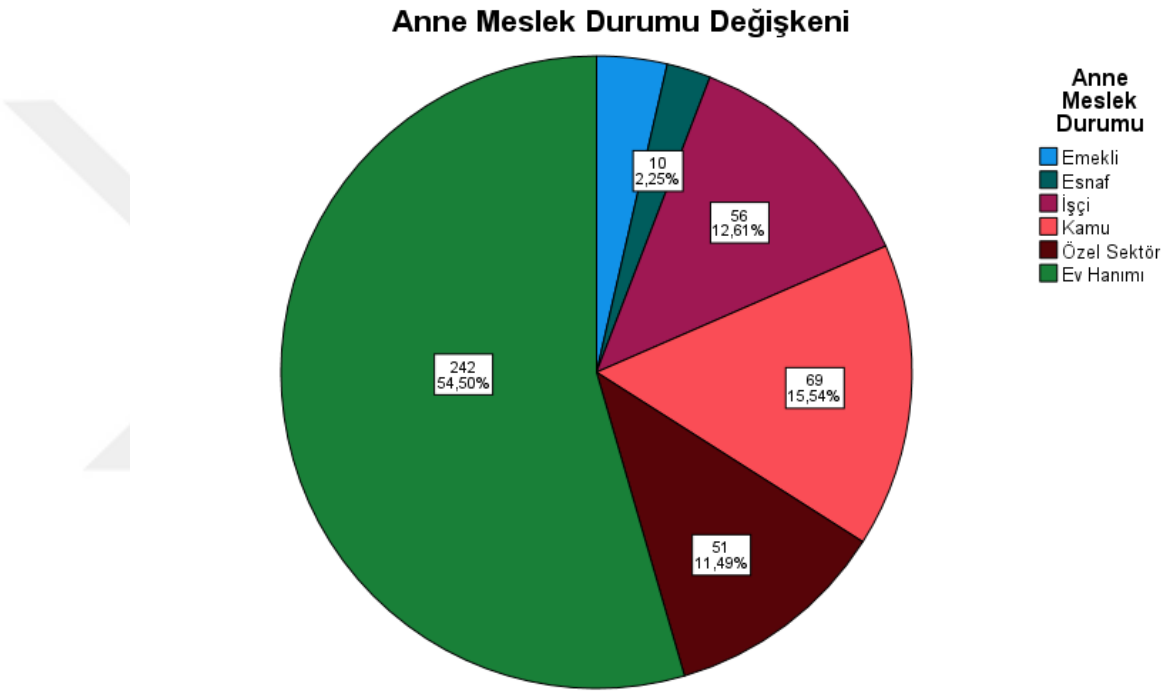

Şekil 2.5.7 Katılımcıların Anne Meslek Durumuna Göre Dağılımı

2.5.8. Katılımcıların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.8' deki verilere göre 444 öğrencinin babasının 57'si (%12,8) ilkokul mezunu, 46'sı (%10,4) ortaokul mezunu, 181'i (%40,8) lise mezunu, 137'si (%30,9) üniversite mezunu, 23'ü (%5,2) yüksek lisans veya doktora mezunudur. Annelere oranla babaların lise, üniversite ve lisans üstü eğitiminin daha yoğunlukta olduğu görmekteyiz.

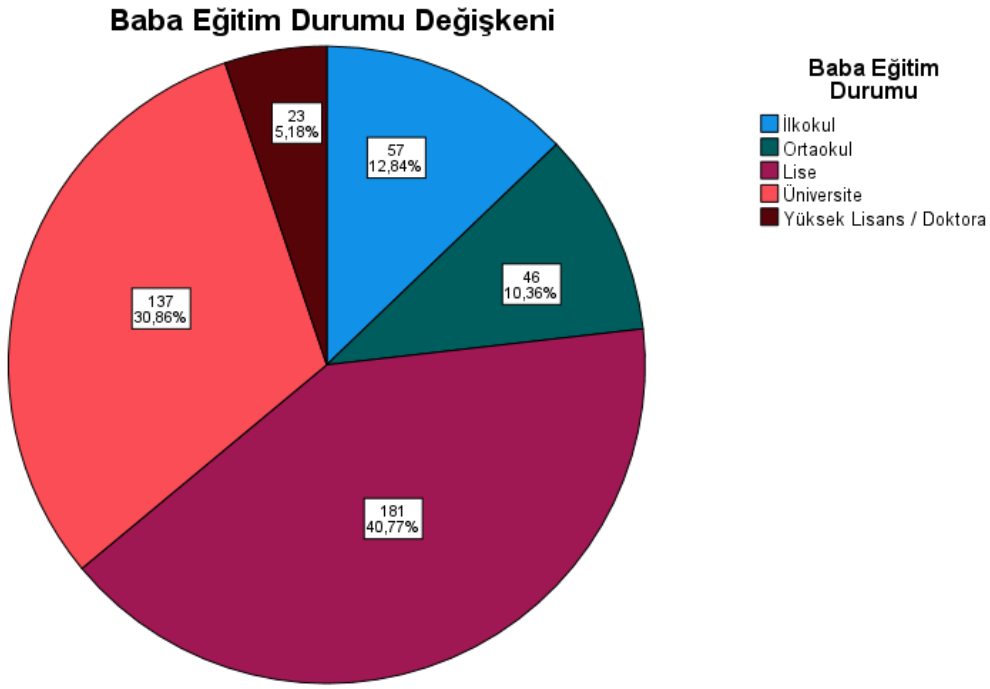

Şekil 2.5.8 Katılımcıların Baba Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

2.5.9. Katılımcıların Baba Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.9' deki verilere göre 444 öğrencinin babasının 405'i (%91,4) çalışmakta, 38'i (%8,6) çalışmamaktadır. Çalışmayan babaların büyük bir kısmı emeklidir.

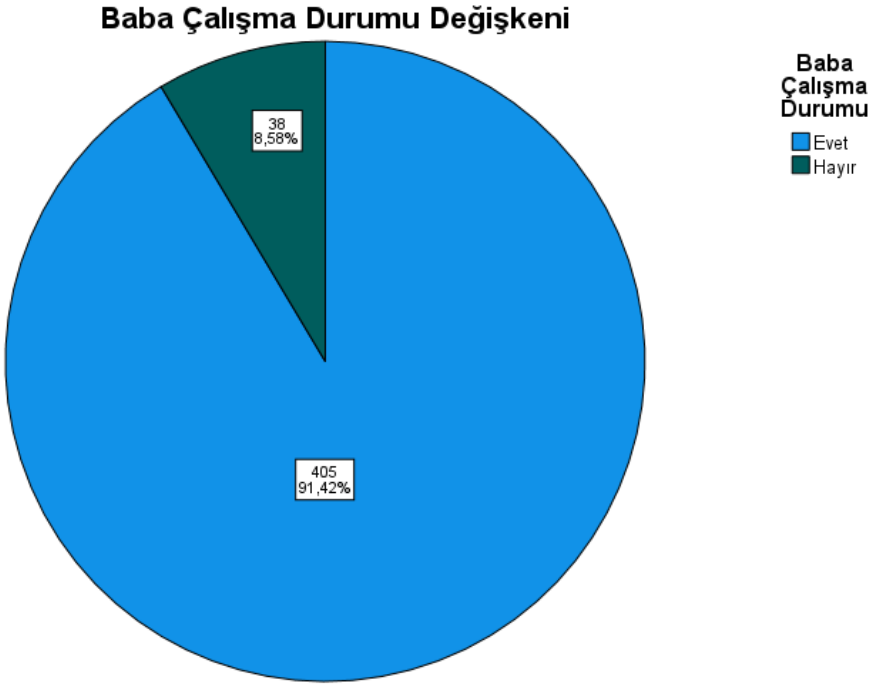

Şekil 2.5.9 Katılımcıların Baba Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

2.5.10. Katılımcıların Baba Meslek Durumuna Göre Dağılımı

Şekil 2.5.10' deki verilere göre 444 öğrencinin babasının 37'si (%8,3) emekli, 83'ü (%18,7) esnaf, 108'i (%24,3) işçi, 102 (%23) kamu çalışanı, 114'ü (%25,7) özel sektör çalışanıdır.

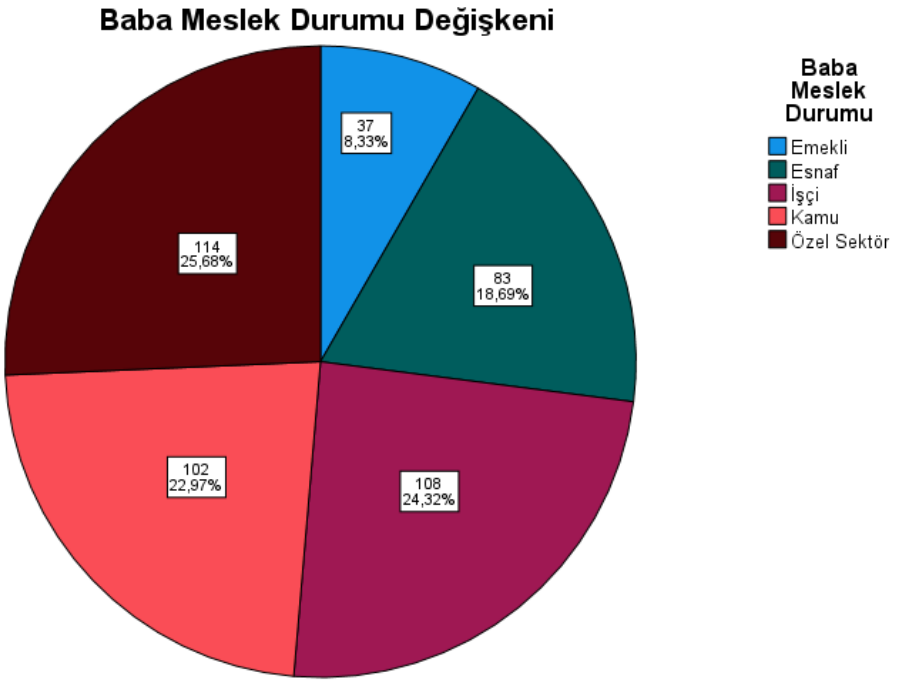

Şekil 2.5.10 Katılımcıların Baba Meslek Durumuna Göre Dağılımı

2.6. Anket Soruları ve Yorumları

Bu bölümde uygulanan anket formunun istatistiksel analizi yapılacak, bulgular hakkında bilgi verilecek ve yorumlamalar yapılacaktır.

2.6.1. Öğrencinin Din Eğitimi Kaynakları

Tablo 2.6.1. Öğrencinin din eğitimi kaynakları

1. Din eğitimini nereden, kimden ve nasıl alıyorsunuz?	Tercih Etmeme		Tercih Etme	
	n	%	n	%
Ailemden	178	%40,1	266	%59,9
Okuldan	100	%22,5	344	%77,5
Kur'an Kursundan	241	%54,3	203	%45,7
Televizyondan	416	%93,7	28	%6,3
İnternetten	367	%82,7	77	%17,3
Diğer	414	%93,2	30	%6,8

Tablo 2.6.1' de genel değerlendirme 1. sorunun frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrencilere bu soru için birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri söylenmiştir. Öğrencilerin %59,9'u dini eğitimini ailesinden aldığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %77,5'i dini eğitimini okuldan aldığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %45,7 dini eğitimini Kur'an kursundan aldığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %6,3'ü dini eğitimini televizyondan aldığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %17,3'ü dini eğitimini internetten aldığını belirtmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %6,8'i dini eğitimini diğer şekilde aldığını belirtmiştir ve diğeri bildirmemişlerdir.

Çalışma grubundaki öğrencilerin %77,5 gibi yüksek bir kısmının din eğitimini okuldan aldıklarını görülmektedir. Bu çoğunluğun oluşmasının sebebi ise ailelerin anne ve baba çalışma durumlarıyla paralel olduğunu görülmektedir. Öğrencilere yaz tatillerini nasıl değerlendirdiklerini sorduğumuz da ise yoğun çalışma temposu içerisinde bulunan ebeveynlerin çocuklarını tatil dönemlerinde tam zamanlı olacak şekilde farklı eğitsel ya da sportif faaliyetlere yönlendirdikleri görülmektedir. Öğrencilerin %45,7'lik bir kısmı ise yaz tatillerinin çoğunluğunu Kur'an kurslarında geçirdiklerini bildirmişlerdir.

2.6.2. Öğrencinin Dini Sorulara Cevap Aradıkları Yerler

Tablo 2.6.2. Öğrencinin dini sorularına cevap aradıkları yerler

Öğrencinin Dini Sorularına Cevap Aradıkları Yerler	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	n	%	n	%	n	%	N	%	n	%
Din ile alakalı sorularıma cevabı öncelikle internetten ararım.	63	%14,2	48	%10,8	251	%56,5	61	%13,7	21	%4,7
Sosyal medya da görmüş olduğum dini bilgilerin doğruluğuna güvenirim.	79	%17,8	110	%24,8	212	%47,7	40	%9,0	3	%0,7
Bu bilgileri yeterince araştırmadan çevremdekilerle paylaşırım.	213	%48,1	87	%19,6	83	%18,7	42	%9,5	18	%4,1
İman ile ilgili konularda soru sormaktan çekinmem.	23	%5,2	12	%2,7	55	%12,4	136	%30,6	218	%49,1
Sorularımı ilk olarak aile üyelerime / büyüklerime sorarım.	9	%2,0	21	%4,7	92	%20,7	147	%33,1	175	%39,4
İnsanın aklıyla her şey, bilebileceğine inanıyorum.	105	%23,6	62	%14,0	169	%38,1	78	%17,6	30	%6,8
İnancımla ilgili sorularımı çekinmeden paylaşabilirim.	16	%3,6	18	%4,1	99	%22,3	114	%25,7	197	%44,4
İnançlarımı sorgulayarak kendi tercihlerimle oluşturdum.	99	%22,3	46	%10,4	128	%28,8	107	%24,1	64	%14,4

Tablo 2.6.2’ de genel değerlendirme sorularının frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Din ile alakalı sorularıma cevabı öncelikle internetten ararım." maddesine 63(%14,2) kesinlikle yanlış, 48(%10,8) büyük ölçüde yanlış, 251(%56,5) kısmen doğru, kısmen yanlış, 61(%13,7) büyük ölçüde doğru, 21(%4,7) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışmamız gösteriyor ki bu yaş grubu din ile ilgili sorularını çekinmeden bizzat aileleri ya da öğretmenleri ile paylaşabiliyorlar. Daha önceki çalışma sonuçlarının[137] aksine öğrenciler dini sorularını internetten araştırarak öğrenmeye çalışmıyor daha bilgili ve deneyimli gördüğü kişilerden yardım alıyorlardır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Sosyal medya da görmüş olduğum dini bilgilerin doğruluğuna güvenirim." maddesine 79(%17,8) kesinlikle yanlış, 110(%24,8) büyük ölçüde yanlış, 212(%47,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 40(%9) büyük ölçüde doğru, 3(%0,7) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışma grubunda gördüğümüz üzere sosyal medya da karşılarına çıkmakta olan dinî içerikli bilgilerin doğruluğuna güvenme noktasında çekimser kaldıkları görülmektedir. Karşılaştıkları bilgilerin doğruluğundan nasıl emin olduklarını sorduğumuz zaman ise; önce araştırıp ya da öğretmenlerine sorup ardından bilgiyi kabul ettiklerini söylemektedirler. Öğrencilere bu konudaki görüşlerini sorduğumuzda ise; internette akıllarına takılan dinî meselelere dair arama yaptıkları zaman karşılarına çıkan her bilginin doğru olmadığını öncesinde tecrübe ettiklerini ilettiler.

Çalışmaya katılan öğrencilerin "Bu bilgileri yeterince araştırmadan çevremdekilerle paylaşırım." maddesine 213(%48,1) kesinlikle yanlış, 87(%19,6) büyük ölçüde yanlış, 83(%18,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 42(%9,5) büyük ölçüde doğru, 18(%4,1) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrenciler beklenilenin aksine özellikle dini meselelerde karşılaştıkları bilgilerin doğruluğu, kaynağı belli olmadığı için çevreleriyle paylaşmaktan çekindikleri görülmektedir. Öncelikli olarak ailelerine devamında cevabı bulamazlarsa ise öğretmenlerine bilginin doğruluğunu sormaktadırlar. Bu soruyla ilgili olarak 14 yaş gurundaki çoğu öğrencinin ortak

[137] Sibel Kandemir- Hatice K. Toprak, "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 64*, Kasım 2023.

söyleminin “Bilginin doğruluğundan emin olmadan paylaşmam.” olduğunu paylaşmak gerekir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “İman ile ilgili konularda soru sormaktan çekinmem.” maddesine 23(%5,2) kesinlikle yanlış, 12(%2,7) büyük ölçüde yanlış, 55(%12,4) kısmen doğru, kısmen yanlış, 136(%30,6) büyük ölçüde doğru, 218(%49,1) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. 11-14 yaş aralığındaki öğrencilerin inançlarıyla ilgili yaşadıkları herhangi bir problem hakkında büyük çoğunluğunun soru sormaktan çekinmedikleri görülmektedir. Soru sormakta çekimser kalan kısmın ise neden çekimser kaldıklarına dair bir bilgiye ulaşamadık.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Sorularımı ilk olarak aile üyelerime/büyüklerime sorarım.” maddesine 9(%2) kesinlikle yanlış, 21(%4,7) büyük ölçüde yanlış, 92(%20,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 147(%33,1) büyük ölçüde doğru, 175(%39,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. İman meseleleriyle alakalı olarak öğrencilerin kafasına takılan soruları ise büyük çoğunluğu ilk olarak aile büyükleri ile paylaşmaktadırlar. Öncelikle aile büyüklerine sormayan öğrencilerin ise ilk olarak öğretmenlerine danıştıkları görülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “İnsanın aklıyla her şeyi, bilebileceğine inanıyorum.” maddesine 105(%23,6) kesinlikle yanlış, 62(%14) büyük ölçüde yanlış, 169(%38,1) kısmen doğru, kısmen yanlış, 78(%17,6) büyük ölçüde doğru, 30(%6,8) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Bu soruda öğrencilerin büyük ölçüde doğru ve kesinlikle doğru seçeneğini işaretleyen öğrenciler bize Hz. İbrahim’in aklıyla Allah’ı bulması örneğini ve öğretmenlerinin onlara anlattığı ya da izlettiği Hay bin Yakzan örneğini verdiler. “Evet bu örneklerden yola çıkarak insan aklıyla her şeyi bilebilir.” dediler. Çoğunluğun cevabı olan kısmen doğru diyenler ise “İnsan aklının sınırlılıkları vardır ve Allah’ın peygamberleri insanlara rehber ve örnek olarak gönderdi.” demişlerdir. Buradan anlaşılıyor ki aklıyla her şeyin bilinebileceğini söyleyenler de aslında dine ve peygambere karşı bir tavır sergilemekten çok, yalnızca aklın metafizik sahada da etkin olabileceği fikrine meylettikleri görülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “İnancımla ilgili sorularımı çekinmeden paylaşabilirim.” maddesine 16(%3,6) kesinlikle yanlış, 18(%4,1) büyük ölçüde yanlış,

99(%22,3) kısmen doğru, kısmen yanlış, 114(%25,7) büyük ölçüde doğru, 197(%44,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrenciler imanla ilgili sorularını sormaktan, paylaşmaktan çekinmedikleri gibi inançlarıyla ilgili akıllarına takılan soruları da paylaşmaktan çekinmemektedir. İnançlarını sorgulayarak ve akıl çerçevesinde bir mantığa oturtarak oluşturmaya çalıştıkları anlaşılıyor. Öğrencilerin neden Allah'a iman ve ibadet etmeleri ya da neden peygamberleri tanımaları ve onları takip etmeleri gerektiği gibi konularda samimi bir araştırma ve pozitif destek aldıkları sürece bu araştırma ve sorgulamalarının olumlu sonuçlar ortaya koyması beklenir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "İnançlarımı sorgulayarak kendi tercihlerimle oluşturdum" maddesine 99(%22,3) kesinlikle yanlış, 46(%10,4) büyük ölçüde yanlış, 128(%28,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 107(%24,1) büyük ölçüde doğru, 64(%14,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin bir kısmı soruya çekimser yaklaşarak "Nasıl bir sorgulamadan?" bahsettiğimizi sordular. Biz de onlara "Allah'a neden inandığımızı biliyor musun? Yoksa çevrendekiler inandığı ve sana da inanman gerek dedikleri için mi inanıyorsun?" şeklinde açıklama da bulunduk. Bu açıklamanın ardından çalışma grubunun verdiği cevapların dağılımında kesinlikle yanlış ve büyük ölçüde yanlış diyenlerin daha çok 11-12 yaş grubu olduğu, bu yaş grubunun henüz soyut düşünce ve soyut muhakeme yeteneğinin tam anlamıyla gelişmediğini bu sebeple inanç gibi soyut bir kavram hakkında sorgulama ve yorum yapma becerilerine sahip olmamaları sebebiyle bu şıkları işaretledikleri sonucuna varılabilir. Kesinlikle doğru ve büyük ölçüde doğru diyenlerin ise daha çok 14 yaş grubu olduğu ve hem ergenliğe geçişlerinin hem de soyut düşünceye dair zihinsel faaliyetlerinin tamamlanmış olduğunu görmekteyiz. Artık gençlik döneminde olan öğrenciler daha aktif şekilde soyut kavramlarla ilgili araştırma ve zihinsel soruşturma sürecindedirler. Kısmen doğru kısmen yanlış şeklinde cevap verenlerin ise 13 yaş grubu olup henüz tüm inanç esasları için bu şekilde bir sorgulamaya girmediklerini görmekteyiz.

Bu soru bağlamında çalışmaya katılan öğrencilerin verdikleri yanıtlardan yola çıkarak geçiş dönemlerinin süreçlerini bize net bir şekilde gösterdiğini söylemek mümkündür.

2.6.3. Allah Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.3. Allah Tasavvuru ile İlgili Soruların Frekans Tablosu

Allah Tasavvuru ile İlgili Sorular	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	n	%	N	%	n	%	N	%	N	%
Allah'ın insanı ve kâinatı yarattıktan sonra başı boş bırakmadığına inanıyorum.	27	%6,1	15	%3,4	30	%6,8	88	%19,8	284	%64,0
Allah'ın iradesi, bilgisi olmaksızın, hiçbir şeyin olmayacağını düşünüyorum.	43	%9,7	8	%1,8	48	%10,8	78	%17,6	267	%60,1
Allah'ın her şeye gücünün yettiğine, her şeyi bildiğine, her şeyi yoktan yarattığına inanırım. Bu konularda şüpheye düşmüyorum.	295	%5,0	77	%1,6	43	%9,7	7	%17,3	22	%66,4

Tablo 2.6.3.' de Allah tasavvuru ile ilgili soruların frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Allah'ın insanı ve kâinatı yarattıktan sonra başı boş bırakmadığına inanıyorum." maddesine 27(%6,1) kesinlikle yanlış, 15(%3,4) büyük ölçüde yanlış, 30(%6,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 88(%19,8) büyük ölçüde doğru, 284(%64) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin büyük bir kısmı Allah'ın her daim kainatla ve insanla alakadar olduğunu, Allah'ın bilgisi dışında hiçbir şeyin gerçekleşmediğini düşünmektedirler. Ülkemizde ara ara ortaya atılan "Gençler arasında Deizm yaygınlaşıyor." başlığının ise sorumuzun muhatabı olan ve yaşları gereği etkilenmeye en çok açık olan 11-14 yaş grubunun cevapları ile gündeme getirilen bu meselenin yanlış bir algı olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Allah'ın iradesi, bilgisi olmaksızın, hiçbir şeyin olmayacağını düşünüyorum." maddesine 43(%9,7) kesinlikle yanlış, 8(%1,8) büyük

ölçüde yanlış, 48(%10,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 78(%17,6) büyük ölçüde doğru, 267(%60,1) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. İlk sorumuz ile bağlantılı olarak öğrenciler paralel cevaplar vermişlerdir. Allah dünya da insanı başıboş bırakmadığı gibi, O'nun bilgisi dışında bir durumunda gerçekleşmeyeceğini düşündüklerini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda baktığımızda ise öğrencilerin çoğunluğunun Allah'ın sıfatlarını sıhhatli bir şekilde öğrendiklerini söylemek mümkündür.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Allah'ın her şeye gücünün yettiğine, her şeyi bildiğine, her şeyi yoktan yarattığına inanırım. Bu konularda şüpheye düşmüyorum." maddesine 22(%5) kesinlikle yanlış, 7(%1,6) büyük ölçüde yanlış, 43(%9,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 77(%17,3) büyük ölçüde doğru, 295(%66,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Sorumuz ile öğrencilerin ortaokul döneminde öğrenmeleri ve bilmeleri gereken Allah'ın sıfatları konusunun çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğu tarafından doğru şekilde anlaşıldığı görülmektedir. Öğrencilerin Allah'ın ilim, kudret sahibi olduğu ve tekvin sıfatının olduğunu bilmesi ve bu konu hakkında şüpheye düşmemesi durumu, öğretmenlerin öğrencilere bu meselelerde doğru bir yaklaşım ile meseleleri aktardığını göstermektedir. Öğrenciler içinde bulundukları sorgulama döneminde özellikle Allah'ın sıfatları meselesi hakkında yeterli ve sıhhatli bilgiye ulaşmamış olsalardı Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bu denli net cevaplar veremezlerdi.

Allah tasavvuru başlığı altında öğrencilere yöneltmiş olduğumuz sorularla; Öğrencilerin Allah ile âlem ilişkisine dair görüşlerini, Allah'ın iradesi ve bilgisi olmaksızın mahkûkâtın hiçbir fiilde bulunamayacağına dair düşüncelerini ve Allah'ın sıfatlarının nasıl anlaşıldığına dair tasavvurlarını ölçmeye çalıştık. Aldığımız sonuçlarla 11-14 yaş grubu gibi soyut bilgileri henüz tam manası ile kavrayamadıkları için inanç konusunda risk faktörü taşıyan ikinci çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde bulunan gençlerin bulundukları eğitim kademesinde almış oldukları dini eğitim çerçevesinde Allah tasavvurlarının beklenilen ve istenilen düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

2.6.4. Melek Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.4. Melek Tasavvuru ile İlgili Soruların Frekans Tablosu

Melek Tasavvuru ile İlgili Sorular	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	n	%	N	%	N	%	N	%	n	%
Meleklerin beni koruduğuna inanırım.	14	%3,2	10	%2,3	70	%15,9	115	%26,1	232	%52,6
Meleklerin günahsız varlıklar olduğuna inanırım.	14	%3,2	10	%2,3	79	%17,8	65	%14,6	276	%62,2
Meleklerin sadece iyi insanları koruduğunu düşünüyorum.	127	%28,6	65	%14,6	146	%32	52	%11,7	54	%12,2
Meleklerin biz insanlar gibi olduğunu düşünüyorum.	241	%54,3	55	%12,4	91	%20,5	24	%5,4	33	%7,4

Tablo 2.6.4.' de melek tasavvuru ile ilgili soruların frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Meleklerin beni koruduğuna inanırım." maddesine 14(%3,2) kesinlikle yanlış, 10(%2,3) büyük ölçüde yanlış, 70(%15,9) kısmen doğru, kısmen yanlış, 115(%26,1) büyük ölçüde doğru, 232(%52,6) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin çoğunluğunun melek tasavvurlarının doğru olarak şekillendiği görülmektedir. Meleklerin koruyuculuğuna dair sorduğumuz soruya kesinlikle doğru ve büyük ölçüde doğru cevaplarını veren öğrencilerin sorunun yanına "Bizi koruyan hafaza melekleri vardır." şeklinde bir eklemede bulunmuşlardır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Meleklerin günahsız varlıklar olduğuna inanırım." maddesine 14(%3,2) kesinlikle yanlış, 10(%2,3) büyük ölçüde yanlış, 79(%17,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 65(%14,6) büyük ölçüde doğru, 276(%62,2) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin çoğunluğunun vermiş olduğu büyük ölçüde doğru ve doğru yanıtlarından yola çıkarak, melek kavramını ve meleklerin yaratılış gayelerini genel hatlarıyla ciddi inanç problemlerine sebebiyet vermeksizin doğru

şekilde öğrendikleri gözlemlenmiştir. Çalışma grubundaki öğrencilerin bir kısmının çekimser kalması durumunu öğrencilere sorduğumuzda ise; özellikle son dönemlerde popüler olan dizi ve filmlerden [138] etkilenerek bu düşüncede olduklarını söylediler. Söyledikleri dizi ve filmlerin içeriklerini incelediğimizde ise İslâm akaidine aykırı şekilde daha çok Hristiyan ve pagan kültürlerinden etkilenilerek oluşturulmuş olan kurgusal karakterler olduğunu gördük. Bu bağlamda öğrencilerin %23,3'ünün meleklerin günahsız varlıklar oldukları ile ilgili kafa karışıklıkları olduklarını söylemek gerekir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Meleklerin sadece iyi insanları koruduğunu düşünüyorum." maddesine 127(%28,6) kesinlikle yanlış, 65(%14,6) büyük ölçüde yanlış, 146(%32) kısmen doğru, kısmen yanlış, 52(%11,7) büyük ölçüde doğru, 54(%12,2) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışma grubundaki öğrencilerin vermiş oldukları cevaplardan yola çıkarak, çoğunluğunun bu soruya çekimser yaklaşmalarının sebebini sorduğumuz da ise "Dünya üzerinde her insan iyi olmasa bile bazen çok kötü şeylerden kurtulabiliyor olması." şeklinde genel bir ifadede bulundular. Anketi 6 Şubat Gaziantep depreminin ardından kısa bir süre sonra yapılmasının da bu kararsızlıkta büyük etkisi olduğu düşünülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Meleklerin biz insanlar gibi olduğunu düşünüyorum." maddesine 241(%54,3) kesinlikle yanlış, 55(%12,4) büyük ölçüde yanlış, 91(%20,5) kısmen doğru, kısmen yanlış, 24(%5,4) büyük ölçüde doğru, 33(%7,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin büyük çoğunluğunun aldığı eğitim doğrultusunda melekleri insan fıtratından ayırabildiğini görmekteyiz. Azınlıkta kalan öğrencilere neden böyle bir benzerlik olduğunu düşündüklerini sorduğumuzda ise televizyonda ve sosyal medyada maruz kaldıkları insan şeklinde melek ya da insan vücuduna girmiş melek tasvirleri sebebiyle bu şıkları işaretledikleri söylemişlerdir. Özellikle 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin Lucifer ve Supernatural dizilerini örnek olarak bu kanıya vardıklarını da dile getirmek gerekmektedir.

Çalışmaya katılan öğrencilerinden aldığımız cevaplar ışığında melek tasavvuru ile ilgili genel itibariyle büyük yanılgı ya da yanlış anlayış olmadığını söylemek gerekir.

[138] Lucifer, Good Omens, Dominion dizileri.

Bazı sorularda almış olduğumuz çekimser ya da olumsuz cevapların ise öğrencilerin yaşamlarında onları etkileyen olaylardan, izleyip etkilendikleri programlardan dolayı olduğunu söylemek gerekir.

2.6.5. İlahi Kitap Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.5. İlahi Kitap Tasavvuru ile İlgili Soruların Frekans Tablosu

İlahi Kitap Tasavvuru ile İlgili Sorular	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	N	%	n	%	N	%	N	%	n	%
Dünyanın daha iyi bir yer olabilmesi için Allah'ın peygamberler aracılığı ile gönderdiği kurallara uyulması gerektiğine inanıyorum.	19	%4,3	4	%0,9	43	%9,7	95	%21,4	283	%63,7
İlahi bir kitap ya da peygamberler olmasaydı Allah'ın varlığını ve birliğini akıl yoluyla bulamayacağıma inanıyorum.	36	%8,1	33	%7,4	120	%27,0	111	%25,0	144	%32,4
Kur'an-ı Kerim'in bütün zamanlara hitap eden evrensel bir ilahi kitap olduğuna inanırım.	8	%1,8	7	%1,6	47	%10,6	109	%24,5	273	%61,5
Kur'an-ı Kerim'in tüm insanlar için gönderilmiş olduğuna inanırım.	7	%1,6	7	%1,6	33	%7,4	83	%18,7	314	%70,7

Kur'an-ı Kerim'in insanlar tarafından yazılmadığına inanıyorum	31	%7,0	9	%2,0	61	%13,7	87	%19,6	256	%57,7

Tablo 2.6.5.' de ilahi kitap tasavvuru ile ilgili soruların frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Dünyanın daha iyi bir yer olabilmesi için Allah'ın peygamberler aracılığı ile gönderdiği kurallara uyulması gerektiğine inanıyorum." maddesine 19(%4,3) kesinlikle yanlış, 4(%0,9) büyük ölçüde yanlış, 43(%9,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 95(%21,4) büyük ölçüde doğru, 283(%63,7) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Dünyada mutlak bir güç ve otoritenin, insanlık tarihinin her döneminde ihtiyaç olduğu asıldır. Bu ihtiyaca binaen Allah Teâlâ çeşitli dönemlerde peygamberlerini topluluklara göndermiş ve mutlak otoritesini insanlara çeşitli zaman aralıkları ile hatırlatmıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun bu soruya vermiş oldukları cevaplardan anlıyoruz ki; çalışma grubunun genel kanaati, biz insanların daha iyi bir dünyada yaşayabilmesi için Allah tarafından peygamberlere iletilmiş olan ve peygamberlerin de bize ulaştırdıkları dine ihtiyaç duyulmaktadır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "İlahi bir kitap ya da peygamberler olmasaydı Allah'ın varlığını ve birliğini akıl yoluyla bulamayacağıma inanıyorum." maddesine 36(%8,1) kesinlikle yanlış, 33(%7,4) büyük ölçüde yanlış, 120(%27) kısmen doğru, kısmen yanlış, 111(%25) büyük ölçüde doğru, 144(%32,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Kısmen doğru kısmen yanlış şıkkını işaretleyen öğrencilerin yine Hz. İbrahim ve Hay bin Yakzan örneğinden yola çıkarak bu kararı verdiklerini iletmemiz gerekmektedir. Özellikle 8. sınıf öğrencilerinin büyük bir çoğunluğu insan aklının Allah'ı her yönüyle olmasa da varlığını ve yüceliğini bulunabileceğini savunmaktadırlar. Soruya "Doğru" cevabını verenler ise peygamberlerin bize Allah'ı her yönüyle anlattığını ve Allah'ı tanımanın daha kolay ve etkili bir biçimde gerçekleştiğini dile getirmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Kur'an-ı Kerim'in bütün zamanlara hitap eden evrensel bir ilahi kitap olduğuna inanırım." maddesine 8(%1,8) kesinlikle yanlış, 7(%1,6) büyük ölçüde yanlış, 47(%10,6) kısmen doğru, kısmen yanlış, 109(%24,5) büyük ölçüde doğru, 273(%61,5) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin

büyük bir çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'i kıyamete kadar tüm insanlık için geçerli olan son kutsal kitap olduğu kanaatindedirler. Öğrencilere Kur'an'ın evrenselliği ile ilgili ne düşündüklerini sorduğumuzda ise, "*Eğer evrensel olmasaydı bu kadar farklı milletlerden Müslüman görmezdik.", "Eğer İslamiyet herkes için olmasaydı son dönemlerde internette Müslüman olan Japon, Alman, Amerikalı, Koreli gibi başlıklarda videolara denk gelmezdik.", "Tüm insanlar için olmasaydı Kâbe'de yalnızca Araplar ve Türkler olurdu ama farklı farklı birçok insan görüyorum.", "Sadece Hz. Peygamber dönemi için geçerli olsaydı yeni Müslüman olan bu kadar çok insan olmazdı."* gibi yanıtlar aldık. Öğrenciler bizzat kendileri şahit olmasalar dahi sosyal medya üzerinden paylaşılmış olan videolardan dünya üzerinde çok farklı coğrafyalarda yeni Müslüman olmuş olan kişilere şahit oldukları anlaşılıyor. Bu cevaplar ışığında öğrencilerin sosyal medya sayesinde farklı kültür ve coğrafyalardaki insanların İslamiyet'i seçmelerini gözlemleyebilmeleri ile İslamiyet'in tüm zamanlara ve coğrafyalara hitap eden evrensel bir din olduğu kanaatinde olduklarını söylemek mümkündür.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Kur'an-ı Kerim'in tüm insanlar için gönderilmiş olduğuna inanırım." maddesine 7(%1,6) kesinlikle yanlış, 7(%1,6) büyük ölçüde yanlış, 33(%7,4) kısmen doğru, kısmen yanlış, 83(%18,7) büyük ölçüde doğru, 314(%70,7) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Bir önceki soruyla paralel olarak cevaplar verdiği anlaşılmaktadır. Öğrencilerin büyük kısmının Kur'an-ı Kerim'in diğer kutsal kitaplar gibi belli bir dönem ve toplumla sınırlı olmadığı ve kıyamete kadar tüm zamanlar ve insanlar için geçerli olduğu görüşünde oldukları anlaşılmaktadır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Kur'an-ı Kerim'in insanlar tarafından yazılmadığına inanıyorum" maddesine 31(%7) kesinlikle yanlış, 9(%2) büyük ölçüde yanlış, 61(%13,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 87(%19,6) büyük ölçüde doğru, 256(%57,7) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Kısmen doğru kısmen yanlış şıkkını işaretleyen öğrencilere kararsızlık sebebini sorduğumuzda ise "*Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in vefatından sonra toparlanıp yazılması meselesi hakkında kafa karışıklıkları*" olduğunu dile getirdiler. Aynı şekilde kesinlikle yanlış ve büyük ölçüde yanlış diyenlerinde yine aynı meseleden dolayı o şıkları işaretleri görüldü. Çalışmaya

katılan öğrencilerin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'in insan eliyle yazılmamış olması meselesi hakkında doğru kanaate sahip olsa dahi, %22,7'lik hangi sebeple bu yanıtları verdikleri öğrenciler tarafından net bir şekilde dile getirilmiştir. Bu bağlamda konu hakkında öğrencilere öğretmenleri tarafından daha detaylı ve dikkatli bir anlatımın yapılması gerektiği görülmektedir.

İlahi kitap tasavvuru başlığı altında öğrencilere yöneltmiş olduğumuz sorulara aldığımız cevaplarla ilahi kitaplara dair tasavvurlarının sıhhatli ve yaşları gereği aldıkları din eğitimiyle paralel doğrultuda olduğu görülmektedir.

2.6.6. Peygamber Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.6. Peygamber Tasavvuru ile İlgili Sorular Frekans Tablosu

Peygamber Tasavvuru ile İlgili Sorular	**Kesinlikle Yanlış**		**Büyük Ölçüde Yanlış**		**Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış**		**Büyük Ölçüde Doğru**		**Kesinlikle Doğru**	
	n	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**	**n**	**%**
Son peygamber Hz. Muhammed'in bütün çağlar için insanlığa mükemmel bir örnek olduğuna inanırım.	3	%0,7	3	%0,7	16	%3,6	94	%21,2	327	%73,8
Peygamberlerin günahsız olduğuna inanıyorum.	28	%6,3	17	%3,8	61	%13,7	116	%26,1	222	%50,0
Peygamberlerin örnekliğinin normal insanların örnekliğinden farklı olduğunu düşünüyorum.	16	%3,6	13	%2,9	82	%18,5	138	%31,1	195	%43,9
Peygamberlerin Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanıyorum.	8	%1,8	1	%0,2	37	%8,3	80	%18,0	318	%71,6

Tablo 2.6.6.' de peygamber tasavvuru ile ilgili sorularının frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Son peygamber Hz. Muhammed'in bütün çağlar için insanlığa mükemmel bir örnek olduğuna inanırım." maddesine 3(%0,7) kesinlikle yanlış, 3(%0,7) büyük ölçüde yanlış, 16(%3,6) kısmen doğru, kısmen yanlış, 94(%21,2) büyük ölçüde doğru, 327(%73,8) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışma grubunun çoğunluğu tarafından Hz. Peygamber'in tüm çağlar ve insanlar için mükemmel örnek olarak kabul edilmesi ile peygamberlik özellikleri ve sıfatlarının öğrenciler tarafından doğru şekilde anlaşılmış ve öğrenilmiş olduğu görülmektedir. Öğrencilere Hz. Peygamber'i hangi yönleri ile örnek aldıklarını sorduğumuzda ise; "Onun bir insan olarak bize olan örnekliği her çağı, dönemi ve konuyu kapsamakta olduğunu. Hz. Peygamber'in biz insanlara örnek olmadığı tek bir noktanın dahi olmadığını. Onu ilk olarak bir insan sonrasında bir çocuk, bir genç ailesi içerisinde eş, baba, dede, akraba olarak daha sonra bir iş adamı, devlet başkanı, öğretmen, kadı/ hâkim olarak, sosyal ilişkilerinde bir dost, yeri geldiğinde bir düşman, komşu olarak, zaman zaman çevreci, hayvansever, dini ve sosyal hayatını dengede yaşayarak bir denge örneği olarak örnek aldıklarını." sıralamışlardır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Peygamberlerin günahsız olduğuna inanıyorum." maddesine 28(%6,3) kesinlikle yanlış, 17(%3,8) büyük ölçüde yanlış, 61(%13,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 116(%26,1) büyük ölçüde doğru, 222(%50) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Peygamberlerin ismet sıfatının anlaşılmasıyla ilgili bazı problemlerin olduğu görülmektedir. Öğrencilerden özellikle kısmen doğru kısmen yanlış diyenlere bu durumu sorduğumuzda ise "Bazen onlarda hatalar yapıyorlar ve hataları karşılığında cezalandırılıyorlar." şeklinde genel bir ifadede bulunmuşlardır. Konuyla ilgili örnek istediğimizde ise "Hz. Yunus'un balığın karnına girmesi hadisesi, Hz. Adem'in cennetten kovulması, Hz. Musa'nın bir kavgada birisini öldürmesi" gibi örnekleri sıralamışlardır.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Peygamberlerin örnekliğinin normal insanların örnekliğinden farklı olduğunu düşünüyorum." maddesine 16(%3,6) kesinlikle yanlış, 13(%2,9) büyük ölçüde yanlış, 82(%18,5) kısmen doğru, kısmen yanlış, 138(%31,1) büyük ölçüde doğru, 195(%43,9) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. İlk sorumuz ile bağlantılı olarak tüm peygamberlerin yaşantılarıyla insanlara olan örnekliğinin normal insanların örneklikliklerinden farklı olması görüşünün çalışma grubunun

çoğunluğu tarafından kabul edildiği görülmüştür. Öğrencilere bu durum ile alakalı görüşlerini sorduğumuzda ise; "Peygamberlerin yalnızca peygamberlik görevleri ile değil insani yönleriyle de dünyada görevlendirilmeleri ve insanlarla birlikle aynı şartlarda yaşamlarını sürdürmüş olmaları insanlara örnek olabilmeleri açısından önemlidir." genel bir ifade olarak bu görüşü dile getirmişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Peygamberlerin Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanıyorum." maddesine 8(%1,8) kesinlikle yanlış, 1(%0,2) büyük ölçüde yanlış, 37(%8,3) kısmen doğru, kısmen yanlış, 80(%18) büyük ölçüde doğru, 318(%71,6) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin cevaplarında görüldüğü üzere çoğunluk peygamberlerin kul ve elçi olduğunu ifade ederek, peygamberlerin hem ilahî hem de beşerî yönünü doğru kavradıkları anlaşılmaktadır.

Sorulara verilen cevaplardan hareketle 11-14 yaş arası öğrenci grubunun genel itibariyle peygamber inancıyla ilgili bir problemleri olmadığı görülmektedir. Bunun yanında öğrencilerin peygamberlerin örnekliği ile insanların örneklikleri arasında farkı doğru kavradıkları anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in her alanda insanlara en güzel örnek olduğu konusunun sıhhatli şekilde kavrandığı ve peygamberlerin ilahî beşerî yönlerinin dengeli biçimde kavrandığı anlaşılmaktadır.

2.6.7. Ahiret Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.7. Ahiret Tasavvuru ile İlgili Soruların Frekans Tablosu

Ahiret Tasavvuru ile İlgili Sorular	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	N	%	n	%	N	%	n	%	n	%
Bir kimsenin benim dinimden farklı bir dine/inanca sahip olması onunla arkadaşlığımı hiç etkilemez.	27	%6,1	29	%6,5	70	%15,8	118	%26,6	200	%45,0
İslam'ın dünya ve ahiret arasında	5	%1,1	5	%1,1	56	%12,6	118	%26,6	260	%58,6

mükemmel bir denge kurduğuna inanırım.										
İyi bir insan olarak cennete girebileceğime inanıyorum.	11	%2,5	14	%3,2	128	%28,8	153	%34,5	138	%31,1
Allah'ın kâinatı belli bir düzen çerçevesinde yarattığını düşünüyorum.	3	%0,7	1	%0,2	33	%7,4	94	%21,2	313	%70,5
Cennet ve cehennemin olması beni iyiliğe teşvik ediyor.	16	%3,6	7	%1,6	52	%11,7	115	%26,0	253	%57,1
Allah'ın kâinatı başı boş bırakmadığını düşünüyorum.	35	%7,9	10	%2,3	27	%6,1	85	%19,2	285	%64,5
Cennete girmek için Müslüman olmam gerektiğini düşünüyorum.	33	%7,4	23	%5,2	66	%14,9	105	%23,6	217	%48,9

Tablo 2.6.7.' de Ahiret tasavvuru ile ilgili soruların frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Bir kimsenin benim dinimden farklı bir dine/inanca sahip olması onunla arkadaşlığımı hiç etkilemez." maddesine 27(%6,1) kesinlikle yanlış, 29(%6,5) büyük ölçüde yanlış, 70(%15,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 118(%26,6) büyük ölçüde doğru, 200(%45) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Soruya verilen cevapların dağılımına baktığımızda kesin bir çoğunluktan bahsetmek mümkün değildir. Arkadaşlığımızı etkilemez diyenlere sorduğumuz da "Online oyunlarda genellikle yabancı uyruklu kimselerle denk gelip arkadaş olabiliyoruz. Bu arkadaşlıklarımız sanal olarak ilerliyor." diyerek bir açıklamada bulunmuşlardır. Arkadaşlıklarının sanal olarak ilerlemesi ve sosyal hayatta birbirleriyle iletişim halinde olmadıkları için yaşantılarının ve inanışlarının farklılığı onların bu arkadaş ilişkisinin devam etmesinde etkili bir rol oynamaktadır. Bir diğer grup ise "Hz. Peygamber'de Yahudi ve Hristiyanlarla iletişim halindeydi. Özellikle Yahudilerle Medine'de ortak bir hayat sürmüşlerdi. Biz de onun gibi farklı inanışlara sahip kimselerle iletişim içerisinde olabiliriz." cevabını vermişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "İslam'ın dünya ve ahiret arasında mükemmel bir denge kurduğuna inanırım." maddesine 5(%1,1) kesinlikle yanlış, 5(%1,1) büyük ölçüde yanlış, 56(%12,6) kısmen doğru, kısmen yanlış, 118(%26,6) büyük ölçüde doğru, 260(%58,6) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin yüksek çoğunluğu İslam dininin insan hayatında bir denge oluşturmuş olduğu kanaatindedir. Bu kanaatteki öğrencilere, neden böyle düşündüklerini sorduğumuzda ise; "İslâm dininin sosyal bir din olduğunu ve İslamiyet'in hayatımızın her yerini düzenlemekle birlikte neyi, ne zaman, nasıl yapacağımızı da en güzel örnek olan Hz. Peygamber ile öğrenmiş olduklarını", "Günümüzü planlarken ailemize, işimize, komşumuza, arkadaşımıza zaman ayırdığımız gibi bir kul olarak Allah'a da zaman ayırmamız gerekiyor ve diğer dinlerde olduğu gibi ibadet için sosyal hayattan ayrılmamıza gerek kalmıyor." şeklinde yorumlarda bulundular. Öğrencilerden aldığımız diğer bir yanıt ise; "İslâm dini bizi daha da sosyal kılıyor. Vakit namazlarında olmasa dahi Cuma namazlarında bölgedeki Müslümanları bir araya topluyor. Ramazan aylarında iftar, sahur ve teravih namazlarında ve bayram namazında bir arada oluyoruz." demişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "İyi bir insan olarak cennete girebileceğime inanıyorum." maddesine 11(%2,5) kesinlikle yanlış, 14(%3,2) büyük ölçüde yanlış, 128(%28,8) kısmen doğru, kısmen yanlış, 153(%34,5) büyük ölçüde doğru, 138(%31,1) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin cevaplarına baktığımızda yalnızca iyi bir insan olmanın cennete girebilmede etkili olmadığını bildikleri görülmektedir. Bu konuda kesinlikle yanlış, büyük ölçüde yanlış ve çekimser yaklaşanların düşüncelerini sorduğumuzda ise "*Evet iyi bir insan olmak gerekir ama Müslüman da olmalıyız*.", "*İyi bir Müslüman olmalıyız ki cennete girebilelim.*", "*Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak cennete girebiliriz*.", "*Her iyi insan cennete giremez, Allah'a inanması da gerekir.*" şeklinde yanıtlar almış olduk. Aldığımız yanıtlar doğrultusunda görmekteyiz ki öğrencilerin %34,5'i kişinin imanı olmadığı sürece yaptığı hiçbir iyiliğin ahirette onun için bir karşılığı olmayacağını biliyor ve yalnızca iyi bir insan ya da yalnızca Müslüman olmanın da cennete girmek için yeterli olmadığı görüşündedirler. %65,6'lık bir kısım ise tam tersi olarak cennete girebilmek için tek şartın iyi bir insan olmanın yeterli olduğu görüşündedirler.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Allah’ın kâinatı belli bir düzen çerçevesinde yarattığını düşünüyorum.” maddesine 3(%0,7) kesinlikle yanlış, 1(%0,2) büyük ölçüde yanlış, 33(%7,4) kısmen doğru, kısmen yanlış, 94(%21,2) büyük ölçüde doğru, 313(%70,5) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Beklenilenin aksine 11-14 yaş grubu arasındaki öğrenciler tüm kâinatın bir düzen içerisinde yaratıldığı kanaatindedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Cennet ve cehennemin olması beni iyiliğe teşvik ediyor.” maddesine 16(%3,6) kesinlikle yanlış, 7(%1,6) büyük ölçüde yanlış, 52(%11,7) kısmen doğru, kısmen yanlış, 115(%26) büyük ölçüde doğru, 253(%57,1) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. 11-14 yaş dönemi çocuklarında somuttan soyuta geçiş dönemi söz konusudur. Bu bağlamda cennet cehennem gibi kavramları tam anlayamamakla birlikte Allah’ın onları yaratma sebebini ve cennetin ve cehennemin amacını en azından asgari düzeyde anlayabilmektedirler. Allah’ın emir ve yasaklarına uyan iyi insanların cennete gidebileceğini tam tersi olarak Allah’ın emir ve yasaklarına uymayıp O’na asilik edenlerin cehenneme gidebileceğini düşünmektedirler.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Allah’ın kâinatı başıboş bırakmadığını düşünüyorum” maddesine 35(%7,9) kesinlikle yanlış, 10(%2,3) büyük ölçüde yanlış, 27(%6,1) kısmen doğru, kısmen yanlış, 85(%19,2) büyük ölçüde doğru, 285(%64,5) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Dördüncü soruya verilen cevaplarla bu soruya verilen cevapların paralellik gösterdikleri görülmektedir. Allah’ın kâinatı belli bir çerçevede yaratığı devamında ise onu başı boş bırakmadığı düşüncesinin 11-14 yaş arası öğrenciler tarafından yüksek oranda kabul gördüğünü görmekteyiz. Bu bağlamda gerekirse sanılanın aksine gençlerde deizme karşı bir sempati ya da düşünceleri benimseme gibi bir durum söz konusu değildir. Deizmin karşımıza çıkarmış olduğu bir Tanrı vardır ama evreni yaratıp gitti söylemi açık bir şekilde reddedilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Cennete girmek için Müslüman olmam gerektiğini düşünüyorum.” maddesine 33(%7,4) kesinlikle yanlış, 23(%5,2) büyük ölçüde yanlış, 66(%14,9) kısmen doğru, kısmen yanlış, 105(%23,6) büyük ölçüde doğru, 217(%48,9) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Sorumuzda öğrencide ölçmek istediğimiz şey, öğrencinin cennet tasavvuru ve cennete girmek için kişide olmasını beklediği

özelliklerdir. Çalışmaya katılmış olan öğrencilerin çoğunluğu Müslüman olmayı cennete girmeye şart olarak görmektedirler. Daha önceki sorumuzda da verdikleri cevaplar doğrultusunda aslında yalnız Müslüman olmanın da değil Allah'ın emir ve yasaklarına uyan ve hayırlı işler yapan iyi bir Müslüman olması gerektiği kanaatindedirler.

Ahiret Tasavvuru başlığı altında öğrencilere sormuş olduğumuz sorularda, 11-14 yaş grubu çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde bulunan araştırma grubumuzdaki gençlerin çoğunluğunun verdikleri cevaplarla; dünya ve ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi yorumlayabildiklerini, Allah'ın adil, merhametli ve affedici olması ile ahiret arasında ilişkiyi kurabildiklerini, yaş grubu özelinde istenilen ahiret tasavvurunun oluşmuş olduğunu ve sorular içerisinde Allah ve Müslüman tasavvurunun genel itibariyle doğru ve İslâm akaidine uygun biçimde şekillenmiş olduğu görülmektedir.

2.6.8. Kader Tasavvuru ile İlgili Sorular

Tablo 2.6.8. Kader Tasavvuru ile İlgili Sorular Frekans Tablosu

Kader Tasavvuru ile İlgili Sorular	Kesinlikle Yanlış		Büyük Ölçüde Yanlış		Kısmen Doğru, Kısmen Yanlış		Büyük Ölçüde Doğru		Kesinlikle Doğru	
	n	%	n	%	N	%	n	%	n	%
Allah'a olan inancımın yaşadığım tüm sıkıntıların üstesinden gelmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum.	8	%1,8	11	%2,5	49	%11,0	139	%31,3	237	%53,4
Başıma gelen iyiliklerin de kötülüklerin de Allah'tan olduğuna inanırım.	12	%2,7	15	%3,4	75	%16,9	114	%25,7	228	%51,4
Başıma gelen kötü olaylarda isyan etmem.	24	%5,4	36	%8,1	118	%26,6	130	%29,3	136	%30,6

Bir hastalığa yakalandığımda, bir zorluk ya da sıkıntı ile karşılaştığımda Allah'a daha çok dua ederim.	5	%1,1	14	%3,2	58	%13,1	125	%28,2	242	%54,5

Tablo 2.6.8.' de Kader tasavvuru ile ilgili soruların frekans tablosu verilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Allah'a olan inancımın yaşadığım tüm sıkıntıların üstesinden gelmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum" maddesine 8(%1,8) kesinlikle yanlış, 11(%2,5) büyük ölçüde yanlış, 49(%11) kısmen doğru, kısmen yanlış, 139(%31,3) büyük ölçüde doğru, 237(%53,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Öğrencilerin Allah'a olan inançlarının, günlük yaşamda karşılarına çıkan sorunlara karşı onları daha dirayetli ve sorunla başa çıkmak konusunda daha başarılı olduklarını verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. Soruyla ilgili olarak "Allah'a olan inancının sorunlarla başa çıkmanda nasıl bir etkisi vardır?" diye sorduğumuzda aldığımız cevaplarda bize bunu göstermektedir. "Başıma gelen kötü şeylerin de iyi şeyler gibi Allah'tan geldiğini bildiğim için sabırlı olmaya çalışıyorum.", "Bazen kötü şeyler yaşadığımda imtihan olduğunu düşünüyorum ve kötü şeyler söylemiyorum.", "Kötü şeyler yaşadığım zaman Allah'a dua ediyorum, kısa zaman içinde geçiyor." "Sıkıntılı zamanlarda Allah'a dua ettiğimde içimde bir ferahlık oluyor.", "Hastalandığım zaman ya da sınava girmeden önce çok korkuyorum ve Allah'a dua etmek bana kendimi iyi hissettiriyor." öğrencilerden aldığımız cevaplar genel itibariyle hemen hemen aynı içeriktedir. Bir zorlukla karşılaştıkları zamanlarda Allah'a dua etmenin ya da o sıkıntılı durumun zaten Allah'tan geldiğinin farkında olmalarıyla birlikte yine sıkıntının çözümünü O'nda aramaları inançlarında ne denli samimi olduklarının işaretidir.

Çalışmaya katılan öğrenciler "Başıma gelen iyiliklerin de kötülüklerin de Allah'tan olduğuna inanırım." maddesine 12(%2,7) kesinlikle yanlış, 15(%3,4) büyük ölçüde yanlış, 75(%16,9) kısmen doğru, kısmen yanlış, 114(%25,7) büyük ölçüde doğru, 228(%51,4) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Bir önceki soruyla cevapların paralel olarak yanıtlandığı görmekteyiz. Çalışma grubundaki öğrencilerin çoğunluğunun başlarına gelmiş olan iyiliklerin de kötülüklerin de Allah'tan geldiğini bilmekte ve bu sebeple iyilikler için şükür, zorluklar için ise sabretmekte olduğu görülmektedir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Başıma gelen kötü olaylarda isyan etmem.” maddesine 24(%5,4) kesinlikle yanlış, 36(%8,1) büyük ölçüde yanlış, 118(%26,6) kısmen doğru, kısmen yanlış, 130(%29,3) büyük ölçüde doğru, 136(%30,6) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışma grubundaki öğrenciler zor olmakla birlikte kötü olaylar karşısında sabırlı davranmaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Konuyla ilgili özellikle kısmen doğru kısmen yanlış şıkkını işaretleyen öğrencilere, ki bu öğrencilerin büyük bir çoğunluğu 11 yaş grubundadır, işaretleme sebebini sorduğumuzda ise “Her zaman isyan etmeden duramıyorum. Bazen neden sadece benim başıma kötülükler geldiğini merak ediyorum.”, “Her zaman olmasa da bazen çok kötü şeyler olabiliyor. Bu yüzden isyan edebiliyorum.”, “Allah’ın bizi sevdiğini biliyorum ama üzüldüğüm zamanlarda şikâyet ediyorum.” şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Çalışmaya katılan öğrenciler “Bir hastalığa yakalandığımda, bir zorluk ya da sıkıntı ile karşılaştığımda Allah’a daha çok dua ederim.” maddesine 5(%1,1) kesinlikle yanlış, 14(%3,2) büyük ölçüde yanlış, 58(%13,1) kısmen doğru, kısmen yanlış, 125(%28,2) büyük ölçüde doğru, 242(%54,5) kesinlikle doğru cevabını vermişlerdir. Çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunluğunun verdiği yanıtlar ve soruya ek olarak yazdıkları ortak değerlendirme doğrultusunda yalnızca kendileri için değil aile üyeleri için de aynı tutum içerisinde olduklarını öğrenmiş olduk. 11-14 yaş arasında bulunan çalışma grubumuzdaki öğrencilerimiz bir sıkıntı ile karşılaştıklarında Allah’a sığınmayı ve O’na dua etmeyi kendileri için daha huzur verici, rahatlatıcı bulmaları sebebiyle böyle zor vakitlerde Allah’a daha da çok dua etme ihtiyacı duymakta olduklarını bildirdiler. Bu bağlamda Allah’a dua ettiklerinde onları dinleyen, gözeten ve onlara yardımcı olmak için orada her daim hazır bekleyen bir yaratıcının olması düşüncesi çocukları psikolojik olarak rahat hissettirmektedir denilebilir.

Genel itibariyle kader tasavvuru başlığı altında öğrencilere yöneltmiş olduğumuz sorulara aldığımız cevaplar doğrultusunda; ortaokul öğrencilerinin kader tasavvurlarının sıhhatli ve yaşları gereği aldıkları din eğitimiyle paralel doğrultuda olduğu görülmektedir. Öğrencilerimizin cevaplarıyla kader ve kaza tasavvurlarının yanında Allah tasavvurlarına dair daha da derin bilgilere sahip olundu. Öğrenciler başlarına gelen ya da yakınlarının başlarına gelmiş olan kötü olaylar karşısında Allah’a

daha çok dua ettiklerini ya da bir imtihan olduğu düşüncesi ile sabır gösterdiklerini dile getirmişlerdir.

2.7. Değerlendirme

Bireylerin gelişim dönemleri içerisinde inanç tasavvurlarında değişkenlik olabilir. Bir kişinin çocukluk dönemindeki Allah tasavvuruyla yetişkinlik dönemi Allah tasavvuru arasında bariz farklar söz konusudur. Bu sebeple insan gelişiminin her safhasında inanç esaslarına dair tasavvurun incelenmesi gerekmektedir. Öğrencilerin, her bir gelişim safhasında temel İslâm inançlarına dair algılarının arasındaki bariz farklılıkların bilinmesi özellikle din eğitimi alanında çalışan ve her kademede öğrenciye din eğitimi veren kimseler için katkı sağlayacaktır.

Araştırmada 11-14 yaş arası öğrenciler ele alınmıştır. Piaget[139]'e göre bu yaş aralığı somut düşünceden soyut düşünceye geçişin başladığı dönemlerdir. Araştırmamızda bu yaş aralığında bulunan çocukların temel İslâm inançlarını genel itibariyle zihinlerinde nasıl yerleştirdiklerini; Allah, melek, peygamber, kutsal kitap, ahiret, kader gibi kavramların zihinlerinde nasıl yer aldığını ve hayatlarına nasıl etkileri olduğu görülmektedir.

Ahlak gelişimi; kişinin doğduğu andan itibaren ailesinden ve içinde yaşadığı toplumdan görüp öğrendiği, beğenilen ve kabul edilen davranışları tercih etmesi ile kişinin kendi değer yargılarını oluşturmuş olduğu süreçtir. Birey, toplum içerisindeki davranışlarına gelen tepkilerle neyi nasıl yapması gerektiğini belirler. Toplumda büyüklerine karşı saygılı olmayı, birinden gizli onun eşyalarını almaması gerektiği, doğru sözlü olması gerektiği gibi bilgileri tecrübeleriyle öğrenerek ahlak kurallarının temelini oluşturmuş olur. İslâm ahlakının temelini ise Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in sünneti, icma', kıyas, örf ve âdetler oluşturmaktadır.

Çocukların ahlaki gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden birisi ailedir. Çocuk küçük yaştan itibaren neyin doğru neyin yanlış olduğunu ilk olarak aile içerisinde anne ve babasının tepkileriyle öğrenir. Sonrasında ise içinde büyüdüğü toplum ve okul gibi

[139] Jean Piaget, Psikolog, Bilişsel gelişim kuramcısı.

faktörlerle topluma göre ahlakını geliştirir. Çocuk öncelikli olarak bir davranışın neden iyi ya da neden kötü olduğunu bilmelidir. Davranışın neden yapılması ya da yapılmaması gerektiğini öğrenen çocuktan ahlaklı olması beklenir.

Kohlberg[140]'e göre ahlaki gelişim süreci içerisinde kişinin bir dine ya da dinsizliğe bağlı olmadan bütün kültürlerde ortak olan adalet, eşitlik, sevgi, saygı, otorite gibi aynı ahlakî kavramlar kullanılmaktadır.[141]

Kohlberg'in ahlakî gelişim kuramının ilk aşaması olan gelenek öncesi dönemde, çocuğun aileden almış olduğu eğitim; ceza ve itaat eğitimidir. Çocuk yalnızca fiziksel olarak karşılığını gördüğü davranışlara göre değerlendirme yapar, olayların asıl sebepleri önemli değildir. Bu dönemdeki çocuk otoriteye önem verdiği için de fiziksel olayın arkasındaki güce itaat etmek istemektedir.[142]

Gelenek öncesi dönemin ikinci aşamasında, araçsal ilişkiler eğilimi yer alır. Çocuk bu aşamada başkalarını da fark etmekle birlikte eşitlik üzerinde durur. İyinin ve kötünün eşit paylaşımı ahlak anlayışının temel taşını oluşturur. Yine de önceliği kendine ve ihtiyaçlarına tanır. Düşünce yapısı gereği hala daha somut evrede olan çocuk bu aşamada ona ahlaki değerlerin çizgilerini belirleyen otoritenin de hata yapabildiğinin farkına varır. Bu sebeple ahlak kavramı, göreceli bir hal alır.[143]

Çocuktaki ahlakî gelişimi etkileyen bir diğer şey ise sosyal öğrenmedir. Özellikle dinî bilgiler ilk olarak bu şekilde öğrenilmektedir. Çocuğun doğduğu ailede namaz kılınıyorsa, çocukta namaz kılma eğilimindedir. Aile oruç tutuyorsa çocuk yaşı gereği daha tutmasa dahi sahura kalkmak istemektedir. Ailesi ile ortak bir etkileşim alanı bulmaktadır. Sosyal öğrenme denilen şey de tam olarak bunu içermektedir. Çocuk ilk olarak gördüğünü yapar. Çocuğun bir şeyi davranış haline getirebilmesi için sırasıyla; öğrenme, model öğrenme, model alma ve taklidi sırasıyla uygulamaktadır. Çocuğa göre neyin doğru neyin yanlış olduğunun kaynağı da model aldığı kişidir.

---

[140] Lawrence Kohlberg, Psikolog, Ahlak gelişimi kuramcısı.

[141] Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, Ankara: İmge Yay., 1995, s. 137.

[142] Nermin Çiftçi, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 / 1, s. 43-76.

[143] Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2007, s. 76.

Kur'an-ı Kerim bir insan modeli ortaya koyar, bu kâmil insanı oluşturabilmek için temelden çocukluktan eğitime başlanması gerekmektedir. Çocuğa verilecek olan eğitimin temelinde; sevgi, hoşgörü, yumuşak tavır, güzel söz, kalpleri ısındırma, düşündürme, ödüllendirme, cezalandırma ve sabırdır. Bu temelleri başta Hz. Peygamber olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de kıssaları yer alan peygamberlerle ilgili verilen bilgilerden yola çıkarak oluşturabiliriz.[144]

Din eğitiminin temelleri, İslamiyet'in iki temel unsuru olan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayanmaktadır. Genel itibariyle baktığımız zaman bu iki kaynakta din eğitimde izlenen temel yöntem ise emir ve nehiy şeklindedir. Bu bağlamda gösterilecek en uygun örnek Kur'an-ı Kerim'den Lokman Suresidir. Sonrasında geleneğimizde önemli bir yere sahip olan Gazzali'nin din eğitimi alanında yazmış olduğu Eyyühe'l Veled isimli eserinde bu yöntemi görmekteyiz. Gazzali'nin eserine baktığımız zaman yer yer Lokman Suresindeki öğüte başlangıç kısmı ve öğüt verme şeklinde benzerlikler görmekteyiz. Her ikisi de karşısındakine sevgiyle yaklaşmak amacıyla "Yavrucuğum"[145] ifadesi ile başlamaktadır. Bunun yanında yumuşak bir tarzda din eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği hususunda bize örneklik göstermektedirler.

Eyyühe'l Veled'i incelediğimiz de kullanılan dil bakımından özellikle soyut kavramları henüz tam zihnine yerleştiremeyen çocukluk dönemindeki öğrenciler için temsil ve metaforik[146] anlatım yöntemleri kullanılmıştır. Henüz soyut kavramları kavrayamayan çocukların özellikle dinî eğitim alırken meselelerin zihninde daha uygun biçimde yerleşebilmesi için eserde olduğu gibi zihni yormayan, açık ve anlaşılır şekilde temsillerde bulunmuştur. Esere genel hatlarıyla baktığımız zaman gördüğümüz diğer eğitim metotlarıyla da çocuğa din eğitiminin nasıl verilmesi gerektiği hakkında bir taslak zihnimizde belirlenmiş oluyor. Gazzali eserinde hikâye metodunu kullanarak verdiği öğütlerin çocuğun zihninde yer sahibi olmasını hedefliyor. Yer yer kendisi sorular sorup doğru cevapları kendisi vererek çocuğa bu soruların cevaplarını tekrar

---

[144] Celal Kırca, "Kuran'a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, 1996, s. 43.

[145] وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ ۗاِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ Lokman Suresi 31/13.

[146] İfade içinde açıklayıcı, düşündürücü, hatırlatıcı veya anlamayı kolaylaştırıcı bir öge olması amacıyla kullanılan yöntemdir.

tekrar ezberletiyor. İyiliğe, doğruluğa, güzelliğe, Allah'ın emirlerine teşvik ederken bir yandan da kötülükten, yanlıştan ve Allah'ın yasaklarından sakındırmaya çalışıyor. Aynı zamanda eserde meseleler ile alakalı olan atasözlerine de yer veren Gazzali çocuğun zihin dünyasında günlük hayatta sıklıkla kullanılan sözcükler ile dini meselelerin hayatımızdan ayrı olmayıp, aksine günlük yaşantımıza yön veren asıl unsur olduğunu da yerleştirmiş olmaktadır. Son olarak ise din eğitiminin temel taşı olan ve Hz. Peygamber'in de sıklıkla kullanmış olduğu sevdirme ve öğütlerle ikna yöntemini eserinde sıklıkla kullanıyor. Din eğitimi verilirken bu yöntem temelinden hareketle yapılması gerektiğini de bizlere göstermiş olmaktadır.

Eserden hareketle, günümüz pedagojik eğitim modeline oldukça yakın olduğunu söylemek mümkündür. Çalışma grubumuz özelinde baktığımızda ise bu dönemlerinde çocukların algılamakta zorlandıkları bazı dinî kavramların sıhhatli şekilde algılanması ve öğrenilmesi eğitimi verenler açısından da oldukça zorlayıcıdır. Eyyühe'l Veled ile eğitimcilere ve ailelere de din eğitimin küçük yaştan itibaren nasıl verilmesi gerektiği hakkında ışık tutulmaktadır.

Araştırmamızda çocuğun dinî ve ahlakî gelişim dönemini etkileyen durumdan hareketle, birey için kritik sayılan dönemlerden olan somut düşünmeden soyut düşünmeye geçiş döneminde nelere dikkat ederek bu yaş aralığındaki çocuğa eğitim vermemiz gerektiği anlaşılmaktadır. Sağlıklı bir inanç ve ahlak sistemine sahip olan bireylerin yetiştirilebilmesi için doğumdan itibaren çocuğun, ailesinin, sosyal çevresinin ve okulunun etkileri önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda çocukların sağlıklı dinî gelişiminin sağlanabilmesi için tüm bu çevrenin tutarlı ve uyum içerisinde olması gerekir.

Araştırma grubumuza baktığımızda bu uyumun ve tutarlılığın öğrenciler için sağlanmış olduğunu çoğunluğunun verdikleri cevaplardan anlaşılmaktadır. İslâm inanç esaslarına dair tasavvurlarının yaşları gereği almış oldukları dinî eğitimlerden yeteri düzeyde ve sıhhatli olduğunu söylemek mümkündür. Dinî eğitim aldıkları kaynaklara baktığımızda ise aile, okul, Kur'an-ı Kerim kursu, aile büyükleri gibi hayatlarının birden çok noktasında maruz kaldıkları sıhhatli bilgilerin bu sonuçları almamızda önemli faktörler olduğunu da görmekteyiz.

SONUÇ

İnsan, her daim kendinden daha üst bir varlığın varlığını bilmeye ve O'na inanmaya kendini muhtaç hisseden bir varlık olmuştur. Özellikle kendi acziyetini hissettiği durumlarda, çaresiz zamanlarında aşkın bir varlığı, ilahi bir gücü araması bu sebeptendir. İnsan, yaratılışı gereği üstün bir varlığın onu her daim gözettiğini ve zor, sıkıntılı zamanlarında başvurabileceği, el açıp yardım dileyebileceği bir yüce gücü aramaktadır. İnsanlık tarihi incelendiği takdirde kişilerin ve toplumların her daim bir güven arayışında olduklarını, sığınma ve bağlanma ihtiyacının olduğunu, yüce bir güce inanma isteği içerisinde olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda baktığımız zaman ise insanın dinî bir eğilim içerisinde doğmuş olduğunu ve inanma ihtiyacını giderebilmek için de onu yaratıp bu dünyada görevlendirmiş olan yaratıcısı yüce Allah'ı tanımaya ve bilmeye çalışmaktadır.

Nitelikli Müslüman olma yolunda mertebe kat etmek, İslâm, takva ve ihsan olmak üzere dört boyutlu bir gelişim süreciyle mümkün olur. Sıralamış olduğumuz dört boyutta mesafe kat etmiş olan Müslüman ise hem kendisi salih bir kul olur hem de toplum içinde çevresini hayra yönlendiren ve kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışan bir kimse haline gelir. Bu durumun İslamî literatürdeki karşılığı ise "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker" dir.

Tezimizde öncelikle Müslüman olmanın esasını teşkil eden iman meselesi ele alınmıştır. İman meselesi ile bağlantılı olarak iman ve İslâm, iman ve insan, iman ve amel başlıklarıyla insanın kemâl sürecinde bu unsurların yerini tartıştık. Tezimizin devamında İslâm inanç esaslarına temas ettikten sonra özellikle 11-14 yaş arası gençlerin inanç esaslarına dair tasavvurlarına katkı sağlayacak bir çerçeve oluşturmaya çalıştık. Anket sonuçlarını bu çerçeve bağlamında yorumlamaya gayret ettik.

Allah tasavvuru başlığı altında öğrencilere yöneltmiş olduğumuz sorulardan çıkardığımız sonuca göre öğrencilerin gelişim evrelerine göre yaşları gereği Allah'ı sıfatları ve sıfatlarının tecellileri bağlamındaki tasavvurlarının yeterli seviyede olduğu kanaatine ulaştık. Öğrencilerin çoğunluğu Allah'ın sıfatları, varlığı ve birliği konularında müspet bir tavır ortaya koymuşlarıdır. Allah'ın evreni ve kâinatı en

mükemmel şekilde yaratmış olduğu ve kâinatı başı boş bırakmadığı konusunda da yaygın bir kabul dikkati çekmektedir.

Öğrencilerin melekler ile alakalı olarak sıfat ve özelliklerini doğru şekilde zihinlerine yerleştirmeleri konusunda da belli bir şuur düzeyine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu yaş grubu özelinde melek gibi tamamen soyut bir varlık ile ilgili cevaplarıyla meleklerin görevleri ve niteliklerinin öğretmenleri ve aileleri tarafından yeterli derecede çocuklara aktarıldığı kanaati hasıl olmuştur. Bunun yanında melekler konusundaki yanlış algılarda ise bir takım problemli medya içeriklerinin etkili olduğu anlaşılmıştır.

İlahi kitap tasavvuru başlığı altında öğrencilere yöneltmiş olduğumuz sorular ile, yukarıda da bahsettiğimiz gibi izlenilen medyatik içerikler ve sosyal medyanın hem olumlu hem de olumsuz tesirleri olduğu anlaşılmıştır.

Öğrencilere peygamber tasavvurlarıyla alakalı olarak yöneltmiş olduğumuz sorular ile, öğrencilerin peygamberlerin görev ve sorumluluklarını beklenilen düzeyde algıladıklarını ve genelde tüm peygamberlerin özel de ise Hz. Peygamber'in insanlar için en güzel örnek olduğunu bildiklerini, kendi hayatlarında da Hz. Peygamber'i örnek aldıklarını verdikleri cevaplardan anlamaktayız.

Öğrencilere yöneltmiş olduğumuz Ahiret tasavvuruyla alakalı sorularda, öğrencilerin dünya ve ahiret hayatı arasındaki ilişkiyi yorumlayabildiklerini, Allah'ın adil, merhametli ve affedici olmasıyla ahiret inancı arasındaki ilişkiyi kavradıkları kanaatindeyiz.

Kader tasavvuruyla ilgili olarak, öğrencilerin kendi başlarına gelen ya da yakınlarının başlarına gelmiş olan kötü olaylar karşısında Allah ile olan bağlarının daha da kuvvetlendiğini dile getirmiş olmaları kader tasavvurlarının yanında Allah tasavvurları hakkında da bize bilgi vermiş olmaktadır. Hem ailelerinden aldıkları hem de okul ve Kur'an-ı Kerim kurslarından aldıkları eğitimler doğrultusunda 11-14 yaş arası çocuklar için kader tasavvurlarının beklenilen düzeyde olduğu kanaatindeyiz.

Çalışma grubumuz olan 11-14 yaş arası öğrencilerin İslâm inanç esaslarını zihinlerinde tasavvur edememeleri ve yetişkin bireylerde olduğu şekliyle muhakeme

yeteneğine sahip olmamaları sebebiyle verdikleri cevaplardan yola çıkarak genel itibariyle taklidi iman basamağında kaldıklarını görmekteyiz. Verdikleri cevaplarda din eğitimini ilk aldıkları kurum olan ailelerinin oldukça etkili olduğu ve devamında dinî eğitim aldıkları okulları, devam etikleri çeşitli kursları ve yaşadıkları çevreden de olumlu yönde etkiledikleri anlaşılmıştır.

Öğrencilerin özellikle okullarında almış oldukları din eğitimlerinin inanç esaslarına dair tasavvurları üzerinde olumlu etkileri olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin inanç tasavvurları ile okullarında verilen din kültürü ve ahlak bilgisi müfredatının büyük ölçüde örtüştüğü ve bazı istisnalar dışında istenilen ve beklenilen düzeye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Çalışma 2022-2023 eğitim öğretim yılı içerisinde yalnızca Antalya ilindeki dört ilçede ve sosyokültürel açıdan çeşitlilik arz eden ortaokullarda eğitim gören 444 öğrenci ile yapılmıştır. Farklı denek grupları ve farklı zaman dilimleri içerisinde yapılacak olan çalışmaların alana katkı sunacağı ve zaman içerisindeki değişimleri gözlemleme ve kıyaslamalar yapma imkânı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul 2020.

Altaytaş, Muhammed, "Genel Olarak Din ve İslam", *İslâm İnanç Esasları*, ed. Salih Sabri Yavuz- Faruk Sancar, İstanbul 2018.

Arslan, Hulusi – Bozkurt, Mustafa, *Sistematik Kelâm,* 2. Baskı, Ankara, Ekim 2016.

Ayaz Yılmaz, Semra, *İmam Hatip Ortaokulu Öğrencilerinde Allah Tasavvuru: İstanbul/ Esenler İlçesi Örneği*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.

Baktır, Murat, "İmanın Temellendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C.6, Sayı:2, Aralık 2002.

Bergson, Henri, *Ahlak ile Dinin İki Kaynağı*, çev. Mukadder Yakupoğlu. İstanbul 2020.

Bolay, Süleyman Hayri, "Akıl". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989.

Çağırıcı, Mustafa, "Ahlâk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989.

Çağırıcı, Mustafa, "Gazzali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996.

Çayır, Celal, "Çocuklarda Tanrı Tasavvuru Üzerine Bir Araştırma", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, 2013.

Çiftçi, Nermin, "Kohlberg'in Bilişsel Ahlak Gelişimi Teorisi: Ahlak ve Demokrasi Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi* C.1, Sayı: 1.

Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı,* İstanbul 2013.

Dalkıran. Sayın. – Baykan, Deniz, "Gazzali'nin İman- Amel Anlayışı", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Sayı: 85, Kış 2021.

Ebû Hanîfe. *el-Fıkhü'l-Ekber*, çev. Hamza Yaman, 2017.

Elkind, David, "The Origins of Religion in The Child", *Review of Research* 12/1 1970.

Erdem, Engin, "Ebû Hanife'nin İman Anlayışı Üzerine Bazı Felsefî Mülahazalar", *Diyanet İlmi Dergi*, 56/4, Aralık 2020.

Esen, Muammer, "İman Kavramı Üzeri", *AÜİFD* XLIX, C. I, 2008.

Fromm, Erich, *Psikanaliz ve Din*, çev. Aydın Arıtan, İstanbul, 1993.

Gaznevî, *Kitâbu Usûli'd- Dîn*, çev. Hafzullah Genç, Ankara 2021.

Gazzâlî, *İman Kitab*ı, çev. Ayhan Ak. İstanbul 2009.

Jung, Carl Gustav, *Psikoloji ve Din*, çev. Cengiz Şişman, İstanbul, 2010.

Kandemir, Sibel- Toprak Hatice K., "Gençlerin Dini Referans Dünyası ve Dijital Medya", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakltesi Dergisi*, 2023.

Karaağaç Hilmi, "İtikadî Mezheplerde İman-İslâm İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/ 2, 2012/2.

Karaca, Faruk, *Dinî Gelişim Teorileri*, İstanbul 2007.

Karasar, Niyazi, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara 2016.

Karaman, Hayrettin –Çağırıcı, Mustafa –Dönmez, İbrahim Kâfi –Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, Ankara 2020.

Kaya, Mahmut, "Tasavvur". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011.

Kıral, Bilgen, ''Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi'', *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Journal of Social Sciences Institute* 15, 2020.

Kırca, Celal, "Kuran'a Göre Çocukların Talim ve Terbiyesinde Takip Edilecek Esaslar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı: 9, 1996.

Koç, Ahmet, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, 2008.

Kurt, Hasan, "Sistematik Kelam Açısından İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Akaid Risalelerinde İman Esasları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. XV Sayı: 1, 2011.

Kutluyer, İlhan, "Düşünme", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994.

Madazlı, Ahmet, "Kur'an Okumaktan Maksat Tedebbür ve Tezekkür", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(2).

Mutçalı, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

Müftüoğlu, Mehmet, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, İstanbul 2016.

Onur, Bekir, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, Ankara 1995.

Özler, Mevlüt, "Tevhid", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012.

Peker, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, İstanbul 2012.

Sinanoğlu, Mustafa, "İslâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001.

Sinanoğlu, Mustafa, "İman", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000.

Şentürk, Habil, "Dini Gelişim Psikolojisi", *Diyanet İlmi Dergi* 31/4 1995.

Şentürk, Habil, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul, 2013.

TDK (Türk Dil Kurumu), Ankara 2015.

Teftâzâni, *Şerhu'l Makasıd*.

Tümer, Günay, "Din", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994.

Topaloğlu, Bekir, "Ahiret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul 1988.

Topaloğlu, Bekir, *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 2015.

Uludağ, Süleyman, "Amel", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Eş'ariyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Kader", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul 2001.

Yıldız, Murat, *Çocuklarda Tanrı Tasavvurunun Gelişimi*, İzmir 2007.

EKLER

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Öğrenci İşleri Birimi

Sayı :E-53708492-044-387698 11.01.2023
Konu :Anketler

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hilal ACAR'ın "Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru; Antalya Örneği" başlıklı tez çalışması kapsamında, Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Ortaokullar ve İmam-Hatip Ortaokullarında eğitim görmekte olan 5-6-7 ve 8. sınıf öğrencilerine anket uygulaması talebinin uygun görüldüğüne ilişkin, Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan ilgi (b) yazı ilişikte gönderilmiştir. Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN
Enstitü
Müdürü

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BS5NS0B46H Pin Kodu :60742 Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/trakya-universitesi-ebys

Adres : Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Yerleşkesi Enstitüler Binası 22030 Merkez/Edirne Bilgi için : İlknur HAKAN
Telefon : 2842356301 Faks : 2842356300 Unvanı : Bilgisayar İşletmeni e-Posta:sobe@trakya.edu.tr
Web:http://sobe.trakya.edu.tr/
Kep Adresi : trakyauni@hs01.kep.tr

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Sayı :E-59426830-044-385952 10.01.2023
Konu :Anket İzni Hk.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : a) 02.12.2022 tarihli ve 044-E.365273 sayılı yazı
b) 04.01.2023 tarihli ve E-98057890-605.01-67606225 sayılı yazı,

İlgi (a) yazınız gereği, Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hilal ACAR'ın "Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru;
Antalya Örneği" başlıklı tez çalışması kapsamında, Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı Ortaokullar ve İmam-Hatip Ortaokullarında eğitim görmekte olan 5-6-7 ve 8. sınıf öğrencilerine anket uygulaması talebinin uygun görüldüğüne ilişkin, Antalya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan ilgi (b) yazı ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Murat TÜRKYILMAZ
Rektör

Yardımcısı Ek:Yazı (13 Syf)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSLNP96CBJ Pin Kodu :68662 Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/trakya-universitesi-ebys

Adres : Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı Balkan Yerleşkesi Edirne 22030
Telefon : 2842350591 Faks : 2842230023
e-Posta:oidb@trakya.edu.tr Web:http://oidb.trakya.edu.tr/
Kep Adresi : trakyauni@hs01.kep.tr

Bilgi için : Nazlı BEŞYILDIZ
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni

Trakya Üniversitesi Gelen Evrak Tarih Sayısı: 05.01.2023-383836

T.C.
ANTALYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-98057890-605.01-67606225 04.01.2023
Konu : Anket Uygulaması

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi : 23/12/2022 tarih ve E-59426830-044-375370 sayılı yazınız.

Üniversiteniz Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hilal ACAR'ın **"Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru; Antalya Örneği"** isimli araştırmasını, İlimize bağlı Ortaokullar ve İmam-Hatip Ortaokullarında eğitim görmekte olan 5-6-7 ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik uygulama isteği ile ilgili yazınız Müdürlüğümüz ARGE Birimi Değerlendirme ve İnceleme Komisyonunca incelenmiş; "Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinlerine Yönelik İzin ve Uygulama 2020/2 Genelgesi" gereğince uygun görülmüş olup, Müdürlüğümüzün 02/01/2023 tarih ve 67392184 sayılı onayı ve uygulanacak veri toplama araçları onaylanarak ekte gönderilmiştir.

İlgili genelgenin 28. Maddesi gereğince, sonuç raporunun bir örneğinin CD ortamında (başvuru sahibinin ekte örneği bulunan dilekçe ile) Müdürlüğümüz Ar-Ge bürosuna gönderilmesi hususunda; Gereğini arz ederim.

Fatma Zeynep ŞERAN Müdür
a.
Müdür Yardımcısı

EKLER:
1- Onay ve ekleri (11 sayfa)
2- Dilekçe Örneği (1 sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Soğuksu Mah. Hamidiye Cad. No:59 Muratpaşa / Antalya
Belge Doğrulama Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys
Bilgi için: E.ER
Telefon No : 0 (242) 238 60 00
Unvan : Memur
E-Posta: projeler07@meb.gov.tr
İnternet Adresi: antalya.meb.gov.tr
Faks:2422386111
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. https://evraksorgu.meb.gov.tr adresinden 3b0b-d334-3635-84a0-430a kodu ile teyit edilebilir.

T.C.
ANTALYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-98057890-20-67392184 02.01.2023
Konu : Araştırma Uygulama İzni

İL MİLLİ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜNE
ANTALYA

İlgi : 21/01/2020 tarih ve 1563890 sayılı Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurumlarda Yapılacak Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinlerine Yönelik İzin ve Uygulama Genelgesi.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Hilal ACAR'ın **"Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru; Antalya Örneği"** isimli araştırmasını, İlimize bağlı Ortaokullar ve İmam-Hatip Ortaokullarında eğitim görmekte olan 5-6-7 ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik uygulama isteği ile ilgili Trakya Üniversitesinin 23/12/2022 tarih ve 375370 sayılı yazısı Müdürlüğümüz Ar-Ge Birimi Değerlendirme ve İnceleme Komisyonunca incelenmiş olup;

Adı geçenin ilgi Genelge kapsamında 2022-2023 Eğitim Öğretim Yılı içerisinde olmak üzere, İlimize bağlı Ortaokullar ve İmam-Hatip Ortaokullarında eğitim görmekte olan 5-6-7 ve 8. sınıf öğrencilerine yönelik, Okul Müdürlüğünün sorumluluğunda Eğitim Öğretim faaliyetlerini aksatmaksızın yapması.

Söz konusu araştırmanın bitimine müteakip; sonuç raporunun bir örneğinin CD ortamında Müdürlüğümüz Ar-Ge bürosuna gönderilmesi kaydıyla uygulanması, Komisyonca uygun görülmüştür.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde, Valilik Makamının 25/08/2020 tarih ve 24911 sayılı yetki devrine göre olurlarınıza arz ederim.

Fatma Zeynep ŞERAN
Müdür a.
Müdür Yardımcısı

OLUR

Emre ÇALIŞKAN
Vali a.
İl Milli Eğitim Müdürü

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Adres : Soğuksu Mah. Hamidiye Cad. No:59 Muratpaşa/Antalya
Belge Doğrulama Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys
Bilgi için: Erdal ER
Unvan : Teknisyen
Telefon No : 0 (242) 238 60 00
E-Posta: projeler07@meb.gov.tr
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr
İnternet Adresi: http://antalya.meb.gov.tr/
Faks:2422386111
Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. https://evraksorgu.meb.gov.tr adresinden 2ce9-ca1a-3c71-aaa3-75a7 kodu ile teyit edilebilir.

ANKET FORMU

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Kelâm Anabilim Dalı

Sevgili Öğrenciler,

Bu çalışma "Ortaokul Öğrencilerinin Temel İslâm İnanç Esaslarına Dair Tasavvuru; Antalya Örneği" konulu Yüksek Lisans tez çalışmasının uygulama kısmına yöneliktir. Yapılan araştırma tamamen akademik nitelikli olup; çalışmadan elde edilecek bilgiler bilimsel amaca yönelik olarak kullanılacak ve alınan cevaplar kesinlikle gizli tutulacak, başka hiçbir yerde hiçbir şekilde kullanılmayacaktır. Çalışmanın başarıya ulaşması veya sorunlarımıza çare üretmesi samimi olarak vereceğiniz doğru cevaplara bağlıdır. Vereceğiniz değerli katkılarınızdan dolayı şimdiden teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

Hilal ACAR

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Öğrencisi

DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Okul:.....

Yaş: ( ) 11 ( ) 12 ( ) 13 ( ) 14

Sınıf: ( ) 5 ( ) 6 ( ) 7 ( ) 8

Cinsiyet: ( ) Kız ( ) Erkek

Anne Eğitim Durumu

( ) İlkokul

( ) Ortaokul

( ) Lise

( ) Üniversite

( ) Yüksek lisans/Doktora

Anne Çalışıyor mu? ( ) Evet ( ) Hayır

Mesleği:

Baba Eğitim Durumu

( ) İlkokul

( ) Ortaokul

( ) Lise

( ) Üniversite

( ) Yüksek lisans/Doktora

Baba Çalışıyor mu? ( ) Evet ( ) Hayır

Mesleği:

GENEL DEĞERLENDİRME SORULARI

1- Din eğitimini nereden, kimden ve nasıl alıyorsunuz?

O Ailemden

O Okuldan

O Kur'an kurslarından

O Televizyondan

O İnternetten

O Diğer……..

2- Din ile alakalı sorularıma cevabı öncelikle internette ararım.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

3- Sosyal medya da görmüş olduğum dini bilgilerin doğruluğuna güvenirim.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

4- Bu bilgileri yeterince araştırmadan çevremdekilerle paylaşırım.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

5- İman ile ilgili konularda soru sormaktan çekinmem.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

6- Sorularımı ilk olarak aile üyelerime/ büyüklerime sorarım.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

7- İnsanın aklıyla her şeyi bilebileceğine inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

8- İnancımla ilgili sorularımı çekinmeden paylaşabilirim.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

9- İnançlarımı sorgulayarak kendi tercihlerimle oluşturdum.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

Allah Tasavvuru

1- Allah'ın insanı ve kainatı yarattıktan sonra başı boş bırakmadığına inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

2- Allah'ın iradesi, bilgisi olmaksızın, hiçbir şeyin olmayacağını düşünüyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

3- Allah'ın her şeye gücünün yettiğine, her şeyi bildiğine, her şeyi yoktan yarattığına inanırım. Bu konularında şüpheye düşmüyorum.

O Kesinlikle şüpheye düşmem

O Genel olarak şüpheye düşmem

O Bazı kısımlarda şüphelerim olurken, bazı kısımlarda ise şüphelerim yoktur

O Büyük ölçüde şüpheye düşerim

O Kesinlikle şüpheye düşmem

Melek Tasavvuru

1- Meleklerin beni koruduğuna inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

2- Meleklerin günahsız varlıklar olduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

3- Meleklerin sadece iyi insanları koruduğunu düşünüyorum. O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru O Kesinlikle doğru

4- Meleklerin biz insanlar gibi olduğunu düşünüyorum.

O Kesinlikle katılmıyorum

O Büyük ölçüde katılmıyorum

O Kısmen katılıyorum, kısmen katılmıyorum

O Büyük ölçüde katılıyorum

O Kesinlikle katılıyorum

İlahi Kitap Tasavvuru

1- Dünyanın daha iyi bir yer olabilmesi için Allah'ın peygamberler aracılığı ile gönderdiği kurallara uyulması gerektiğine inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

2- İlahi bir kitap ya da peygamberler olmasaydı Allah'ın varlığını ve birliğini akıl yoluyla bulamayacağıma inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

3- Kur'an-ı Kerim'in bütün zamanlara hitap eden evrensel bir ilahi kitap olduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

4- Kur'an-ı Kerim'in tüm insanlar için gönderilmiş olduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

1- Kur'an-ı Kerim'in insanlar tarafından yazılmadığına inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

Peygamber Tasavvuru

1- Son peygamber Hz. Muhammed'in bütün çağlar için insanlığa mükemmel bir örnek olduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

2- Peygamberlerin günahsız olduğuna inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

3- Peygamberlerin örnekliğinin normal insanların örnekliğinden farklı olduğunu düşünüyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

4- Peygamberlerin Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

Ahiret Tasavvuru

1- Bir kimsenin benim dinimden farklı bir dine/inanca mensup olması onunla arkadaşlığımı hiç etkilemez.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

2- İslâm'ın dünya ahiret arasında mükemmel bir denge kurduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

3- İyi bir insan olarak cennete girebileceğime inanıyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

4- Allah'ın kâinatı belli bir düzen çerçevesinde yarattığını düşünüyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

5- Cennet ve cehennemin olması beni iyiliğe teşvik ediyor.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru

6- Allah'ın kâinatı başı boş bıraktığını düşünmüyorum.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

7- Cennete girmek için Müslüman olmam gerektiğini düşünüyorum.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

Kader Tasavvuru

1- Allah'a olan inancımın yaşadığım tüm sıkıntıların üstesinden gelmeme yardımcı olduğunu düşünüyorum.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

2- Başıma gelen iyiliklerin de kötülüklerin de Allah'tan olduğuna inanırım.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

3- Başıma gelen kötü olaylarda isyan etmem.

O Kesinlikle yanlış

O Büyük ölçüde yanlış

O Kısmen doğru, kısmen yanlış

O Büyük ölçüde doğru

O Kesinlikle doğru

4- Bir hastalığa yakalandığımda, bir zorluk ya da sıkıntı ile karşılaştığımda Allah'a daha çok dua ederim.

O Kesinlikle yanlış
O Büyük ölçüde yanlış
O Kısmen doğru, kısmen yanlış
O Büyük ölçüde doğru
O Kesinlikle doğru